

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

130194

**BUHÂRÎ'NİN el-EDEBÜ'L-MÜFRED'İNDEKİ
HADİSLERİN EĞİTİM AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

130194

12. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hacer EV

Danışman
Prof. Dr. Selahattin PARLADIR

İZMİR
2003

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Buhari’nin el-Edebü’l-Müfred’indeki Hadislerin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/04/2003

Hacer EV

İmza

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 04./07./2003 tarih ve 13...sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18...maddesine göre Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Hacer EV'in "Buhari'nin el-Edebü'l-Müfred'indeki Hadislerin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi" konulu tezi incelenmiş ve aday 17./07./2003 tarihinde, saat 14.00' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

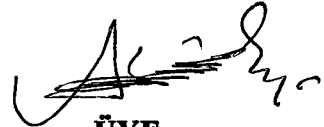
Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 75.. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezinbaşarılı.....olduğuna oy.....birleşik.....ile karar verildi.

BAŞKAN

Prof. Dr. Selâhattin PARLADIR

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Şükrü KEYİFLİ

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir PALABYIK

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No: **Konu Kodu:** **Üniv. Kodu**

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı: **EV** **Adı:** **Hacer**

Tezin Türkçe Adı: **Buhari'nin el-Edebü'l-Müfred'indeki Hadislerin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi**

Tezin Yabancı Dildeki Adı: **An Educational Approach to al-Ababu'l-Mufrad of al-Bukhari**

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: **DEÜ**

Enstitü: **Sosyal Bilimler Enstitüsü** **Yıl:** **2003**

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

☒

Dili: **Türkçe**

Doktora:

☐

Sayfa Sayısı: **XIII + 106**

Tıpta Uzmanlık:

☐

Referans Sayısı: **574**

Sanatta Yeterlilik:

☐

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: **Prof. Dr.**

Adı: **Selahattin**

Soyadı: **PARLADIR**

Ünvanı:

Adı:

Soyadı:

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1- Buhârî

2- el-Edebü'l-Müfred

3- Eğitim

4- Öğretim

5- Amaç

Tarih: **30.06.2003**

İmza:

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- Bukhari

2- al-Adabu'l-Mufrad

3- Education

4- Teaching

5- Aim

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

☒

Hayır

☐

ÖZET

Bu araştırma, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in ahlâk ile ilgili hadislerinin modern eğitim şablonuna oturtularak yapılan bir değerlendirmesidir. Bu çalışma ile söz konusu olan hadislerin eğitim psikolojisi, eğitim sosyolojisi, eğitimde amaçlar, içerik, ilke ve yöntem açısından herhangi bir değeri olup olmadığı araştırılmış ve ulaşılan bulgular modern eğitim açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırma A. Fikri Yavuz tarafından iki cilt olarak tercüme ve şerh edilen Buhari'nin ahlâk ile ilgili hadisleri topladığı el-Edebü'l-Müfred adlı eser ile sınırlandırılmıştır. Belgesel tarama yönteminin bir türü olan içerik çözümleme ile gerçekleştirilen bu çalışma, hadislerin eğitim biliminin bölümleri ve eğitimin ilişkili olduğu yan disiplinler açısından sınıflandırılması ile başlamış ve ortaya çıkan bulgular sözü edilen disiplinlerin ışığında değerlendirilmiştir.

Araştırmanın giriş bölümünde, araştırmanın önemi, amacı, Buhârî'nin hayatı ve el-Edebü'l-Müfred hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, birinci bölümde adı geçen eserde toplanan ahlâk hadisleri eğitim psikolojisi ve eğitim sosyolojisi açısından değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, hadislerin eğitim psikolojisi açısından değerlendirilmesi sonunda edinilen insan hakkında genel bir bilgiden sonra, hadislerde bu insanda gerçekleştirilmeye çalışılan amaçlar duyuşsal ve bilişsel yönden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, el-Edebü'l-Müfred'deki öğretim konuları ve dördüncü bölümde de söz konusu hadislerdeki eğitim ilke ve yöntemleri belirlenmiştir. Sonuç bölümünde, çalışmanın bir özeti verilmiş ve ulaşılan bulguların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

ABSTRACT

This study is an attempt to evaluate Buhârî's books, al-Adabu'l Mūfred, which contain especially ethical sayings of Prophet Muhammed, from the educational point of view. We tried to point out some educational psychological and sociological foundations, aims, subjects, principles and methods which included in Prophet's sayings and to compare them with modern education vision.

This research is limited of Buhârî's el- Edebü'l Mūfred books. In this work it is used documental search and content analyze methods.

Having given information about Buhârî's life, books, and aim, importance of this study an introduction.

We discussed in the first chapter, the psychological and sociological foundations of education with reference to al-Adabu'l-Mūfred. In the second chapter, it is tried to point out educational aims, in the third chapter, educational subjects in the fourth chapter, education's principles and methods of education respectively.

At the end, we made an attept to offer a new outlook about religious education in İslam in general, and a new view points to the hadiths of Prophet Muhammed in particular.

ÖNSÖZ

İslâm Dini'nin kutsal kitabında insanlar için kendisinde güzel örnekler bulunduğu bildirilen ve kendisinin bir öğretmen olarak gönderildiğini söyleyen Hz. Muhammed'in hayatına bakıldığında, eğitim-öğretim çalışmaları ile bilginin yaygınlaşmasını, öğrenilenlerin hayata geçirilmesini sağlayarak toplumu dönüştürdüğü ve değiştirdiği görülmektedir. Hz. Peygamber, hem getirdiği yeni inanç sisteminin amaçlarını kendisinde gerçekleştiren, bu yeni kültürün değerlerini ve dünya görüşünü bizzat yaşayan canlı bir model, hem de bu amaçlara insanları ulaştıran bir rehberdir.

Bir eğitimci, rehber ve reformcu olarak Hz. Peygamberin uygulama ve sözlerinde modern eğitim açısından değerli görülebilecek ve modern eğitim anlayışına katkı sağlayabilecek herhangi bir malzemenin bulunup bulunmadığının araştırılması bu çalışmanın amacını oluşturmuştur. Araştırmanın ileriki sayfalarında görüleceği üzere Hz. Peygamberin, bireyin bilme-düşünme yeteneğinin yanında duyuşsal yönünün de geliştirilmesi üzerinde önemle durması bu çalışmaya güncel bir nitelik kazandırmıştır. Çünkü, günümüzde duygusal zekânın (emotional quotient, E.Q), bireyin başarısında entelektüel zekâ (intelligence quotient, I.Q.) kadar, hatta bazılarına göre ondan daha fazla etkili olduğu düşünülmektedir.

Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'inin genelde Hz. Peygamberin ahlâk ve görgü kuralları ile ilgili hadislerinin toplandığı bir kitap olması, onu bu araştırmanın objesi yapmıştır. Araştırmanın amacı, bu eserdeki hadisleri modern eğitim açısından değerlendirmeye tabi tutmak, yani sınıflandırmak, açıklamak, din eğitimi için tarihî ve dinî bir temel sağlamaktır.

Araştırmanın giriş bölümünde Buhârî'nin hayatı, eserleri, çalışmanın amacı ve işlenişi konusunda bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde eğitimin psikolojik ve sosyolojik temelleri; ikinci bölümde, eğitimin amaçları; üçüncü bölümde, öğretim konuları; dördüncü bölümde, ilke ve yöntemler belirlenmeye çalışılmış ve sonuç bölümünde de genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamın her aşamasında değerli düşünceleri ve rehberliği ile farklı bakış açıları kazandıran Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Selahhattin Parladır Beyefendiye duyduğum minneti ifade ederken, emeği geçen hocalarıma da teşekkür ediyorum.

Hacer Ev

İzmir

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iii
TUTANAK	iv
TEZ VERİ FORMU.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiii

GİRİŞ

A. PROBLEM	1
1. Problem Durumu	1
2. Problem Cümlesi	5
3. Alt Problemler	5
4. Hipotezler	5
5. Araştırmanın Sınırları	5
6. Yöntem	6
B. BUHARİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	6
1. Buhârâ	6
2. Buhârî'nin Yaşadığı IX.Yüzyılın Siyasî ve Kültürel Durumu	8
3. Biyografisi	8
4. Eserleri	11
a. Hadis İle İlgili olan Eserleri	11
(1) el-Câmiu's-Sahîh	11
(2) el-Edebü'l-Müfred	11
(3) Hadisle İlgili Diğer Eserleri	12
b. Tarih İle İlgili Olan Eserleri	12

BİRİNCİ BÖLÜM

eL-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE EĞİTİMİN PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK TEMELLERİ

A. eL-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE EĞİTİMİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ	13
1. Gelişim ve Gelişim Ödevleri	14
2. Hadislerde Geçen Güdüler	17
a. Fizyolojik Güdüler	19
(1) Açlık-Susuzluk Güdüsü	20
(2) Cinslik Güdüsü	20

(3) Annelik güdüsü	20
b. Psiko-Sosyolojik Güdüler	21
(1) Güvende Olma Güdüsü	21
(2) Bilgi Edinme Güdüsü	22
3. Hadislerde Geçen Duygular ve Coşkular	22
a. İnanma	23
b. Sevgi	23
c. Kıskançlık	24
d. Kin	25
e. Utanmak	25
f. Öfke	25
g. Kibir	26
4. Öğrenme Psikolojisi	26
a. Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler	27
(1) Genel Uyarılmışlık Hali- Zihinsel Uyanıklık	28
(2) Güdülenme	28
(3) Ödül ve Ceza ile Pekiştirme	30
(4) Geribildirim (dönüt)	33
(5) Çevre	34
5. Hadislerde Kişilik, Benlik ve Ruh Sağlığı	34
B. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE EĞİTİMİN	
SOSYOLOJİK TEMELLERİ	38

İKİNCİ BÖLÜM

el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DE YER ALAN HADİSLERDEKİ EĞİTİM AMAÇLARI

A. EĞİTİMDE AMAÇ KAVRAMI	40
B. BİLİŞSEL HEDEFLER (COGNİTİVE OBJECTİVES)	41
C. DUYUŞSAL AMAÇLAR (AFFECTİVE OBJECTİVES)	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ ÖĞRETİM KONULARI

A. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE GÖRGÜ KURALLARI İLE İLGİLİ OLAN ÖĞRETİM KONULARI	57
B. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE AHLÂK İLE İLGİLİ ÖĞRETİM KONULARI	61
1. Kazanılması Tavsiye Edilen Ahlâkî Fiil ve Özellikler	62
2. Sakınılması İstenen Ahlâkî Fiil ve Özellikler	64
C. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE GÖREVLER İLE İLGİLİ ÖĞRETİM KONULARI	
D. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ DİĞER ÖĞRETİM KONULARI	

Dr. Nispetiye KUTLU
SOSYALİSTİK EĞİTİM

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EĞİTİM ÖĞRETİMDE İLKE VE YÖNTEMLER

A. el-EDEBÜ'L MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE GEÇEN EĞİTİM - ÖĞRETİM İLKELERİ.....	70
1. İnsana Görelik	70
2. Somuttan Soyuta	72
3. Yakından Uzağa	73
4. Özgürlük	74
5. Hazırbulunuşluk (bilinenden bilinmeyene)	76
6. Tekrar.....	77
7. Toplumsallık	77
8. Sevdirme ve İkna Etme.....	79
B. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE KULLANILAN EĞİTİM- ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ	79
1. Gösteri (demonstration) Yöntemi.....	81
2. Anlatma Yöntemi	82
a. Karşılaştırma Yoluyla Öğretme.....	84
b. Benzetme Yoluyla Öğretme.....	85
c. Hikayeler Anlatma Yolu İle Öğretme.....	85
d. Örnek Vererek Öğretme	86
e. Kavramları Konuşturma Yolu İle Öğretme	86
3. Soru-Cevap Yöntemi	87

SONUÇ

A. ÖZET	91
B. DEĞERLENDİRME	96
C. ÖNERİLER	100
1. Uygulama Önerileri	100
2. Yeni Araştırma Önerileri	101
D. KAYNAKLAR	102

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. g. md.	: Adı geçen madde
a. g. t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev	: Çeviren
E. M.	: el-Edebü'l Müfred
Çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
H.	: Hicri
İA.	: İslam Ansiklopedisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

A. PROBLEM

1. Problem Durumu

Hız. Peygamber “ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini” belirtirken doğduğunda insanın tamamlanmamış ve davranışının şekillenmemiş olduğuna dikkat çekmektedir.¹ İnsanın yeteneklerinin geliştirilerek derece derece bir kültürün üyesi ve alıcısı haline getirilip hayata hazırlanması, kendine ve topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirebilecek olgunluğa erişmesi eğitim ile gerçekleşir. Eğitimin amacı olan insandaki potansiyel bilme-düşünme (bilişsel) ve duygu-istek (duyuşsal) yeteneklerinin geliştirilerek onun topluma kazandırılması (sosyalleşmesi), aynı zamanda dinin de amacıdır.

Kur'an'da, dinin hedeflerinin Peygamberde mükemmel olarak gerçekleştiği ve onun inananlar için bir model olduğu bildirilirken, inananlardan da bu modele uymaları istenir. İnanan için ideal bir model oluşturan Peygamber, insanlara dinin hedeflerini göstermenin yanında, onları bu hedefe bizzat ulaştıran bir rehberdir. Allah'tan vahiyleri öğrenen, aynı zamanda öğrendiklerini insanlara öğreten peygamber insanları bilgilendirmeye, bilginin yaygınlaştırılmasına, öğrenilenlerin hayata geçirilmesine, hayata geçirilenlerin kalıcı ve sürekli olmasına önem vermiştir.²

Hız. Peygamber insanları bilgilendirerek yeni bir dünya görüşü oluşturmaya çalışırken, bireyin bilişsel yönünün yanında duyuşsal yönünün de gelişmesi üzerinde önemle durmuş ve duyuşsal yönün geliştirilmesi ile sosyalleşmeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır.

¹ Selahattin Parlador, *Peygamber Döneminin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi* (Basılmamış Makale), s. 8.

² Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yayınları, Adana 1998, s. 246.

Hız. Peygamberin bu yaklaşımı modern eğitim açısından önemlidir, çünkü bu alandaki çalışmalara göre, hayattaki başarının temelinde özdenetim, azim, sebat ve kendi kendini harekete geçirebilme gibi özellikleri içeren duygusal zekâ yer almaktadır. Ayrıca duygusal zekâ duyarlılık, kişilik ve güdüler ile de bağlantılıdır.³ Eğitimin duyuşsal amaçları içinde yer alan ve istenilir davranışların oluşumunda önemli etmenlerden biri olarak kabul edilen dengeli kişilik (onun öğeleri ideal benlik tasarımı ve pozitif ruh sağlığı) duygusal yeteneklerin dışa yansımasıdır. Bu güncel kavramların Hız. Peygamber tarafından belirlenen “mekârim-i ahlâk” hedefini ifade ettiğı söylenebilir.

Bireyin kendini olumlu, olumsuz yönleriyle bir bütün olarak görmesi, kabullenebilmesi, kendini kontrol edebilmesi, her türlü şartlarda harekete geçebilmesi, nesnellik, empati geliştirebilme vb. özelliklerin hem dengeli bir kişiliğın özellikleri, hem de duygusal yeteneklerin arasında yer aldığı söylemek mümkündür.⁴ Organizmanın belli bir şekilde hareket etmesine sebep olan fizyolojik ve psikolojik güç olan dürtünün gerisindeki duyguların dolayısıyla dürtülerin kontrolü de yine duygusal zekânın bir ürünü olan irade ile ilgilidir.

Hız. Peygamberin hayatında her alanda mükemmelliğe doğru olan eğilimlerin ilk örnekleri, büyük bir kültürel uyanış ve çeşitlenme vardır.⁵

Eğitim- öğretim etkinliklerinin çok az yer aldığı, çoğunluğunun okuma yazma bilmediğı, kültürün genç nesillere daha çok taklit yolu ile aktarıldığı bir toplumda, ilk vahiy ile gelen yeni dünya görüşünün ve kültürün eğitim- öğretim etkinlikleri ile aktarılmaya ve benimsetilmeye çalışıldığı dikkati çekmektedir.

İslam Peygamberi kendisinin bir öğretmen olarak gönderildiğini söylerken, İslam’ın kutsal kitabı da Peygamberin görevini bir eğitim-öğretim işi olarak değerlendirmektedir. O güne kadar dikkatleri çekmeyen, önemsenmeyen bir çok

³ Daniel Goleman, **Duygusal Zekâ**, (Çev. Banu Seçkin, Yüksel), 5. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul 1998, s. 10.

⁴ Goleman, a. g. e., s. 50, 51.

⁵ Parladır, a. g. m., s.1.

kavram –okuma, yazma, kalem, kâtip, muallim, mektep, öğretim, duyular, motivler, kalp, inanç, vb.- bütün canlılığı ve işlevselliği ile yeni kültürün odak noktasını oluşturur. Aynı zamanda eğitim-öğretim etkinlikleri işleyiş, kural ve yöntemleri ile kurumsallaşmaya da başlar.⁶ İslâmî eğitim ve öğretimdeki etkinliklerin temel çekirdeğini oluşturan Hz. Peygamberin sürekli öğrenme-öğretme dinamikmi, eğitim-öğretim anlayışı ve uygulamaları sonraki eğitim faaliyetleri için model olma özelliğini devamlı korumuştur.⁷

İslam eğitim anlayış ve uygulamasının yeni ve orijinal ilk modelini oluşturan Peygamber dönemine ait malzemenin eğitim açısından değerlendirilip değerlendirilemediği konusu bu araştırmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Çünkü, kısmen erken sayılacak tarihte İbn Sahnûn'un (ö. 869) Adâbu'l- Muallimîn'i ile Kâbisî'nin (ö. 1012) er-Risâle'sinde bazı hadisler kullanılarak İmam Mâlik'in, diğer bazı âlimlerin görüşlerine ve Müslümanların uygulamalarına dayanılarak temel eğitimin idaresi ile ilgili bazı esaslar ortaya konulmaya çalışılmış olmasına rağmen, ne yazık ki bu girişimler ayrı bir branş olarak eğitim biliminin doğuşuna imkân verecek şekilde devam ettirilememiştir. Bu konuda sonraki dönemde yüksek öğretim öğrencileri için yazılmış olan ve metodik bilgileri toplayan Zernucî'nin (ö. 1223) Ta'limü'l Mûteallim'i ile İbn Cemâa'nın (ö. 1333) Tezkire'si daha çok geleneksel çizgiler taşımakta ve eğitimde yeni bir anlayışa yol açacak fikirleri kapsamamaktadır.⁸

Eğitim ile ilgili malzemenin ayrı bir kitap haline getirildiği bu eserlerin modern eğitim anlayışı ile incelenmemesi de din eğitimi alanında önemli bir boşluk meydana getirmekte ve Peygamber dönemine ait bu malzemenin modern eğitim açısından değerlendirilmesinin bir gerekçesini oluşturmaktadır.

Ayrıca, günümüzde Hz. Peygamberin eğitimci yönünü ele alan eserlerde daha çok Peygamberin özellikleri ve eğitim-öğretim çalışmalarını yürütürken kullandığı

⁶ Selahattin Parlador, *İslamda Örgün Din Eğitimi*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1984, s. 32, 181.

⁷ y. a. g. e., s. 32.

⁸ Parlador, .a. g. m., s. 3.

yöntemlere dikkat çekilmektedir. Bir başka deyişle, bu konudaki eserlerde tarihteki malzemenin bilimsel olarak sistemli bir şekilde düşünülüp ele alındığını söylemek oldukça güçtür.⁹ Son olarak İslam dünyasında eğitim ile ilgili haberlerin ve bilgilerin değerlendirilerek bir kitap halinde toplanmamış ve modern çağda bu malzemeye eğitim bilimi açısından bakılarak değerlendirilmemiş olması da bir diğer hareket noktası olarak gösterilebilir.

Peygamber dönemine ait eğitim ile ilgili malzeme daha çok hadis mecmualarının âdab, fazilet, rekâk, ilim vb. başlık taşıyan bölümlerinde yer almaktadır.¹⁰ Bu mecmua içindeki bölümlerden önemli olanlarının ayrı bir kitap halinde düzenlenmesi gereği duyulmuştur. Buhârî'nin ahlâk ile ilgili hadisleri topladığı el-Edeb'ül-Müfred'i eğitim ile ilgili malzemeyi toplayan bir eser olarak değerlendirilebilir. Fakat bu malzemenin eğitim açısından incelenmemesi din eğitimi alanındaki büyük bir eksikliktir ve bu çalışmanın gerekçelerinden bir diğerini oluşturmaktadır.

Yukarıda sayılan bütün bu nedenlerden dolayı Hz. Peygamberin söz ve tutumlarının modern eğitim anlayışı ve eğitim psikolojisi, eğitim sosyolojisi, eğitim-öğretim ilke ve yöntemleri gibi eğitim disiplinleri ışığında gözden geçirilmesi önemli görülmektedir.

Buna göre araştırmanın amacı şu şekilde ifade edilebilir: Hz. Peygamberin ahlâk ile ilgili hadislerinin toplandığı Buhârî'nin el-Edebü'l Müfred adlı eserinde modern eğitim açısından değerli görülebilecek ve modern eğitim anlayışına katkı sağlayabilecek herhangi bir malzemenin bulunup bulunmadığının araştırılması ve bu malzemenin eğitim süzgecinden geçirilip incelenmesidir.

⁹ Yavuz, a. g. e., s. 41.

¹⁰ Parlador, a. g. m., s. 2.

2. Problem Cümlesi

Hız. Peygamberin el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerinde din eğitime temel oluşturacak malzeme var mıdır? Bu malzeme modern eğitim açısından nasıl değerlendirilebilir?

3. Alt Problemler

1- Hız. Peygamberin ahlâk ile ilgili hadislerini içeren el-Edebü'l-Müfred'deki bu malzeme eğitimde amaç, içerik, ilkeler ve yöntem açısından nasıl sınıflandırılabilir?

3- Bu malzeme eğitimin temelleri olan eğitim psikolojisi ve eğitim sosyolojisi açısından nasıl değerlendirilebilir?

4- Bu malzeme günümüz modern eğitime nasıl katkıda bulunabilir?

4. Hipotezler

1- el-Edebü'l-Müfred'deki Peygamberin hadislerinde din eğitime temel oluşturacak malzeme vardır.

2- Bu malzemenin eğitimin hedef, içerik, ilke ve yöntemleri bakımından sınıflandırılması mümkündür.

3- Bu malzeme eğitimin yan disiplinleri ile de ilişkilidir ve bunlar açısından değerlendirilebilir.

4- Bu malzeme günümüz modern eğitime katkıda bulunabilir.

5. Araştırmanın Sınırları

Bu araştırma Sönmez yayınevince basılan, A. Fikri Yavuz tarafından iki cilt olarak tercüme ve şerh edilen Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred adlı eserindeki hadisler ile sınırlıdır.

İÇİŞİ BAKANLIĞI
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜLTÜR VARLIKLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
KÜLTÜR VARLIKLARI KAYIT VE KÜTÜP HİZMETLERİ BÖLÜMÜ

6. Yöntem

Bu araştırmada belgesel tarama yönteminin bir türü olan içerik çözümleme yöntemi kullanılmıştır. İçerik çözümlemesi; belgelerdeki bakış açıları, felsefeler, dil, anlatım vb. özelliklerin derinliğine anlaşılabilmesi için belli ölçütlere göre yapılan bir taramadır.¹¹

B. BUHARİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu başlık altında Buhârî’nin doğduğu, yaşadığı yer ve yüzyılın siyasî ve ilmi durumu ile biyografisi ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. Buhârâ

Buhârî’nin doğduğu şehir olan Buhârâ, bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde ve Zerefşan vadisi üzerinde bulunmaktadır. Buhârâ’nın İslâmdan önceki tarihi hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte çok eski zamanlarda Zerefşan üzerinde İranlıların kolonileri hatta şehirleri olduğu bilinmektedir. Çin kaynaklarından edinilen bilgiye göre, İslâmiyetten yüzyıllarca önce Buhârâ’nın bulunduğu yerde Nu-mi adı ile anılan bir şehir kurulduğu ve Buhârâ isminin ilk defa Çinli gezgin Hûang-Tsang tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine Çinli kaynakların verdiği bilgiye göre, Araplardan önce Türk olma ihtimali olan Buhâr-Hudât (veya Buhârâ-Huzâh) hanedanı 627 yılından önce 22 batın bu bölgede hüküm sürmüştür.¹²

Mâverâünnehr’de ilk Arap fethi Muaviye’nin Horasan valisi¹³ Ubeydullah b. Ziyâd komutasındaki ordu tarafından 674’te gerçekleşmiş ve Buhârâ da bu komutan tarafından fethedilmiştir. Bu sırada Buhârâ’da Hâtûn –bazı kaynaklarda Bidûn Hâtûn- diye bilinen ölmüş hükümdarın eşi hüküm sürmektedir. “Tabari, II, 169, bunu

¹¹ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 9. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1999, s. 184.

¹² Mirza Bala, “Buhârâ”, *İslam Ansiklopedisi*, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, II, s. 761-762.

¹³ Ramazan Şeşen, “Buhârâ”, *İslam Ansiklopedisi*, I-XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992, VI, s. 363.

Kabac Hâtûn adı ile anar ve kendisinden önceki hükümdarın dul eşi olarak ¹⁴ hüküm sürmekte olan Türk hükümdarının eşi olarak bahseder".¹⁴ Buhârâ'nın fethi üzerine yapılan anlaşmaya göre, Bidûn Hâtûn'un yıllık bir milyon dirhem ve iki bin muharip vermesi kararlaştırılır. Buhârâ'nın Araplar tarafından fethinden sonra, şehrin hakimiyeti zaman zaman Müslümanların kontrolünden çıkar ve Horasan valisi Kuteybe b. Müslim 706-709 yılları arasında Buhârâ halkının ve bölgedeki Türklerin direncini kırarak şehre bir Arap garnizonu yerleştirir. Ancak bu tarihten sonra da Türkler geçici olarak şehri birkaç defa ele geçirmişlerdir.¹⁵

Emevîler zamanında ve Abbasiler'in ilk dönemlerinde Buhârâ'da yerli prens olan Buhâr-Hudât'tan başka, merkezi Merv'de olan Horasan emirine bağlı bir Arap vali de bulunuyordu. Buhârâ 874 yılında Sâmânîlere (*Horasan ve Maverâünnehir'de hüküm süren İran kökenli Müslüman hanedan (874-999)*). *Büyük Larousse, XIX, s. 10125*) değil, doğrudan Tahirîlere (*Horasan'da hüküm süren İranlı hanedan (821-873)*) karşı sorumlu olan bir vali tarafından yönetiliyordu. Tâhirîlerin düşmesinden (873) sonra Semerkand'a hakim olan Sâmânî Nasr b. Ahmed'in küçük kardeşi İsmail, Buhârâ halkının ve alimlerinin isteği üzerine Buhârâ valiliğine atandı ve Sâmânîlerin düşmesine kadar yönetimde kaldı. Buhârâ tarih içerisinde yüzölçümü olarak genişlemiş, zaman zaman savaşlar dolayısı ile yıkılmış, yanmış olmasına rağmen, her defasında aynı alan üzerinde IX. yüzyıldaki planına göre yeniden inşa edilmiştir.¹⁶ Buhârâ'nın yaşadığı dönemde Buhârâ'da Türk, İran ve Arap uyruklu insanlar yaşıyordu.

Buhârâ ve çevresi hem ekonomik hem de ilim ve kültür hayatı bakımından oldukça yüksek bir düzeye sahip idi. Kur'an ve dinî bilgilerin öğretiminin yapıldığı mescitlerin yanı sıra okuma-yazma öğretilen Küttâb denilen okullar vardı ve camilerde dinî ilimlerin ağırlıkta olduğu halka açık dersler okutulmaktaydı. Ayrıca hangâh, ribât olarak isimlendirilen kuruluşlarda ve medreselerde çeşitli ilimler okutuluyordu.¹⁷

¹⁴ Bala, a. g. md., II, s. 762.

¹⁵ Şeşen, a.g. md., VI, s. 363.

¹⁶ Bala, a. g. md., II, s. 763.

¹⁷ Mücteba Uğur, *İmam Buhârî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 4.

2. Buhârî'nin Yaşadığı IX.Yüzyılın Siyâsî ve Kültürel Durumu

IX.yüzyıl, İslâm dünyasının siyâsî ve kültürel açıdan hareketli olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, doğuda Çin Seddi, kuzeyde Aral Gölü'nün güneyinden Karadeniz'e uzanan sınırlar içersindeki Türkistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, doğu ve güneydoğu Anadolu bölgeleri, batıda Endülüs ve kuzey Afrika'nın tamamı ve güneyde Hint okyanusu arasında kalan büyük bir bölge İslâm devletlerinin coğrafyasını oluştuyordu. Uzak-batıdaki Endülüs Emevî Devleti, Kuzey Afrika'daki İdrisîler (784-974) ve Ağlebîler (800-909) dışında diğer bölgelerde –şeklen de olsa- Abbâsîler hüküm sürüyordu.

IV. Abbâsî halîfesi el-Emîn'in hilafetinin sonlarında doğan ve XIV. Abbâsî halîfesi el-Mühtedî döneminde vefat eden Buhârî'nin (810-870) hayatının en verimli olduğu dönem, Abbâsîlerin en görkemli dönemi olan el-Me'mûn, el-Mu'tasım, el-Vâsık ve el-Mütevekkil dönemleridir.

İslâm düşüncesinin oluşum devri olarak kabul edilebilecek olan bu dönem canlı bir ilim ve düşünce hayatı ile dikkat çeker. İslâm dünyasında ilk genel kütüphane ve İslâm Üniversitesi olarak tanımlanabilen Beyt'ül-Hikme, bu dönemde kurulmuş ve burada Yunanca, Hindçe, Farsça ve Arâmca ile yazılan Fesefe, Tıp, Hikmet vb. konulardaki eserler Arapça'ya çevrilmiştir.

Bu döneme damgasını vuran bir başka özellik de Mutezile görüşlerinin devletin resmî inancı olarak kabul edilerek yaygınlaştırılmaya çalışılmasıdır.¹⁸

3. Biyografisi

Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugîre el-Cu'fî el- Buhârî 19 Temmuz 810 da Buhârâ'da dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebu Abdullah'tır. Oldukça varlıklı olan babası, Buhârâ ve çevresinde, daha çok hadis ilmi ile meşgul olmuş, zamanın

¹⁸ Ali Yardım, *İmâm Muhammed Buhârî*, (Basılmamış Makale), İzmir 1991, s. 1-3.

tanınmış âlimlerindendi. Soylu bir aileden gelen annesi de üstün yetenek ve özelliklere sahipti.¹⁹

Buhârî, genellikle tanınmış eski âlimlerin hayatlarında olduğu gibi, hadis öğrenimine çok erken yaşta başlamıştır. On altı yaşında hac yolculuğu için çıktığı Mekke, Medine ve hadis dalında önemli olan ilim merkezlerinde öğrenim görüp 16 yıl sonra tanınmış bir alim olarak memleketine döndü. Ancak bir süre sonra genel vali Halid b. Ahmed ed-Duhli'nin evinde oğluna özel ders verme teklifini kabul etmediği için Buhârâ'dan uzaklaştırıldı ve Semerkant yakınlarındaki Hartenk'de vefat etti (870).

Buhârî'nin şöhreti el-Câmiu's-Sahih adlı eserinden kaynaklanmaktadır. Fakat Fuad Sezgin GAS adlı eserinde Buhârî'nin yüzyıllarca devam eden saygınlığının yanında, ona eserlerinin bölümleri üzerinde çalışmış yorumcular tarafından keskin eleştiriler yöneltildiğini de bildirmektedir.²⁰

Buhârî'nin ilim yolculuğu yaptığı yerler; Horasan bölgesinin Belh, Merv, Nişâbur, Rey gibi önemli kentleri, Hicaz bölgesinde Mekke, Medine; Irak bölgesinde Bağdâd, Kûfe, Basra; Suriye bölgesinde Şam, Kayseriyye, Hıms, Askalân ve batıda Mısır gibi o dönemin önemli ilim merkezleridir.²¹ Buhârî, bir süre kaldığı Ceyhun Nehrinin doğu kıyısındaki Buhârâ'ya yakın bir yer olan Firebr (Farab) de hadis okutulmak üzere bir okul yaptırmıştır.²²

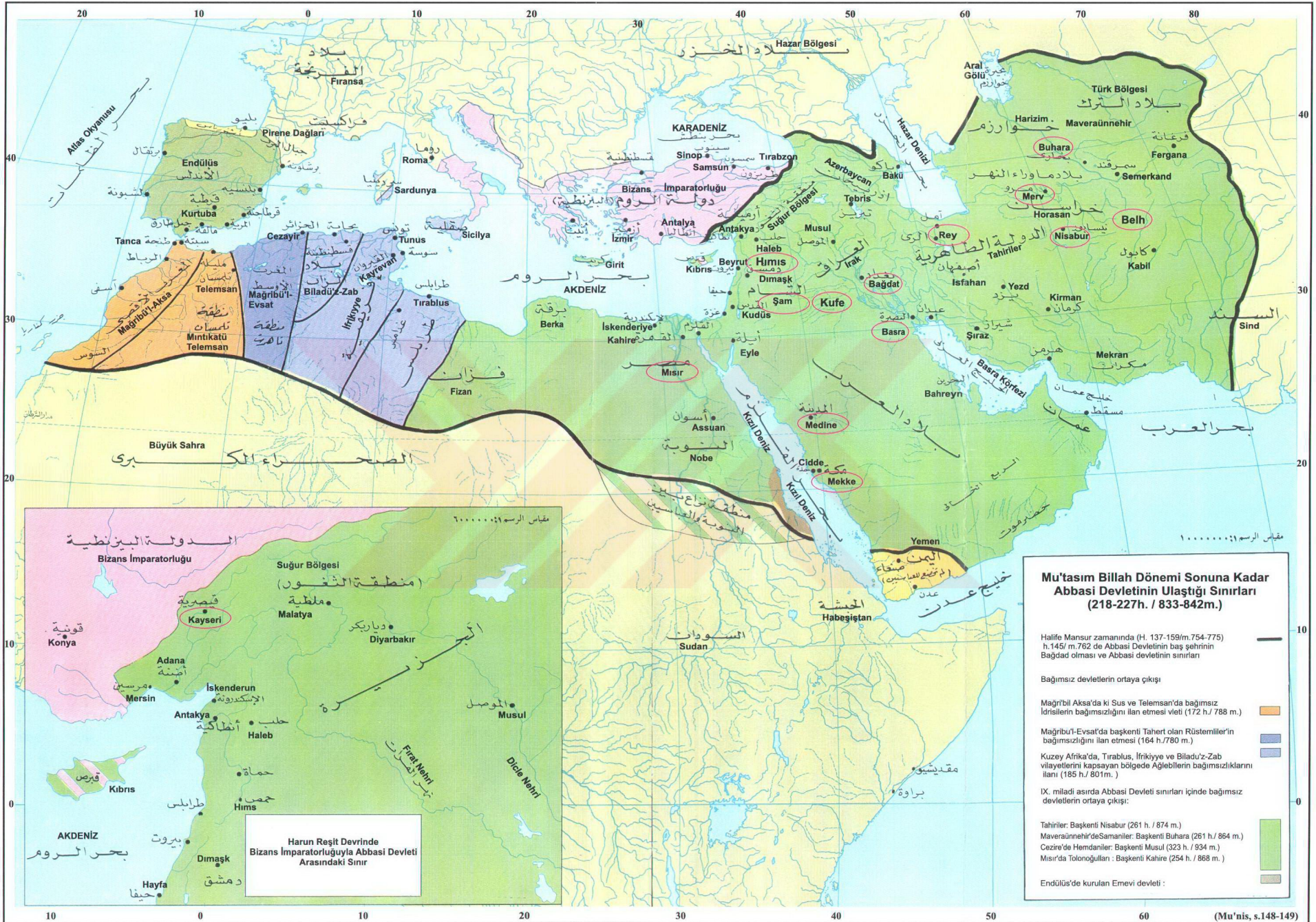
¹⁹ Uğur, a. g. e., s. 6.

²⁰ Fuad Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, (GAS), Rheingold-Druckerei Mainz, Germany 1967, I, s. 115-116.

²¹ Yardım, a. g. m., s. 11.

²² Uğur, a. g. e., s. 40.

Buhârî'nin Yaşadığı Dönemde İslâm Toprakları ve İlim Yolculuğu Yaptığı Merkezler*

* İslâm Tarihi Atlası (Haz: Süleyman Genç- Rıza Savaş), İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2002, s.42-43'ten uyarlanmıştır.

4. Eserleri

Buhârî'nin eserlerini hadis ile ilgili olanlar ve tarih ile ilgili olanlar olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür.²³

a. Hadis İle İlgili Olan Eserleri

(1) el-Câmiu's-Sahîh

Dünya literatüründe Sahîhu'l-Buhârî veya Sahîh-i Buhârî isimleriyle bilinen ve Buhârî'nin ismini ölümsüzleştiren bu eser on altı yılda tamamlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Kur'ân-ı Kerim ve Sahîh-i Buhârî'nin Türkçe'ye çevrilmesi kararı alındığında, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Kur'ân-ı Kerim'in tercüme ve tefsiri görevi Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a, Sahîhu'l-Buhârî'nin tercüme ve şerhi görevi de Ahmed Naim Bey'e verilmiştir. İlk üç cildi Ahmed Naim Bey tarafından, geri kalan dokuz cildi de Prof. Kâmil Miras tarafından tercüme ve şerh edilen bu eser 12 cilttir.²⁴

(2) el-Edebü'l-Müfred

Araştırmanın konusunu oluşturan el-Edebü'l-Müfred, Buhârî'nin görgü kuralları ve ahlâk ile ilgili hadisleri topladığı hadis dalındaki ikinci önemli eseridir. İki cilt olan bu eserde 644 ara başlık altında 1322 hadis bir araya getirilmiştir. Bunlardan 383'ü hadis dilinde "mevkûf hadis" denilen sahâbi sözü ve davranışları ile ilgilidir.²⁵ Bu araştırmada yalnızca Peygambere ait olan 939 hadis eğitim açısından değerlendirilmiş, sahabilerin söz ve davranışları ile ilgili olan 383 hadis değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Eser Hindistan'da (Şahâbâd 1887), Agra'da (1889), İstanbul'da (Muhammed Efendi el-Bosnavî Matbaası), yine İstanbul'da (1889, 1892) yayımlanmıştır. Daha

²³ Yardım, a. g. m., s. 12.

²⁴ y. a. g. m., s. 27.

²⁵ y. a. g. e., s. 32.

sonra Kahire’de (1927, 1930) ve Muhammed Fuâd Abdalbâki’nin gözden geçirmesi üzerine yine Kahire’de (1955, 1958), Ebûzabî’de (1981) ve Beyrut’ta (1984) yeni baskıları yapılmıştır.²⁶ Buhârî’nin bu eserini Hindistan’da Osmaniye Üniversitesi tefsir hocalarından Fadlullah el-Cîlânî iki cilt halinde şerh etmiş ve hadisler için başka kaynaklar da göstermiş, ayrıca gerekli fihristler hazırlayarak kitabın sonuna koymuştur. Bu eser Ali Fikri Yavuz tarafından “Ahlâk Hadisleri” adı ile Türkçe’ye kazandırılmış ve şerh edilmiştir.²⁷

(3) Hadisle İlgili Diğer Eserleri

Buhârî’nin hadisle ilgili diğer eserleri ise şunlardır:

- 1- Refu’l-Yedeyn fi’s-Salât,
- 2- el-Kırâatü halfe’l-imâm,
- 3.-Halku Ef’âli’l-İbâd ve’r-Reddu ale’l-Cemhiyye

b. Tarih İle İlgili Olan Eserleri

“et-Târîhu’l-Kebîr, Kitâbü’l-Künâ ve Kitâbü’z-Zu’afâi’s-Sağîr alfabetik, et-Târîhu’l-Evsat, et-Târîhu’s-Sağîr ise kronolojiktir.”²⁸

²⁶ İbrahim Canan, “el-Edebü’l-Müfred”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, X, İstanbul 1994, s. 411-412.

²⁷ E. M., I, s. VII-VIII.

²⁸ Yardım, a. g. m., s. .

BİRİNCİ BÖLÜM

el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE EĞİTİMİN PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK TEMELLERİ

A. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE EĞİTİMİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

En geniş anlamı ile eğitim, insanda istenilen yönde davranış geliştirme faaliyeti olarak tanımlanmaktadır.¹ Davranış geliştirmenin istenilen yönde gerçekleşebilmesi için, öğrencinin gelişim özelliklerinin, ilgi, ihtiyaç ve eğilimlerinin dikkate alınması gerekmektedir. “Eğitim, psikolojiden özellikle onun alt dalları olan gelişim ve öğrenme psikolojisinin çalışma ve araştırma bulgularından yararlanır.”² Kısaca eğitim bilimi insanın istenilen davranışları nasıl kazanacağını, psikoloji de insanın davranışlarının ne olduğunu ve davranışların nelerden etkilendiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Psikolojinin bulguları, insan davranışlarını değiştirme yollarını arayan eğitim bilimine önemli katkılarda bulunur ve eğitimin psikolojik temellerini oluşturur.³ Öğrenmenin genel ilkeleri öğrenme psikolojisinin, düzenlenmiş öğretim ortamlarında öğrenmenin nasıl gerçekleştiği ise eğitim biliminin çalışma alanına girmektedir. Bu nedenle öğretim model, yöntem ve ilkeleri öğrenme psikolojisi bulgularına dayanılarak geliştirilmiştir.⁴

Bu bölümde el-Edebü'l-Müfred'de yer alan hadisler; gelişim ödevleri, güdüler ve güdülerin zararsız bir şekilde tatmini, duygular, heyecan, öğrenme psikolojisi ve ruh sağlığı yerinde ve kendini gerçekleştirmiş insanın özellikleri gibi başlıklar altında ele alınıp açıklanmaya çalışılmıştır.

¹ Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 5. Baskı, Gün Yayıncılık, Ankara 2000, s. 26.

² Münire Erden-Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, 10. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s. 18.

³ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitime Giriş*, 3. Baskı, Bimş Matbaacılık, Ankara 1978, s.70.

⁴ y. a. g. e., s. 16.

1. Gelişim ve Gelişim Ödevleri

Günlük dilde gelişim kavramından, genellikle hayatın başlangıcından yetişkinliğe doğru fizyolojik ve psikolojik güç ve yetilerin artması ile ortaya çıkan değişiklikler anlaşılmaktadır.⁵ Bir psikoloji kavramı olarak gelişim; döllemeden başlayarak insan hayatının sonuna kadar devam eden nicelik ve nitelik bakımından değişiklikler sürecini ifade eder.⁶

Bütün yaşam süresince devam eden ve birbirinden farklı özellikler gösteren gelişim dönemlerinde her bireyin yerine getirmesi gereken, konuşma, yürüme, toplumsal kuralları ve toplumsal rolleri öğrenme gibi gelişim ödevleri vardır. Gelişim ödevleri, doğumdan ölüme kadar sürekli öğrenmesini sürdürerek gelişen ve değişen insanın hayatın her döneminde kazanması gereken, toplum tarafından sağlıklı kabul edilip, beğenilen yeni davranış biçimleri ve alışkanlık sistemleridir. Bir gelişim ödevinin başarılı bir şekilde yerine getirilmesi bireyi mutlu ederken, bir üstte yer alan gelişim ödevinin de başarılı bir şekilde yapılmasını kolaylaştırır. Bir gelişim ödevinde başarısız olma ise bireyi mutsuz etmenin yanı sıra, onun toplum tarafından küçümsenmesine ve üstteki ödevlerin yerine getirilmesinde başarısız olmasına sebep olabilir.⁷

Gelişim ödevlerinin kaynağını bazen biyolojik olgunlaşma, bazen gelişen kişiliğin istek, emel ve değerler sistemi (psikolojik), bazen içinde yaşanılan kültürün beklentileri (sosyolojik), bazen de bu üçünün etkileşimi oluşturur.⁸

el-Edebü'l-Müfred'de çocuk ve ergenin biyolojik gelişim ödevleri ile ilgili olarak herhangi bir malzeme bulunamamakla beraber, yetişkinlik dönemindeki bireyin sorumlulukları ile ilgili bazı gelişim ödevlerine değinildiği söylenebilir. Bunlar bireyin anne babasına, ailesine, çocuklarına, yanında çalıştırdığı kişilere,

⁵ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, 9. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1990, s. 45.

⁶ Erden-Akman, a. g. e., s. 24.

⁷ Baymur, a. g. e., s. 52-53.

⁸ y. a. g. e., s. 55.

akrabalarına, komşularına, diğer insanlara ve diğer canlılara karşı olan sosyal ve kültürel beklentilerdir.

Yetişkinlik dönemindeki anne-babaya karşı olan sorumluluklar; *anne-babaya iyilik etmek,⁹ günah bulunmadıkça itaat etmek,¹⁰ isyan,¹¹ lanet etmemek,¹² haklarını ödemek,¹³ üzmemek,¹⁴ ölümlerinden sonra da onlara¹⁵ ve dostlarına iyilik etmek¹⁶* olarak belirtilmektedir.

*Hepiniz birer çobansız, hepiniz elinizin altındakilerden sorumlusunuz...*¹⁷ hadisinde bireyin çocuklarından sorumlu olduğu bildirilirken, bu sorumluluklar da şu şekilde sıralanmaktadır:

Çocuklara anlamı güzel olan isimler koymak,¹⁸ onlara merhamet etmek,¹⁹ onları sevmek ve sevdiğini göstermek,²⁰ kız çocuklarına da iyi davranmak ve onları güzel bir şekilde yetiştirmek,²¹ boşanarak eve geri dönmüş kızlara da iyi davranmak ve bakımlarını üstlenmek,²² çocuklara yediğinden yedirmek²³ ve çocuklar arasında mal paylaşımını eşit olarak yapmak.²⁴

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde gelişim ödevlerinden bir kısmı da yanında çalışanlara yönelik olanlardır. Bunlar; *kölelerin yemek ve giyim ihtiyaçlarını en güzel bir şekilde karşılamak,²⁵ onları güçlerinin üzerindeki işlerle sorumlu tutmamak,²⁶ onları dövmemek²⁷ ve hatalarını bağışlamaktır.²⁸*

⁹ E. M., I, s. 1, 5-9.
¹⁰ E. M., I, s. 25-26.
¹¹ E. M., I, s. 19-20.
¹² E. M., I, s. 23.
¹³ E. M., I, s. 14.
¹⁴ E. M., I, s. 17.
¹⁵ E. M., I, s. 46-47.
¹⁶ E. M., I, s. 50-51.
¹⁷ E. M., I, s. 218, 219.
¹⁸ E. M., I, s. 180-181.
¹⁹ E. M., I, s. 377, 389-391.
²⁰ E. M., I, s. 98, 382.
²¹ E. M., I, s. 88-92.
²² E. M., I, s. 92-93.
²³ E. M., I, s. 94.
²⁴ E. M., I, s. 108-109.
²⁵ E. M., I, s. 206-212.

Bireyin akrabalarına karşı olan sorumlulukları da yetişkinlik dönemindeki gelişim ödevlerindendir. el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde belirtilen akrabalara karşı olan görevler; *iyilik etmek*,²⁹ *akrabalarla ilişkiyi kesmemek*³⁰ ve *onları ziyaret etmektir*.³¹

Komşular ile ilgili gelişim görevleri de bulunmaktadır. *Komşuya iyilik etmek*,³² *ikram etmek*,³³ *ihtiyaçlarını karşılamak*,³⁴ *onlara zarar vermemek*,³⁵ *onlarla iyi ilişkiler içinde olmak*³⁶ bu görevler arasında yer alır.

*Yetimlere karşı iyi davranılması*³⁷ ve *diğer insanlarla iyi ilişkiler içerisinde bulunmak*³⁸ da el-Edebü'l-Müfred'de yer alan bireyin yetişkinlik dönemindeki gelişim görevlerindendir.

Ayrıca hadislerde insanın hayvanlara ve bitkilere karşı olan sorumlulukları üzerinde de durulmuştur. *Susuzluktan dilini çıkartarak su kuyusunun yanındaki nemli toprağı yalayan bir köpeğı gördüğünde, su kuyusuna inerek ayakkabısına su doldurup, dişleriyle ayakkabıyı tutup kuyudan çıkartarak suyu köpeğı verip onun susuzluğunu gideren adamın bu davranışından dolayı bağışlandığını*³⁹ ve *bir kediye açlıktan ölünceye kadar hapseden kadının cehenneme girdiğini*⁴⁰ haber veren hadislerde insanın hayvanlara kötü davranmaması, onlara merhamet etmesi, hayvanların ihtiyaçlarını karşılayanların ödüllendirileceğı, onlara eziyet edenlerin ise cezalandırılacağı mesajı verilmektedir.

²⁶ E. M., I, s. 206-208.

²⁷ E. M., I, s. 179-189.

²⁸ E. M., I, s. 180.

²⁹ E. M., I, s. 56-58.

³⁰ E. M., I, s. 59-60, 63.

³¹ E. M., I, s. 67, 69.

³² E. M., I, s. 117.

³³ E. M., I, s. 120, 122, 125, 126.

³⁴ E. M., I, s. 125.

³⁵ E. M., I, s. 119.

³⁶ E. M., I, s. 125.

³⁷ E. M., I, s. 76-78.

³⁸ E. M., I, s. 408, II, s. 507.

³⁹ E. M., I, s. 391.

⁴⁰ E. M., I, s. 392-393.

Ayrıca bir Müslüman'ın doğal çevresine karşı da sorumlulukları bulunmaktadır. Hz. Peygamber el-Edebü'l-Müfred'deki bir hadiste *elinde bir fidan bulunan birisi kıyamet koparken dahi onu dikmeye gücü yetiyorsa diksin*⁴¹ buyurarak çevrecilik konusundaki duyarlılığını ifade etmiştir. Çünkü, bir fidanın dikilmesi estetik, ekonomik yarar ve doğal afetleri önlemesi açısından önemlidir.

2. Hadislerde Geçen Güdüler

Latince “movere” kelimesinden alınan güdü (motive), hareket ettirmek, kıpırdatmak, duyguları tahrik etmek ve harekete geçirmek anlamlarına gelmektedir. Psikolojide güdü, organizmanın belli bir şekilde hareket etmesine sebep olan psikolojik ve fizyolojik şartlardır.⁴²

Eğitimde güdü; bireyin içinde davranışa yol açan, onu sürdüren ve bir amaca yönelten gerginlik durumu olarak tanımlanmaktadır.⁴³ Güdüyü inceleyen bilim adamlarının bu kavrama farklı yaklaşımları olmuş ve bu farklı yaklaşımlardan dolayı da güdü değişik şekillerde tanımlanmıştır. Güdüler yalnızca bireyin iç dünyasındaki uyarıcılardan değil, fiziksel veya toplumsal çevredeki uyarıcılardan da doğabilir. Örneğin, acıkan birinin yiyecek bir şeyler bulmaya yönelmesi iç etmenler ile açıklanırken, kuvvetli bir ses tonu ile sıçrama dış etmenler ile açıklanmaktadır.⁴⁴ Kaynağının çeşitliliğinden dolayı güdüler fizyolojik, zihinsel, psikolojik ve sosyolojik olarak sınıflandırılmaktadır.

“Güdü” kavramı ile ilgili görülen diğer kavramlar “ihtiyaç” ve “dürtü”dür. Organizmayı çeşitli davranışlara yönelten güdüler, çeşitli ihtiyaçlardan doğar. Homeostatik (organizma içinde, en elverişli yaşama koşullarının kendiliğinden devamını sağlayan doğal mekanizma) dengenin yeniden kurulabilmesi için organizmada eksikliğin duyulmasına **ihtiyaç** (need), bu eksikliği gidermek için organizmada beliren güce **dürtü** (drive) ve ihtiyacın giderilmesi için organizmanın

⁴¹ E. M., I, s. 489.

⁴² Vedide Baha Pars-Hüsnü Cırıtlı-Mithat Enç-Turhan Oğuzkan, **Eğitim Psikolojisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 131.

⁴³ Remzi Öncül, **Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü**, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 2000, s. 533.

⁴⁴ Baymur, a. g. e., s. 63.

belli bir yönde etkinlik göstermesi eğilimine de **güdü** denir. İnsan davranışlarını açıklama bakımından daha kapsayıcı olan güdülerin bir takım davranışlara yol açması, “ihtiyaç – dürtü – güdü – davranışlar” şeklinde formüle edilmektedir.⁴⁵ Bir arabanın motorunda olduğu gibi, hareketin enerjisini sağlayan, fakat hareketin ne olacağını belirlemeyen bir süreç olarak da tanımlanan dürtüler mekanik ve evrenseldirler.

Bireyin, bir kısmı hayatın korunması ve neslin devamı için zorunlu olan ve bütün canlılarda ortak olarak bulunan fizyolojik, bir kısmı da güven ve huzuru sağlayacak olan sosyo-psikolojik ihtiyaçları vardır. İçinde yaşanan kültüre göre şekillenen sosyo-psikolojik ihtiyaçlar, fizyolojik ihtiyaçlardan daha karmaşık olduğundan dolayı sınıflandırılması da güçtür⁴⁶. Birincil ve ikincil olarak da sınıflandırılan güdülerden evrensel olan birincil güdüler; fizyolojik ve doğuştan vardır ve organizmanın hayatta kalması için tatmin edilmesi gerekmektedir. Güvenlik, tanınma, yeni yaşantı, vb, ikincil güdüler ise fizyolojik veya sosyal kökenlerden bağımsızdır.⁴⁷ Biyolojik etmenler kadar bilişsel süreçler de insan davranışlarının uyarılmasında ve yönlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Maslow güzelliğe, simetriğe, basitliğe, tamlığa, düzenliğe vb. karşı tepileri estetik ihtiyaçlar olarak isimlendirirken, felsefi, dinî ve değer-sistem yapısına dayanan açıklama ihtiyacını da bilişsel ihtiyaçlar olarak isimlendirmektedir.⁴⁸

Bireyin içinde davranışa yol açan güdüler motive edildiklerinde bir gerilim, gerginlik ve rahatsızlık ortaya çıkarken, güdülerin doyumunda da mutluluk ve sevinç yaşanır.⁴⁹ Hz. Peygamber “*Geniş ev, dürüst komşu ve rahat binek, Müslüman kişinin saadetindendir.*”⁵⁰ diyerek güdülerin doyurulmasında ortaya çıkan mutluluğa dikkat çekmektedir.

⁴⁵ y. a. g. e., s. 64-66.

⁴⁶ y. a. g. e., s. 66-67.

⁴⁷ Recep Yaparel, “Günümüz Psikolojisinde Güdü Kavramı ve Güdülenme Kuramları”, **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, IX, İzmir 1995, s. 202.

⁴⁸ y. a. g. e., s. 208.

⁴⁹ Muhammed Osman Necati, **Hadis ve Psikoloji**, (Çev. Mustafa Işık), Fecr Yayınevi, Ankara Aralık, 2000, s. 42.

⁵⁰ E. M., 1, s. 130.

Hedefler bölümünde de belirtildiği gibi dinin hedefi güdülerini kontrol altında tutarak, onları zararsız bir şekilde doyuma ulaştırıp, üst basamaklardaki ihtiyaçlar ve güdülerin ortaya çıkmasını sağlayarak insanın kendini gerçekleştirmesine yardımcı olmaktır. el-Edebü'l-Müfred'de geçen, güdülerin kontrolü ile ilgili olan hadislerde bencil duyguların frenlenmesi, kontrol altına alınması ve zarar vermeyecek şekilde tatmini ile ilgili şu tavsiyeler bulunmaktadır:

“Bir Müslüman'ı çekiştirmek suretiyle bir lokma yiyene muhakkak Allah cehennemde onun mislini yedirir. Kim de Müslüman bir adamı gösteriş ve riya mevkiinde tutarsa Allah, kıyamet gününde o kimseyi riya ve gösteriş yerinde tutar (ona azap eder).”⁵¹

“Lanetçiler kıyamet gününde şehitler olamazlar, şefaatçiler de olamazlar.”⁵²

“Yumuşaklıkla hareket et; zira yumuşaklık bulunduğu her şeyi güzelleştirir. Bir şeyden de çıkarılınca muhakkak onu çirkinleştirir.”⁵³

“Cimrilikten sakınınız; çünkü cimrilik sizden öncekileri helak etmiştir.”⁵⁴

Aşağıda el-Edebü'l-Müfred'deki incelediğimiz hadislerde dikkat çeken güdüler hakkında bilgi verilecektir.

a. Fizyolojik Güdüler

Yaşama ve varolma güdüsüne hizmet eden fizyolojik güdüler özellikle organizmanın canlılığını sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlardan doğarlar. Açlık, susuzluk, oksijen eksikliği, gereksiz maddelerin bedenden atılması, dinlenme ve uyuma, beden ısınıp dengede tutma, cinsellik, uyarılma gibi güdüler bunlara örnek olarak gösterilebilir.⁵⁵

⁵¹ E. M., I, s. 253-254.

⁵² E. M., I, s. 332.

⁵³ E. M., I, s. 479.

⁵⁴ E. M., I, s. 480.

⁵⁵ Baymur, a. g. e., s. 67.

el-Edebü'l-Müfred'deki bazı hadislerde insanın fizyolojik olan açlık-susuzluk ve cinsellik güdülerine değinildiği görülmektedir.

(1) Açlık-Susuzluk Güdüsü

Peygamberin *fakirlikten Allah'a sığınması*⁵⁶, *kıtlık zamanında kurban etlerinin tamamının dağıtılmasını istemesi*⁵⁷, *komşusu aç iken tok yatanın mümin olamayacağını bildirilmesi*⁵⁸ vb. hadislerin açlık-susuzluk güdüsü ile ilgili olduğu söylenebilir.

(2) Cinslik Güdüsü

*Peygamberin yanına bilgi edinmek için gelen, yirmi gece kaldıktan sonra ailelerini özleyen ve bunu fark eden Peygamberin evlerine dönmeleri için izin verdiği gençler*⁵⁹ ve *Peygamberin şehvetin şerrinden korunmak için dua etmesi*⁶⁰ ile ilgili hadisler cinsellik güdüsü ile ilgilidir.

(3) Annelik güdüsü

*Hız. Ayşe'den iki kızı ile kendisinden bir şeyler isteyen kadın*⁶¹, *Hız. Peygamber'in, kızı Fatma geldiğinde onu ayakta karşılaması, ellerinden tutup, alnından öperek oturduğu yere oturtması*⁶² ve yine kızı Zeynep'in çocuğunun ölümü⁶³ ile ilgili hadislerde annelik-babalık güdüsü dikkat çeker. Aslında fizyolojik temele dayanan ve kalıtsal olarak nesilden nesile geçen annelik güdüsü, başkalarını da

⁵⁶ E. M., II, s. 39.

⁵⁷ E. M., I, s. 568.

⁵⁸ E. M., I, s. 125.

⁵⁹ E. M., I, s. 225.

⁶⁰ E. M., II, s. 27.

⁶¹ E. M., I, s. 149.

⁶² E. M., II, s. 349-350.

⁶³ E. M., I, s. 521.

ilgilendirdiği için sosyal bir nitelik kazanmakta ve sosyal davranışlar biçiminde görülmektedir.⁶⁴

b. Psiko-Sosyolojik Güdüler

Psiko-sosyolojik güdüler; benliğin savunulması ve başka kişilerle ilgili olan güdülerdir. Bunlar fizyolojik güdülerden daha karmaşık olduğundan dolayı sınıflandırılmaları güçtür ve yaşantılar sonunda meydana gelen sosyal güdüler içinde yaşanan kültüre göre şekillenirler.⁶⁵ el-Edebü'l-Müfred'de yer alan bazı hadislerde psiko-sosyolojik güdülerden güvende olmak, annelik-babalık ve bilgi edinmek güdülerine değinildiği görülür.

(1) Güvende Olma Güdüsü

Fizyolojik ihtiyaçların doyumundan sonra ortaya çıkan güvenlik güdüsü, durağanlık, bağımlılık, korunma, korkudan, kaygı ve karışıklıktan uzak kalmak gibi kavramları içermektedir.⁶⁶ Schleirmacher'in dinsel yaşantının esas çekirdeğini oluşturup biçimlendiren Allah'ın yardımına sığınma hissine benzettiği güvenlik duyma ihtiyacı, çocuğun kendisi ile çevre arasındaki farkı anlamaya başlamasıyla birlikte bilinçlenmeye başlar.⁶⁷ Hem sosyal hem de ekonomik güvenlik biçiminde ortaya çıkan bu güdünün köklerinde canlı kalmak, sağlıklı yaşamak ve gelişmek temel güdüsü bulunmaktadır.⁶⁸ Güvende olmak için tedbirli, ileriye görerek, acele etmeden düşünmek ve davranmak gerekir.

el-Edebü'l-Müfred'de yer alan Hz. Peygamberin dualarında dile getirdiği *duyu organlarının, kalbin şerrinden, tembellikten, cimrilikten, ihtiyarlığın düşkünlüğünden korunma*⁶⁹ ve yatmadan evlerde ateşi söndürme, kapların üzerini

⁶⁴ Baymur, a. g. e., s. 70.

⁶⁵ y. a. g. e., s. 66-67.

⁶⁶ Yaparel, a. g. m., s. 222-223.

⁶⁷ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, I, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980, s. 81.

⁶⁸ Baymur, a. g. e., s. 67.

⁶⁹ E. M., I, s. 622.

örtme⁷⁰ ile ilgili hadislerde güvende olma güdüsü yer almaktadır. Ayrıca “Geniş ev, dürüst komşu ve rahat binek, Müslüman kişinin saadetindendir”⁷¹ hadisi de sosyal güvenlik güdüsü ile ilişkilendirilebilir.

(2) Bilgi Edinme Güdüsü

Bireyde ihtiyaçlar hiyerarşisinden bağımsız olarak bilgi edinme ve bu bilgileri kavramaya yönelik güdüleyici eğilimler vardır.⁷² Hz. Peygamberden öğretimleri için vakit ayırmasını isteyen kadınlar hadisinde,⁷³ böyle bir ihtiyaç söz konusudur.

3. Hadislerde Geçen Duygular ve Coşkular

Bireyin iç ve dış dünyadan etkilenmesi sonucunda, genel olarak hoşlanma ya da acı duyma şeklinde beliren tepkilere “duygu”, duygunun aniden, şiddetli olanlarına ve normalin üzerinde tepkiye yol açanlarına da “coşku” denir.⁷⁴ Doyurulmayan güdülerin sonucunda birey hayal kırıklığı (frustration) yaşar ve saplantı, saldırganlık, gerileme davranışları gösterir. Böyle durumlarda duygular coşkulara dönüşür.⁷⁵

İhtiyaçlar ve güdülerle yakından ilişkili olan duygu ve coşkular davranış ve yaşantı ile birlikte meydana gelir ve bunların bir sonucudur. Karşılaşılan durumlarda ihtiyaçlar doyuma ulaştığında mutluluk, doyumsuz kaldığında ise mutsuzluk ortaya çıkar.⁷⁶ İnsan davranış ve tutumlarını yönlendiren duygular, insan davranışlarının, hayattaki uyum ve uyumsuzluklarının en önemli etmenlerindendir.⁷⁷

el-Edebü'l-Müfred'deki bazı hadislerde geçen duygu ve coşkular şunlardır:

⁷⁰ E. M., II, s. 589.

⁷¹ E. M., I, s. 130.

⁷² Vural Türker, “İnsanda Gudu ve Erişi Gudsüne Farklı Yaklaşımlar”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Yayınları, S. 2, Aralık, 1999, s. 32.

⁷³ E. M., I, s. 164.

⁷⁴ Cavit Binbaşıoğlu, **Eğitim Psikolojisi**, 5. Baskı, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara 1982, s. 156.

⁷⁵ y. a. g. e., s. 158.

⁷⁶ Baymur, a. g. e., s. 73.

⁷⁷ Muallâ Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990, s. 54.

a. İnanma

İnsanda doğuştan aşkın olan Varlığı arama, O'na inanma, güvenme, zor anlarında O'na sığınma, O'ndan yardım isteme duygusu bulunmaktadır. el-Edebü'l-Müfred'de yer alan *fitrat hadisi*,⁷⁸ farklı yaklaşımların yanı sıra inanma duygusu açısından da değerlendirilebilir. Bazı psikologlara göre, çocukta doğuştan olan dinî yetenek ve büyük bir dinî hazırlık bulunmaktadır. Çocuğun güçlü, bilgili ve ölümsüz olarak gördüğü anne-babasına olan bağlılık ve sevgisi, dinî duygunun bir göstergesidir. Çocuğun anne-babasına olan bağlılığı, anne-babanın güç ve bilgisinin sınırlılığının farkına vardıkça bir üst otoriteye yönelir ve olumlu bir din eğitimi sayesinde aşkın olan Varlığa yükselir.⁷⁹ Kendini gerçekleştirme güdüsünün bir yanı olarak ortaya çıkan bu duygu, bebeklikte açlık ihtiyacının anne tarafından giderilmesi sonucunda gelişmiş olabileceği ileri sürülmektedir.⁸⁰

a. Sevgi

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde sevginin önemi, Allah, Peygamber, çocuk, insan sevgisi; aşırı mal sevgisinden uzak durmak ve hayvanlara karşı duyulan merhamet duygusu yer almaktadır.

Fizyolojik ve güvenlik güdülerinin doyumundan sonra ortaya çıkan sevgi ihtiyacı toplumsal güdüler içinde yer almaktadır.⁸¹ Pestalozzi'ye göre, beslenme, ısınma gibi anne tarafından karşılanan temel ihtiyaçlarının doyumu, çocukta sevgi, güven ve duygusal güvenlik duygularını oluşturur. İnsan daha sonra bu duyguları ailenin diğer üyeleri, toplumun üyeleri, ülkedeki vatandaşlar, dünyadaki diğer insanlar ve sonunda Tanrı ile ilişkisinde yaşar.⁸²

⁷⁸ E. M., II, s. 216.

⁷⁹ Parlador, "Din ve Aile", **Türk Aile Ansiklopedisi**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, III, 1991, s. 346-348.

⁸⁰ Baymur, a. g. e., 67.

⁸¹ Yaparel, a. g. m., s. 222.

⁸² Gerald L. Gutek, **Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar**, (Çev. Nesrin Kale), Ütopya Yayınevi, Ankara 2001, s. 85.

el-Edebü'l-Müfred'de yer alan, *Peygamberin çocuklara gösterdiği ilgi ve sevgi ile ilgili hadislerden*⁸³ anlaşılacağı üzere Peygamber çocuklara değer vermiş, onları sevmiş, sevgisini onlara göstermiş, onlarla selâmlaşmış ve onlarla şakalaşmıştır. J. J. Rousseau'ya göre, çocuk sevgi ile biçimlenip gelişirse, egoizme yol açan toplumsal istek ve hırsları aşarak onlara direnebilir.⁸⁴

el-Edebü'l-Müfred'de bir hadiste, *iman etmiş olmak ve cennete girebilmek için insanların birbirini sevmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur.*⁸⁵ Ayrıca bir başka hadiste belirtildiğine göre, *başkasına karşı duyulan sevginin belirtilmesi, sevginin kuvvetlenmesi ve çoğalması açısından önemlidir.*⁸⁶

Sevgi ile ilgili olanların yanı sıra hadislerde, *aşırı mal sevgisinin sebep olabileceği olumsuz sonuçlara dikkat çekilerek bundan kaçınılması gerektiği de vurgulanmaktadır*⁸⁷

İnsanlarda kendi türlerinin yanında diğer canlılara yönelik olarak da sevgi güdüsü bulunmaktadır. el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde *diğer canlılara yönelik olan bu sevgi ve merhamet güdüsünün, onlara iyilik yapmaya, yapılan bu iyiliğin de insanın bağışlanmasına sebep olacağı* ifade edilmektedir.⁸⁸

b. Kıskançlık

Olumsuz bir duygu olarak insanın yaradılışında bulunan kıskançlık, üstün olma duygusunun bir yansımasıdır. Kıskançlık duygusuna kapılan bir kişi, kendisini başkaları ile kıyaslayarak, başkalarının sahip olduğu, kendisinde bulunmayan şeylerden dolayı kötü duygular besleyerek karşısındakine ve kendisine zarar verecek tutum gösterebilir.⁸⁹ Bu duygu zararlı sonuçlar ortaya çıkartabileceği için bundan

⁸³ E. M., I, s. 106, 264, 65, 382, 533, II, s. 516, 517.

⁸⁴ Gutek, a. g. e., s. 78.

⁸⁵ E. M., II, s. 359.

⁸⁶ E. M., I, s. 548.

⁸⁷ E. M., I, s. 492.

⁸⁸ E. M., I, s. 391.

⁸⁹ Muhiddin Okumuşlar, *Fıtrattan Dine-Din Fıtrat Eğitim İlişkisi*, Yediveren Kitap, Konya 2002, s. 114, 115.

kaçınılması gerektiği, “...birbirinizi çekememezlik etmeyiniz, birbirinize arka çevirmeyiniz, birbirinizi hased etmeyiniz, birbirinize kin beslemeyiniz..., kardeş olunuz”⁹⁰ hadisinde bildirilmiştir.

c. Kin

İnsanın kişisel çıkarlarına öncelik vermesi ve ihtiraslarının sonucunda ortaya çıkan düşmanlığın ve bunun sonucu olan küslüğün devamlı bir hal almasına kin denir. Kin insanlar arasındaki ilişkileri zedeleyerek iletişimin kopmasına, sevgi ve kardeşlik duygularının ortadan kalkmasına neden olur. el-Edebü'l-Müfred'de yer alan bu hadiste “birbirinize karşı kin doğuracak hareketlerde bulunmayın, dünya menfaatine rağbet edip de aranızda fesat çıkarmayın, ey Allah'ın kulları kardeş olunuz”⁹¹ denilerek bu olumsuz duygudan uzak durulması istenmektedir.

d. Utanmak

“Hayâ imandandır, iman ise cennettir. Arsızlık cefadandır, cefa ise cehennemdedir”⁹² hadisinde hayânın olumlu bir duygu olduğu, insanı kötü durumlardan ve sonuçlardan koruduğu bildirilmekte, imanın önemli bir belirtisi olarak gösterilmektedir.

e. Öfke

Öfke, güdülerin doyurulmaması veya engellenmesi sonucunda ortaya çıkan bir duygudur. Öfkenin şiddeti, kalıtımla gelen sinir sistemindeki yapıya, engelin büyüklüğüne ve doyurulacak olan güdünün önemine göre değişir. Öfke gibi tepkilerin normal sınırları aşarak aşırı bir hal aldığı durumlarda, davranışlar kontrolden çıkarak, rasyonel düşünme mümkün olamayacağından insanın kendine ve çevresine zarar vermesi söz konusudur. Bu nedenle öfkeyi yenmenin bir erdem

⁹⁰ E. M., II, s. 640.

⁹¹ E. M., I, s. 400.

⁹² E. M., II, s. 659.

olduğu, “Güçlü olmak insanları yenmekle değildir, gerçekte güçlü olan, öfke zamanında nefesine sahip olandır”⁹³ hadisinde bildirilmektedir.

f. Kibir

Temelinde kendini beğenme ve üstün görme arzusu bulunan kibir, ilim, soyluluk, güzellik, zenginlik, makam gibi dış motivlerin yanında, aşağılık kompleksi gibi psikolojik motivler ile bireyi, kendini üstün, diğer insanları küçük görmeye yönelten bir duygudur.⁹⁴ el-Edebü'l-Müfred'deki “kim kendi nefisini büyük görürse, yahut yürüyüşünde kibir hareketleri yaparsa, Allah ona gazap eder olduğu halde Azîz ve Celîl olan Allah'a kavuşur”⁹⁵ hadisinde bu tutum içinde olanların cezalandırılacağı haber verilmektedir.

4. Öğrenme Psikolojisi

Bir problem çözme süreci olan öğrenme, eski çağlardan bu yana farklı şekillerde tanımlanmıştır. Günümüz psikolog ve eğitimcileri öğrenmeyi, yaşantı ürünü, kalıcı izli davranış değişikliği olarak tanımlamaktadırlar.⁹⁶ Yaşantı ya da taklit sonucu oluşması, kalıcı olması ve öğrenme sonucunda davranış değişikliğinin meydana gelmesi, öğrenmede bulunan üç temel öğedir.⁹⁷ Hedeflere ulaşma isteği veya güdülerin doyumunun sebep olduğu davranış değişikliği, hem gözle görülen hareketleri, hem de düşünce, hayal etme gibi bilişsel süreçleri kapsamaktadır.⁹⁸

Öğrenmenin nasıl gerçekleştiği uzun yıllar araştırma konusu olmuş ve psikologlar farklı yaklaşımlar ile öğrenmeyi bilimsel olarak açıklamaya çalışmışlardır. Öğrenme kuramları öncelikle klasik ve yeni kuramlar olmak üzere iki büyük grupta, yeni kuramlar da, uyaran-tepki ya da çağrışım kuramları ve bilişsel

⁹³ E. M., II, s. 661.

⁹⁴ Okumuşlar, a. g. e., s. 116.

⁹⁵ E. M., I, s. 556.

⁹⁶ Erden-Akman, a. g. e., s. 128.

⁹⁷ Ramazan Arı-Ömer Üre-Hasan Yılmaz, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 2. Baskı, Mikro Yayınları, Konya 1999, s. 87-88.

⁹⁸ Pars ve diğerleri, a. g. e., s. 122.

alan kuramları olarak iki gruba ayrılır.⁹⁹ Uyaran-Tepki bağıntısı (davranışçı yaklaşım -behaviorism) kuramına göre öğrenme, doğrudan gözlenebilen uyarıcı ile davranış arasında ilişki kurma işi,¹⁰⁰ uyaran-tepki bağlarının oluşması ya da kuvvetlenmesi olgusudur.¹⁰¹ Davranışçı kurama göre klasik koşullanma, edimsel koşullanma ve gözlem yoluyla olmak üzere üç çeşit davranış değişikliğine yol açan öğrenme vardır.¹⁰²

Bilişsel yaklaşıma (Gestalt psikologları) göre ise öğrenmeyi, U-T bağıntısı ve şartlanma ile açıklamak yeterli değildir ve öğrenme davranışçı psikologlarının öne sürdükleri gibi davranışsal ve mekanik de değildir, öğrenmede anlayış ve kavrayış gibi zihinsel etmenlerin rolü daha büyüktür.¹⁰³

Ayrıca model olarak öğrenme veya sosyal öğrenme olarak da adlandırılan gözlem yolu ile öğrenme kuramına göre öğrenme, çevredeki davranışların ve davranış sonuçlarının gözlenmesi, pekiştirilenlerin taklit edilmesi ve sonucu olumsuz olanların da taklit edilmemesi sonucu gerçekleşir. Sosyal öğrenmenin öncülerinden Bandura'ya göre bu öğrenmede, gözlenen davranışın belleğe kodlanması ve gerektiğinde hatırlanması gibi bilişsel süreçler de bulunmaktadır.¹⁰⁴ İnsanlar için bir model olan Hz. Peygamberin tutum ve davranışlarının çoğunu insanlar sosyal öğrenme yolu ile öğrenmişlerdir.

a. Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde öğrenmeyi etkileyen şu faktörlerden söz etmek mümkündür.

⁹⁹ Binbaşıoğlu, a. g. e., (1982), s. 257.

¹⁰⁰ Erden-Akman, a. g. e., s. 129.

¹⁰¹ y. a. g. e., s. 261.

¹⁰² Erden-Akman, a. g. e., s. 133.

¹⁰³ y. a. g. e., s. 276.

¹⁰⁴ y. a. g. e., s. 145-146.

(1) Genel Uyarılmışlık Hali- Zihinsel Uyanıklık

Öğrenme için en önemli şartlardan biri, organizmanın alıcı duruma getirildiği “genel uyarılmışlık hali”dir. Bu durumunda organizma, dikkatini konu üzerinde toplayarak çevreden gelen uyarıcıları algılayıp değerlendirebilecek farkında oluş ve zihinsel uyanıklık halindedir. Genel uyarılmışlık hali ile dikkatin bir konu üzerinde odaklanması, o konuya karşı bir ilgi uyanması ve sonuçta öğrenmenin başarılı olması sağlanır. Dikkat çekici olmayan konular ilgi alanı dışında kaldığından öğrenme çok az düzeyde gerçekleşebilir ve öğrenilenlerin bir kısmı kısa zamanda unutulabilir. Öğrenmenin en iyi şekilde olabilmesi için organizmanın genel uyarılmışlık halinin belli bir noktaya kadar yükseltilmesi gerekmektedir. Optimal uyarılma düzeyinin altında kalan organizmada, öğrenmenin gerçekleşebilmesi için, daha fazla uyarıcıya ihtiyaç duyulurken,¹⁰⁵ aşırı uyarılan organizmada da olumsuz heyecan durumları meydana geleceğinden, farkında oluş gerçekleşse de, öğrenme ya çok az olur veya hiç gerçekleşmez.¹⁰⁶

el-Edebü'l-Müfred'de “*En hayırlı olanlarınızı size bildireyim mi?*”¹⁰⁷, “*En kötülerinizi size bildireyim mi?*”¹⁰⁸ veya “*size namazdan, oruçtan ve sadakadan daha faziletli bir dereceyi haber vereyim mi?*” diye başlayan hadislerde genel uyarılmışlık durumunun meydana getirilmek istendiği söylenebilir.

(2) Güdülenme

Çoğu zaman iyi bir öğrenmenin gerçekleşebilmesi için genel uyarılmışlık durumu yeterli olmadığından bunun yanında organizmayı motive etmek (güdülemek) de gerekmektedir. Motive etmek, var olan gerilimi azaltmak veya gidermek için, denge durumu sağlanana kadar organizmayı harekete geçirmek (enerjilendirmek) olarak tarif edilmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 232.

¹⁰⁶ Arı ve diğerleri, a. g. e., s. 88.

¹⁰⁷ E. M., I, s. 338.

¹⁰⁸ E. M., I, s. 338.

¹⁰⁹ Erden-Akman, a. g. e., s. 169.

Organizmada genel uyarılmışlık halinin yanında, öğrenen bireyin öğrenilen şeye karşı olumlu duygular geliştirmesi, yani, öğrenme isteği, kararlılığı ve merak duyulması da önemlidir. Öğrenmeye karşı sevgi, ilgi veya merak gibi güdüleyici bir sebep olmadığı zaman, dikkat dağınık ve isteksizlik baş gösterir, kararlılık ortadan kalkar ve bunun sonucunda da öğrenme gerçekleşmez, gerçekleşse de devamlı olmayabilir.¹¹⁰

Buhari'nin el-Edebü'l-Müfred'indeki öğrenme psikolojisi ile ilgili olduğu düşünülen hadislerin bazılarında anlaşıldığına göre, öğrenmenin başarılı bir şekilde olabilmesi için Peygamberin organizmanın genel uyarılmışlık durumunun yaratılmasına ve motive edilmesine önem verdiği görülmektedir. Hz. Peygamberin eğitim ve öğretimde takip ettiği yöntem şudur:

- 1- Konuya karşı odaklanmayı, merakın oluşmasını sağlayacak dikkat çekici bir takım şeylere başvurup, öncelikle karşısındakinin zihinsel uyanıklığını sağlamak,
- 2- Öğretilecek konuya karşı olumlu veya olumsuz duygular geliştirerek motive etmek.

Örneğin, el-Edebü'l-Müfred'deki Hz. Peygamberin “*Bana en sevgili ve kıyamet günü en yakın olanınızı size haber vereyim mi?*”¹¹¹ diyerek başladığı hadiste öncelikle insanların elde etmek istedikleri şeyler soru şekline sokularak genel uyarılmışlık hali yaratılmakta, Peygambere en yakın kimin olacağı konusunda insanlar düşündürülmekte, daha sonra Peygambere en yakın olma isteği oluşturulmakta ve soru cümlesinden sonra asıl kazandırılmak istenen davranışı öğrenmesi için birey motive edilmektedir. Başka örneklerde de, “*kim rızkının bol olmasını ve ömrünün uzamasını ister...*”¹¹², “*Cehenneme sokan şeyin en çoğu nedir?*”, “*Cennete sokan şeyin de en çoğu nedir?*”¹¹³ diye söze başlanması ile genel

¹¹⁰ Pars ve diğerleri, a. g. e., s. 125.

¹¹¹ E. M., I, s. 287.

¹¹² E. M., I, s. 67.

¹¹³ E. M., I, s. 303.

uyarılmışlık hali yaratılmakta, konuya karşı ilgi, merak, istek uyandırılıp, cevap üzerinde düşünmeleri sağlanarak da öğrenenler güdülenmektedir. Düşünmeye yönlendirilen insan, kavrama, uygulama, akıl yürütme, kavram oluşturma, analiz, sentez ve değerlendirme gibi bilişsel süreçleri kullanarak karşılaştığı bir problemi zihinde kavramlar, yargılar ile veya akıl yürüterek çözebilir.¹¹⁴

Bu hadislerde görüldüğü gibi bireyin öğrenme sürecinin başında öğrenmeye karşı güdülenmesi ve dikkatin konu üzerine çekilmesi merak uyandırmak açısından önemlidir.¹¹⁵ Merak, bireyi içten güdüleyerek organizmanın alıcı duruma gelmesini sağlar. İçten güdülenme, bireyin ihtiyaçlarını karşılamak, merakını gidermek veya yaptığı işten zevk almak için davranışa yönlendirirken, dıştan güdülenme ise bireyi, dışardan bir ödül almak, ceza almamak, başkalarının hoşuna gitmek veya başkalarını hoşnut etmek için davranışta bulunmaya yöneltir. İçten güdülenme, öğrenenin yaptığı işi kararlı ve ısrarlı bir şekilde sürdürmesine ve başarının artmasına sebep olur.¹¹⁶

(3) Ödül ve Ceza ile Pekiştirme

Buhari'nin bu eserindeki bazı hadislerde, öğrenme sürecinde Hz. Peygamber'in zaman zaman olumlu ve olumsuz pekiştirme yoluna gittiği görülmektedir. Organizmanın hoşuna gidecek bir uyarıcı ile davranışın pekiştirilmesine olumlu pekiştirme, organizmanın hoş olmayan bir durumdan kurtarılacak davranışın pekiştirilmesine de olumsuz pekiştirme denir. Hem olumlu hem de olumsuz pekiştirme organizmada hoş giden bir etki yaratarak davranışın tekrar ortaya çıkma ihtimalini artırır.¹¹⁷

Hadislerde kullanılan olumlu pekiştirmelere şunlar örnek gösterilebilir: *Anne-babasına iyilik edenin cennete girmesi ve Allah'ın onun ömrünü uzatması ile ilgili hadiste*¹¹⁸ cennete girmek ve Allah'ın ömrü uzatması anne-babaya iyilikte bulunma davranışının öğrenilmesini sağlayan olumlu pekiştireçtir. Yine *hayır için harcanılan*

¹¹⁴ Baymur, a. g. e., s. 194.

¹¹⁵ Erden-Akman, a. g. e., s. 234.

¹¹⁶ y. a. g. e., s. 234.

¹¹⁷ y. a. g. e., s. 137-138.

¹¹⁸ E. M., I, s. 30.

*her şeyin karşılığının Allah tarafından verileceği*¹¹⁹, *iyilik yapanların cennette iyiliğe kavuşacağı*¹²⁰ vb.¹²¹ hadislerde de cennete girme ve yapılan iyiliğin karşılığının Allah tarafından verilmesi olumlu pekiştireçtir.

Olumsuz pekiştireçler de, *Allah'ın cehennemden uzaklaştırması, kendisine cehennemden haram olması, ateşten korunma, günahların bağışlanması ve merhamet olunma* gibi sonuçlardır. Örneğin, *“kim şehadet kelimesini kalbi ile iman ederek söylerse cehenneme haram olur,”*¹²² hadisinde kişinin cehennemden korunması olumsuz pekiştireçtir. Bir diğer örnek, *“kim kızlarının ihtiyaçlarından bir şey karşılar ve onlara iyilikde bulunursa, bu kızlar ona ateşe karşı perde olurlar,”*¹²³ hadisidir. Ateşten korunma olumsuz pekiştireci ile kızların horlandığı bir toplumda onlara iyilik edilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Hadislerde kullanılan olumsuz pekiştireçlere gösterilebilecek bir başka örnek de, *dargın olanlardan barışmak için ilk girişimde bulunan kişinin bu hareketinin günahlarına kefarete olacağı*¹²⁴ bildirilmesidir.

Fakat burada belirtilmesinde fayda görülen bir konu, hadislerde olumlu ve olumsuz pekiştireçlere bireylerin hemen sahip olamamasıdır. Cennete girmek, cehennemden korunmak ve ahirette Peygambere en yakın olmak vb. pekiştireçler yakın zamanda elde edilemeyecek olan şeylerdir. Bunlar bireyin hemen elde edemeyeceği şeyler olmasına rağmen, bunlarla bu dünya hayatının düzenlenmeye ve istenilen davranışların yerleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu yöntem; davranışın sonucundaki fayda ve zarara dikkat çekerek öğrenende uzağı görerek davranma bilincini, uzak görüşlülüğü ve ufuk genişliğini de kazandırabilir. Ayrıca dikkati çeken bir diğer konu da; hadislerde öğretilmeye çalışılan, kazandırılmak istenen davranışların hemen öğrenildiği veya kazanıldığı üzerinde durulmamakta, yalnızca istenilen davranışların kazanılması yönünde tavsiyelerde bulunulmakta olduğudur.

¹¹⁹ E. M., I, s. 454.

¹²⁰ E. M., I, s. 234.

¹²¹ E. M., I, s. 67, 150, 153, 256, 383, 399,

¹²² E. M., I, s. 172.

¹²³ E. M., I, s. 149.

¹²⁴ E. M., I, s. 422.

Burada belirtilmesinde fayda görülen bir başka konu da şudur: Hz. Peygamber'in hadislerde kullandığı pekiştireçler klasik veya edimsel koşullama yoluyla öğrenmede kullanılan olumlu ve olumsuz pekiştireçler gibi değildir. Çünkü, klasik koşullamada ödüle götüren ya da cezadan kurtaran bir davranışın öğrenilmesi için önce organizma uyarılır. Örneğin, Pavlov'un deneyinde köpek zil sesine salya akıtmasını öğrenmiştir. (Önce et ile beraber zil çalmakta, köpek eti görünce salya salgılamakta ve buna şartlanan köpek daha sonra eti görmeden de zil sesini duyunca salya salgılamaktadır). Edimsel koşullamada ise, öğrenilmesi istenilen davranışın arkasından olumlu uyarıcı verilerek davranışın öğrenilmesi sağlanır.

Hadislere dikkat ettiğimizde örneğin, *“anne-babasına iyilik eden cennete girer”* veya *“kim kızlarının ihtiyaçlarından bir şey karşıarsa bu davranışı ateşe karşı perde olur”* cümlelerinde olumlu veya olumsuz pekiştireç ile bir davranış yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bunlar daha çok Premack ilkesine benzemektedir. Pekiştireç olarak uyarıcı yerine faaliyeti kullanmayı öneren, “büyükannenin kuralları” da denilen Premack (1959) ilkesine göre; organizmanın daha sık yaptığı hareket, organizmanın daha seyrek yaptığı hareket için pekiştireç olarak kullanılmaktadır.¹²⁵ Davranış hiyerarşisine göre bir alttaki davranış kendi üstündeki davranış tarafından pekiştirilebilir ve bu davranış da kendi altındaki faaliyetleri pekiştirmek üzere kullanılabilir.”¹²⁶ Örneğin, “sebze yemeğini bitirdikten sonra top oynayabilirsin” gibi.

Bütün bu bilgilerin ışığında hadislere tekrar dönecek olursak, *“dünyada iyilik işleyenler ahirette de iyiliğe kavuşanlardır. Kimler de bu dünyada kötülük işlerse, işte onlar, ahirette de kötülüğe kavuşanlardır.”*¹²⁷ hadisinde, ahiretteki iyiliğe kavuşmak dünyada iyilik yapmak için pekiştireç olarak kullanılmıştır. Bir başka örnekte de, *“yetimin ihtiyaçlarını karşılayanların cennette Peygambere yakın*

¹²⁵ Cüceloğlu, a. g. e., s. 157.

¹²⁶ Arı ve diğerleri, a. g. e., s. 121.

¹²⁷ E. M., I, s. 234.

*olacağının vaat edilmesi*¹²⁸ yetime sahip çıkılması ve ihtiyaçlarının karşılanması için olumlu pekiştireçtir.

Olumlu ve olumsuz pekiştireçlerin ileriye dönük oluşu, bireyde gelecekteki ödül ile ilgili beklentinin oluşmasına sebep olur. Atkinson, bireyi herhangi bir davranışa yönelten güdü gücünün, üç değişkenin bir araya gelmesi sonucunda oluştuğunu söyler. Bu üç değişkenler; güdünün kendi gücü, bireyin beklentisi (kişinin olasılık hesapları) ve bireyi teşvik eden unsurun kendisidir.¹²⁹ Hadislerde geçen cennete girmek vb. organizmaya rahatlık ve mutluluk veren durumun beklentisi, bireyi, istenilen davranış yapmaya güdüler.

Görüldüğü gibi, hadislerde öğretilmek istenilen bir davranış ödül ile ve uzak durulması istenilen davranışlar ise ceza ile pekiştirilmektedir.

(4) Geribildirim (dönüt)

Öğrenmeyi etkileyen etmenlerden biri de geribildirimdir. Geribildirim; öğrencinin yaptığı davranışların doğruluğu veya yanlışlığı hakkında bazen dıştan, bazen de içten aldığı “karşı mesaj”dır. Geribildirim, doğru ve yanlış davranışlar hakkında bilgi verirken, öğretimin kalitesini yükseltmek için düzeltilecek ve tamamlanacak davranışları da ortaya çıkartır.

Geribildirim ile, öğrenciye hatasız olduğu veya hatalarının duyurularak daha hızlı ve kalıcı bir öğrenmenin gerçekleşmesi sağlanır. Öğrenme sürecinde geribildirim almayan bir öğrenci, yanlışlarını doğru gibi görebilir ve ne kadar ilerlediğini kesin olarak bilemediğinden öğrenmenin hızı yavaşlar, kesintilere uğrar veya hiç öğrenme gerçekleşmeyebilir.¹³⁰

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde Hz. Peygamberin gerektiğinde karşısında bulunanların davranışları hakkında geribildirim yaptığı görülmektedir. *İzinsiz içeriye*

¹²⁸ E. M., I, s. 150.

¹²⁹ Türker, a. g. m., s. 29-30.

¹³⁰ Arı ve diğerleri, a. g. e., s. 182-183.

giren bir sahabeye Peygamber “geri dön de selem vererek içeriye gir”,¹³¹ diye geribildirimde bulunarak, hem yaptığı davranışın yanlış olduğunu söylemiş, hem de yanlış davranışın doğrusunu öğretmiştir. Bir başka hadiste de, *kurbanlık devesine binmemekte ısrar eden birine “deveye binmesini söyleyerek”*¹³² o kişinin sahip olduğu ‘kurbanlık develere binilmez’ yanlış inancını düzeltmek istediği görülmektedir. Ayrıca *devesini döven Hz. Ayşe’ye Peygamber yumuşak davranmasını söylemiştir.*¹³³ Yukarıdaki hadislerde geribildirim dıştan yapılırken, *iyilik kalbini rahatlatan, kötülük de kalbini sıkın şeydir,*¹³⁴ hadisindeki geribildirim ise içten gelmektedir.

(5) Çevre

el-Edebü’l-Müfred’deki *fıtrat hadisinde*¹³⁵ çocuğun eğitimi ve öğrenmesi için alt yapı oluşturan şekillenmeye ve almaya hazır oluşlulukla doğduğu ve çocuğun çevresinin bir ürünü olduğu vurgulanırken, *Peygamberin küçük yerleşim birimi olan köylerde oturmamayı ve buralarda oturmayı mezarlarda oturmaya benzettiği*¹³⁶ hadiste de, içinde yaşadığı çevre ile sürekli etkileşim halinde olan bireyin öğrenmesinde, dolayısı ile şekillenmesinde çevrenin rolü üzerinde durulmaktadır.

5. Hadislerde Kişilik, Benlik ve Ruh Sağlığı

Psikolojinin konuları arasında yer alan kişilik, benlik ve ruh sağlığı, davranışların oluşumunda etkili olan etmenlerdendir. İnsanın dengeli bir kişilik geliştirmesi eğitimin amaçları arasında yer aldığından dolayı, insanın kişilik gelişimi ile ilgili bulgular da eğitimin psikolojik temelleri arasındadır.¹³⁷ Davranışlar ve onların gerisinde olan kişilik, benlik ve ruh sağlığı, dengeli bir kişilik oluşturmayı hedefleyen din eğitimi yakından ilgilendirmektedir.

¹³¹ E. M., II, s. 445.

¹³² E. M., II, s. 152-153.

¹³³ E. M., I, s. 479.

¹³⁴ E. M., I, s. 310.

¹³⁵ E. M., II, s. 216.

¹³⁶ E. M., I, s. 583.

¹³⁷ Başaran, a. g. e., s. 87.

Bireyin biyolojik, psikolojik, kalıtımla gelen ve sonradan kazanılan yeteneklerini, güdülerini, duygularını, isteklerini, alışkanlıklarını ve bütün davranış özelliklerini içeren “kişilik” çok kapsamlı bir kavramdır. Bireyin ilgileri, tutumları, yetenekleri, konuşma tarzı, dış görünüşü ve çevresine uyum biçiminin özellikleri bu kavramın çerçevesi içindedir.¹³⁸

Kişiliğin öznel yanını oluşturan benlik, bireyin kendi kişiliğine ilişkin kanıları ve kendi kendini görüş ve kavrayış tarzıdır.¹³⁹ Dengeli bir kişiliğe sahip olabilmek, benlik tasarımı ile gerçek yaşantılar arasında uyum ve ahengi gerektirir ki, bu da pozitif ruh sağlığına sahip olan bir insanın en belirgin özelliğidir. Buna göre, ideal bir benlik tasarımı ve pozitif ruh sağlığı dengeli bir kişiliğin vazgeçilmez öğelerindendir.

Dengeli bir kişiliğin gelişebilmesi için öncelikle bireyin fizyolojik ihtiyaçlarının doyuma ulaşması gerekmektedir. Temel ihtiyaçlarında doyuma ulaşan birey kendini daha güvende, daha iyi ve daha özgür hissederek Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki üst basamaklara yönelir.¹⁴⁰ el-Edebü’l-Müfred’deki hadislerde, *fakirlere yardım edilmesi, ihtiyaç sahiplerine yedirilmesi, Peygamberden dini öğrenmek için gelip, yirmi gece onun yanında kalan gençlere peygamberin evlerine dönmelerini söylemesi,*¹⁴¹ *rahat bir evin, iyi bir komşunun mutluluk sebebi olacağı*¹⁴² gibi hadisler temel ihtiyaçların meşru yoldan doyumu ile ilgilidir.

Olumlu bir benlik bilinci geliştirebilmesi için çocuğun koşulsuz sevgi içinde yetişmesi, onun düşünce ve hissettiklerinin kendi dünyası ve kendi bütünlüğü içinde algılanıp değerlendirilmesi ve onunla içten bir ilişki kurulması gerekir.¹⁴³ Çocuğun kişiliğinin oluşmasında, kendinde güven ve huzur duygularını geliştirmesinde, sevilme ihtiyacının sevgi, şefkat ve merhamet duyguları ile giderilmesinin önemi

¹³⁸ Baymur, a. g. e., s. 257.

¹³⁹ y. a. g. e., s. 266.

¹⁴⁰ Erden-Akman, a. g. e., s. 105.

¹⁴¹ E. M., I, s. 225.

¹⁴² E. M., I, s. 467.

¹⁴³ Arı ve diğerleri, a. g. e., s. 53-54.

büyüktür.¹⁴⁴ Bu konuda da Hz. Peygamberin çocuklara gösterdiği sevgi¹⁴⁵ ile ilgili hadisler örnek olarak gösterilebilir.

Dengeli bir kişiliğin gelişimindeki evrelerin belirlenmesinde Jahoda (1958) tarafından düzenlenen kriterler ölçü olarak alınacaktır.¹⁴⁶

Bu kriterlerin ilk basamağında, bireyin kendi benliğine karşı takındığı tavırlar, bireyin kendine güveni, kendine saygısı ve kendini kabullenmesi gibi tutumlar yer alır. el-Edebü'l-Müfred'deki "*nefsin hoşluğu nimettendir*"¹⁴⁷ ve *tatlı bir yüzle insanlarla karşılaşmak*¹⁴⁸ Allah'dan afiyet istemek¹⁴⁹ gibi hadislerde kendi ile barışık insan resmi çizilmektedir.

Kendine güveni, saygıyı oluşturarak, kendini kabullenen bireyin zaman içerisinde kendi benliği ile gerçekleştirdikleri, bir sonraki aşamanın özelliklerindendir ve dengeli bir kişiliğin ifade şekillerinden biri olarak belirtilmektedir. Daha çok kişinin duyuşsal yeteneklerinin geliştirilmesi ile hedeflenen tutum değişikliği ve kişiliğin oluşumu ile ilgili görülen "*sizin en seçkinleriniz ahlâk bakımında en güzel olanlarınızdır*"¹⁵⁰ gibi duyuşsal hedefler bölümünde ele alınan hadisler bireyin kendi benliği ile gerçekleştirdiklerine örnek olarak gösterilebilir.

el-Edebü'l-Müfred'de *öfkeyi yenmek*,¹⁵¹ *bencillikten kurtulmak*,¹⁵² *nefis zenginliği*,¹⁵³ *kendini büyük görmemek ve başkalarını küçümsememek*,¹⁵⁴ *temizlik*,¹⁵⁵

¹⁴⁴ Necati, a. g. e., s. 77.

¹⁴⁵ E. M., I, s. 105-106.

¹⁴⁶ Jahoda'nın kriterleri için bkz. Recep Yaparel, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1987, s. 44-46.

¹⁴⁷ E. M., I, s. 318-319.

¹⁴⁸ E. M., I, s. 321.

¹⁴⁹ E. M., II, s. 76-79.

¹⁵⁰ E. M., I, s. 285.

¹⁵¹ E. M., II, s. 661.

¹⁵² E. M., I, s. 125-129, II, s. 518,

¹⁵³ E. M., I, s. 291.

¹⁵⁴ E. M., II, s. 256.

¹⁵⁵ E. M., II, s. 585-586, 617-618.

*haramdan sakınmak*¹⁵⁶ gibi hadislerin ideal benliğin parçaları olan kendini kontrol etme, kendi kendini disiplin altına alma, değer yargılarına sahip olarak bir hayat felsefesi oluşturma, yaşama zevkine sahip olma ve estetik yönünü geliştirme ile ilgili oldukları söylenebilir.

*Sabır ile ilgili hadisler*¹⁵⁷ de kişiliğin öznel yanını oluşturan benliği ile gerçeği göğüsleyip, yanlışlarını düzeltmeyi ve eksiklerini gidermeyi başaran insanın zorluklar karşısında dirençli olması ve strese göğüs germesi ile ilgilidir.

Benliğin güçlenmesinden sonraki bir diğer aşama, bireyin sosyal etkilerden bağımsız olarak, kendine mal ettiği kalıcı, dengeli standartlara göre davranmasıdır. Otonomisini elinde bulunduran birey, bir çıkar gözetmeden sosyal etkilerden bağımsız olarak Allah rızası için davranır. *Yetimlere,*¹⁵⁸ *dullara,*¹⁵⁹ *iyi davranmak, hayvanlara merhamet etmek*¹⁶⁰ vb. davranışlar otonom dönemde ortaya çıkabilir.

Dengeli bir kişiliğin ve dolayısıyla pozitif ruh sağlığının bir diğer göstergesi de nesnelliktir. Nesnellik, bireyin çevresindeki dünyayı ve diğer insanları kendi ihtiyaçlarından ve ön yargılarından bağımsız olarak algılamasına yardımcı olur. *Rüzgara kızmamak*¹⁶¹ *tabiat olaylarını yanlış yorumlamamak*¹⁶² gibi hadisler nesnellığe örnek olarak gösterilebilir. Bireyin nesnellik algısının yeterliliği empati ve sosyal duyarlılığı gerekli kılmaktadır. *Empati ve sosyal duyarlılık ile ilgili hadisler* de bu konu ile ilgilidir.

Dengeli bir kişiliğin gerektirdiği en üst basamaktaki özellik ise “çevresel üstünlüktür”. Bireyin çevresine üstünlük sağlayarak sosyal ve fizikî çevreyi yönlendirebilmesi, *sevgi,*¹⁶³ *güzel ahlâk*¹⁶⁴ ile ilgili hadislerde ve *hayırlı bir işe sebep*

¹⁵⁶ E. M., I, s.146.

¹⁵⁷ E. M., I, s. 401-404.

¹⁵⁸ E. M., I, s. 150-156.

¹⁵⁹ E. M., I, s. 92-93.

¹⁶⁰ E. M., I, s. 391.

¹⁶¹ E. M., II, s.73

¹⁶² E. M., I, s. 390.

¹⁶³ E. M., I, s. 276.

¹⁶⁴ E. M., I, s. 299-300.

olan kimsenin, o hayırlı işi işleyen gibi sevaba gireceğini¹⁶⁵ bildiren hadiste çevresel üstünlük vurgulanmaktadır.

B. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE EĞİTİMİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ

Bir ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısının özellikleri, eğitimin sınırlarını ve düzeyini belirlediğinden dolayı, ülkenin eğitim sistemi o ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısından ayrı düşünülemez. Toplumsal yapının unsurları olan aile, yerleşim, nüfus, çalışma, eğitim, sağlık, toplumsal ilişkiler, dil ve ekonomi eğitimi doğrudan etkilemektedir.¹⁶⁶

el-Edebü'l-Müfred'de biri aile, diğeri de çevre ile ilgili olan iki hadisin eğitimin sosyolojik temelleri ile ilgili olduğu söylenebilir.

Fıtrat hadisinde,¹⁶⁷ çocuğun içinde doğduğu aile tarafından şekillendirildiği bildirilmektedir. Hem sosyal hem de biyolojik bir toplum olan aile, eğitim sosyolojisinin inceleme alanına giren sosyal kurumlardan biridir. Çocuğun toplumsal değerleri, toplumsal davranışları öğrenmesi ve şekillenmesi ilk olarak ailede başlar. Piaget'ye göre, çocuk 10 yaşına kadar ahlâkî yargıları dışa bağımlı olarak belirler ve otoritenin kurallarını sorgulamadan kabul eder. Kohlberg'e göre de, gelenek öncesi dönem denilen bu dönemde çocuk otoriteye sorgulamadan bağlanır ve onların tutumlarını taklit eder.¹⁶⁸ Kişiliğin alt yapısı ailede oluştuğu ve bu dönemde ailede gerçekleşen eğitimin, bütün hayatı belirleyici bir fonksiyonu olduğu söylenebilir.

Eğitim sosyolojisi ile ilgili görülen diğer hadis de, *Peygamberin küçük yerleşim birimi olan köylerde oturmamayı ve buralarda oturmayı mezarlarda oturmaya benzettiği*¹⁶⁹ hadistir. Hz. Peygamber köylerde oturmamayı tavsiye eder, çünkü birey çevresi ile etkileşimin bir ürünüdür. "Gizli okul" da denilen çevre,

¹⁶⁵ E. M., I, s. 256.

¹⁶⁶ Başaran, a. g. e., s. 105.

¹⁶⁷ E. M., II, s. 216.

¹⁶⁸ Arı ve diğerleri, a. g. e., s. 77-79.

¹⁶⁹ E. M., I, s. 583.

öğretim ve öğrenmenin gerçekleştiği bir atmosfer olarak bireyin sosyal ve zihinsel davranışları ile değerlerinin biçimlenmesinde etkili olan etmenlerden biridir.¹⁷⁰ Köyler hem küçük yerleşim birimleri, hem de birer kapalı toplum olmalarından dolayı sosyal, kültürel ve ekonomik imkânları kısıtlı yerlerdir. Çevresinin bir ürünü olan bireyin gelişimi ve yeteneklerinin açılması için köyler yetersiz bir ortam niteliği taşımaktadır.

¹⁷⁰ Gutek, a. g. e., s. 182.

İKİNCİ BÖLÜM

el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DE YER ALAN HADİSLERDEKİ EĞİTİM AMAÇLARI

A. EĞİTİMDE AMAÇ KAVRAMI

Bireyi geliştirme amacına yönelik, toplum tarafından da kabul görecektir olan, istenilen veya beğenilen değişiklikleri, içten dışa doğru yapılan bir etki ile, bireyin yaşantısı yoluyla gerçekleştirme olarak tanımlanabilen eğitim, çok genel anlamda insanı hayata hazırlayan tüm sosyal süreçleri içerir. Bitkilerin ziraatle, insanların eğitimle yetiştiğini söyleyen J. J. Rousseau zayıf doğan, fakat güçlü olmak isteyen insanların, doğuştan sahip olmadıkları, fakat büyüyünce ihtiyaç duyacakları her şeyi eğitim ile elde ettiklerini söyler.¹

Bir eğitim-öğretim süreci sonunda, yetiştirilen insanın sahip olması istenilen bilgiler, beceriler, tutumlar, ilgiler, alışkanlıklar ve potansiyel olarak bulunan yeteneklerin açılması eğitimin amacını oluşturur. Eğitimin amaçları; insanı, potansiyel kalitelerini geliştirerek toplumun iyi bulduğu özellikleri taşıy hale getirmek ve bir iş veya bir formasyon kazandırmak şeklinde iki grupta ele alınabilir.²

Eğitilen bir kişide gerçekleştirilmeye çalışılan kişilik özellikleri ve değişiklikler olarak da tanımlanabilen eğitimin amacında, bireyin hem bilişsel ve duyuşsal yeteneklerinin geliştirilmesi, hem de toplum tarafından mükemmel veya iyi olarak kabul edilen özelliklerin kazandırılması, o toplumun kültürüyle kültürlenmesi söz konusudur.³ 'Mükemmel' ve 'iyi' kavramlarının içi içinde bulunan çevre, toplum ve kültüre göre farklı şekillerde doldurulabilir.

¹ J. J. Rousseau, *Emile Ya Da Çocuk Eğitimi Üzerine*, (Çev. Mehmet Baştürk-Yavuz Kızılçim), Babil Yayınları, Erzurum 2000, s. 20.

² Selahattin Parlador, "Din Eğitiminde Hedefler", *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX, İzmir 1995, s. 80.

³ Mustafa Ergün, *Eğitim Felsefesi*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 33.

Eğitimin amaçlarında olduğu gibi “Din Eğitiminin Amaçları”nı da bilişsel ve duyuşsal olarak kesin çizgilerle ayırmak mümkün görünmemektedir, çünkü, bilişsel alandaki öğrenme ürünleri bazı duyuşsal öğeleri, duyuşsal alandaki öğrenme ürünleri de bazı bilişsel öğeleri kapsayabileceğinden bu alanlar arasında kökten bir ayrılık yoktur.⁴ Birey bir bütün olarak düşünüldüğünden dolayı onun bilişsel, duyuşsal ve psikomotor davranışları da bir bütün oluştururlar.

Bireyin ihtiyaçları amaçların kaynağını oluşturduğundan,⁵ öğrenme ürünlerinin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor olmak üzere üç guruba ayrılması, eğitim amaçlarının belirlenmesinde yön gösterirken aynı zamanda kolaylık da sağlayabilir.

B. BİLİŞSEL HEDEFLER (COGNİTİVE OBJECTİVES)

Zihinsel etkinliklerin ağırlıkta olduğu davranışları kapsayan bilişsel öğrenmeler, duyu organlarının duyulur niteliklere sahip olan varlıkları zihne iletmesi ile başlar. Duyu organlarımız, duyulur niteliklere sahip olan çevredeki varlıklardan çeşitli şekillerde aldıkları etkileri zihne ilettikten sonra zihin, bu bilgileri algılar, kavrar, kaydeder, hali hazırdaki bilgiler ile karşılaştırır, onlardan ayırır, onlar ile birleştirir, genişletir ve bu işlemler sonucunda bilgiye ulaşır.⁶ Bilgi, kavrama uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme aşamalarını içeren bilişsel alan basitten karmaşığa doğru sıralanmıştır.

Eğitim imkânlarından yoksunluk veya iyi işlemeyen bir eğitim sebebi ile çok defa insanlar ya çok az bilgi ile yetinirler veya sahip oldukları bilgiyi sadece korurlar ve bundan yeni bilgiler üretemezler. Kur’an’da geçen, “düşünmüyor musunuz?”, “bakmazlar mı?”, “akletmiyor musunuz?” gibi sorular ile, insanın düşünme, değerlendirme yönünün işlerlik kazanarak aktif hale getirilmesi hedeflenmektedir. Kur’an’ın hedeflediği insan tipi; görerek bakan, gördüğü üzerinde akıl yürüterek

⁴ Halil Tekin, **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, Yargı Yayınları, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Ankara 1994, s. 181.

⁵ Ertürk, a. g. e., s. 40.

⁶ Erden-Akman, a. g. e., s. 158-160.

düşünen, ibret alan, sorgulayan, sebep sonuç ilişkilerini dikkate alarak değerlendirmeler yapan ve bir hayat felsefesi, dünya görüşü oluşturan insandır.⁷

Bilgi sahibi olmak ve bu bilgileri düşüncenin üretilmesinde kullanmak bilişsel hedefler arasında yer alır.

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerden çıkartılabilecek olan bilişsel hedefler; 1) duyu organlarını doğru ve yararlı olacak şekilde kullanmak, 2) akıl yeteneğini geliştirmek, rasyonel davranmak ve 3) bilişsel ve duyuşsal yönden gelişmiş insanın hadislerde bildirilen bilişsel öğrenme ile ilgili özellikleri ve erdemleri kazanarak nitelikli hale gelmesi, şeklinde üç başlık altında ele alınabilir. Hadislerde geçen nitelikli insanın kazanması hedeflenen özellikler de; Allah'a ortak koşmamak, batıl inançlardan uzak durmak, kötü huylardan kaçınmak, orta yolu takip etmek, sevdirmek, sadaka vermek, tedbirli olmak ve Allah'a dua etmek olarak sıralanabilir.

1) el-Edebü'l-Müfred'de belirlenen bilişsel hedeflerden birincisi; bir şey bilmez olarak doğan insanın bilgiye ulaşmasında araç olan⁸ duyu organlarının doğru ve yararlı olacak şekilde kullanılmasıdır. Hz. Peygamber bir duasında “*Allah'ım! İşitme ve görme duyularım ile beni faydalandır, onları bana varis kıl*”⁹ diyerek duyu organlarının önemine dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber “*kulağın, gözün, dilin ve kalbin kötülüğünden korunmak için Allah'dan yardım isteyerek*”¹⁰ de duyu organlarının iyi yönde kullanılmak üzere eğitilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Duyu organlarının iyi yönde kullanılması, duyuların gerisindeki kafa yapısı, kalp ve iradenin gücü ile ilgilidir, çünkü duyuları yönlendiren, iyi veya kötü yönde kullanılmasını belirleyen düşüncelerin üretildiği ve bu düşünceleri besleyen veya zayıflatan duyguların bulunduğu yer zihin ve kalptir. İrade de duyu organlarının iyi yönde kullanılmasını sağlayan bir güçtür. Duyular bilgiye ulaşmada yalnızca birer araçtır, insanın

⁷ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996, s. 47-48.

⁸ K. K. 16/78.

⁹ E. M., II, s.15.

¹⁰ E. M., II, s.27.

sorumlu olduğu nokta, bunların iyi kullanılmasını sağlayacak olan bilişsel yönü ve bu bilişsel yönü besleyecek olan duyguları geliştirebilmesidir.

2) el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerden çıkartılan ikinci bilişsel hedef ise alt istekler üzerinde kontrol mekanizması oluşturan akıl yeteneğinin geliştirilmesi ve rasyonelliktir. “İnsan kendini hidayete iletecek yahut kötülükten çevirecek akla denk bir şeye sahip olmamıştır”¹¹ ve “akıl insanın işlerinin temelidir, kötülüklerden korur ve insan akli miktarınca Rabbine ibadet eder”¹² denilerek, bütün makûl ve ahlâkî işlerde aklın yer aldığı, insanın sahip olduğu akıl miktarınca rasyonel davranabileceği ve aklın devreye girmediği durumlarda ortaya çıkan davranışların insana ve çevresine zarar verebileceği üzerinde durulmaktadır. Aklını kullanan, geliştiren ve bilen bir varlık olan insanın mutluluğu, kendini algılamasını, gerçekleştirmesini ve gelişmesini sağlayan rasyonalitesindeki gelişmeye bağlıdır. İştahları, duyguları ve istekleri tarafından yönetilirken akıldışı davranan insan, akli tarafından yönetilirken doğru davranışlarda bulunur.¹³

3) el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde belirlenen üçüncü hedefin ise, bireyin hadislerde belirtilen özellikleri ve erdemleri kazanarak nitelikli hale gelmesi olduğu söylenebilir. Nitelikli hale getirilmesi hedeflenen insanın ilk kazanması gereken özellik; “aynılık fonksiyonu gelişmiş” bir zihne sahip olmasıdır. “Aynılık fonksiyonu gelişmiş zihin”den kastedilen; ilahlaştırılmış insan, insanlaştırılmış bir İlah, maddî varlıklara Tanrı özelliklerinin yüklenmesi veya çoktanrıcılık (şirk) gibi düşüncelerin yer almadığı zihindir.¹⁴ Bundan dolayı, Allah’a ortak koşmak en büyük günahlardan biri olarak kabul edilmiştir.¹⁵ Allah’a ortak koşmak, tek Allah inancına sahip olunduğu durumdaki zihnî gelişmişlik düzeyinde olamamaktır, çünkü ‘şirk’ zihinsel bir geriliktir. Din duygusu, akıl ve bilişsel gelişim ile paralellik gösterir.

¹¹ E. M., II, s. 552.

¹² E. M., I, s. 552.

¹³ Gutek, a. g. e., s. 42-43.

¹⁴ Parlador, a. g. m., s. 93.

¹⁵ E. M., I, s. 19-20.

Hadislerde *Allah'a ortak koşmamanın ve O'na ibadet etmenin cennete yaklaştıracağı ve cehennemden uzaklaştıracağının bildirilmesi*¹⁶ bir bakıma insanın Allah'ın varlığını kavrayabilecek ve O'na olan görevlerini bilerek yerine getirebilecek zihnî yeteneğe sahip olarak yaratıldığı anlamına gelmektedir.

Batıl inançlardan uzak durmak da bilişsel hedefler arasında yer alır, çünkü batıl inançlara sahip olmak, bilimsel sebep-sonuç ilişkisini göz ardı ederek rasyonellikten uzaklaşmaktır. Hz. Peygamber *uğursuzluğa yormayı hoş görmez ve dürüst yorumdan hoşlanırdı*.¹⁷

*“Kötü zandan sakınmak, başkalarını çekemezlik etmemek, yakınlardan ilişkiyi kesmemek, haset etmemek, kin beslememek ve kardeş olmak”*¹⁸ kazanılması hedeflenen erdemlerdendir.

Kötü zan'da bilgi eksikliği veya bilgi yanlışlığı söz konusudur. Doğruluğu apaçık belli olmayan bilgilerin kabul edilmemesi ve bunlardan kaçınılması gerekir. Doğru bilgiye ulaşmak için, eşya ve olaylar araştırılırken aralarındaki sebep sonuç ilişkileri göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁹

Hadislerde *“yalandan, aşırılıklardan ve çocuklar arasında ayırım yapmaktan kaçınılması da emredilerek*,²⁰ insanın her türlü davranışının akla uygun, dengeli ve başarılı kılınması hedeflenmiştir. Bir başka hadiste de Hz. Peygamber: *“Doğruyu söyleyiniz ve itidal üzere olunuz,”* buyurmuştur,²¹ çünkü yalanda bilerek gerçeği gizleme, karşıdakini yanlış bilgilendirerek yanlış yönlendirme, başkalarının güvenliğini sarsma, başkalarına zulmetme ve haksızlık etme söz konusudur.

Ölçütlü davranış, orta yol anlamına gelen ‘itidal’ kavramı; aşırılıklardan uzak kalarak rasyonel düşünmek ve davranmaktır. Aşırılıklar, sınırların çiğnenmesine

¹⁶ E. M., I, s. 58,

¹⁷ E. M., II, s. 274-276.

¹⁸ E. M., II, s. 640.

¹⁹ Parladır, a. g. m., s. 93.

²⁰ E. M., I, s. 19-20, 108-109, 473, 479.

²¹ E. M., I, s. 19-20, 473, 479.

sebebe olabilir. Sınırların çiğnenmesi ise, bilişsel öğrenme aşamalarından bilgi veya kavrama düzeyindeki bir yanlışlıktan veya yanlış analiz ve sentezle yapılan durum değerlendirilmesinden kaynaklanabilir. Din eğitiminde hedeflenen, uç noktalarda uyarılan organizmanın gösterdiği ani tepki, irrasyonel davranış değil, aksine aklın, bilginin, dinin ve vicdanın kontrolünde gerçekleşen rasyonel bir davranıştır.

“Müjdelemek”²² ve “sabır ile ve ileriye görerek hareket etmek”²³ de bireyin sahip olması hedeflenen erdemler arasında yer alır. “Yumuşaklıktan mahrum olan kimse hayırdan mahrum olur”²⁴ hadisinde sabırlı ve ileriye görerek gerçekleştirilen rasyonel davranışta aynı zamanda sakinlik ve yumuşaklık da bulunduğu dikkat çekilmektedir.

el-Edebü'l-Müfred’de yer alan hadislerde tedbirli olmak da üzerinde durulan konulardandır. *Uyurken evlerde yanan ateş bırakmamak, gece olduğunda kapıları kilitlemek, su ve yiyecek kaplarını kapatmak, lambaları söndürmek ve toplantı yapmaktan kaçınmak*²⁵ tavsiye edilen tedbirli davranışlardır. Tedbirli davranışta olayın gerisindeki niyet, ortaya çıktığı şartlar ve sonuçlar göz önünde bulundurularak önlem alınması, zihinsel gelişmişlik seviyesi ile ilgilidir. Tehlikeyi sezme veya görebilme, analiz ve sentezle durum değerlendirmesi yapma, ortaya çıkabilecek zararları kestirebilme ve önlem alma, bilişsel gelişim aşamalarındaki davranışlardır.

Buhari’nin el-Edebü’l-Müfred’indeki hadislerden çıkartılan bir başka hedef de, bireyin sorumluluk sahibi olmasıdır.

“Hepiniz birer çobansınız (gözetici, koruyucu). Hepiniz de gözetlemeye mecbur olduğu şeyden sorumludur. O insanların başında olan idareci-kumandan, bir çobandır ve o eli altındakilerden sorumludur. İnsanın kölesi-hizmetçisi, efendisinin malı üzerinde birer çobandır ve o bundan sorumludur. Dikkat edin!

²² E. M., I, s. 269.

²³ E. M., I, s. 589.

²⁴ E. M., I, s. 475.

²⁵ E. M., II, s. 586-589, 593.

Hepiniz birer çobansınız ve hepiniz eli altında bulunanlardan sorumludur.”²⁶ “Kendine yedirdiğin bir sadakadır. Çocuğuna, zevcene, hizmetçine yedirdiğin şey de bir sadakadır.”²⁷ “Sadakanın hayırlısı, (fukaraya verildikten sonra, insanın ailesinin zaruri ihtiyacını karşılayacak kadar) bir zenginlik geriye bırakan miktardır. Veren üst el, dilenip alan alt elden daha hayırlıdır. Verirken önce geçindirmeye mecbur olduğun kimselerden başla. (Eğer ailene bakmaz ve onlara bir şey bırakmazsan), hanımın: Bana nafaka ver, yoksa beni boşa, der. Çocuğun: Beni kimin himayesine bırakıyorsun, der.”²⁸

Yukarıda geçen hadislerde sorumluluk bilinci ve bakmakla yükümlü olunanlara karşı sorumlulukların nasıl gerçekleştirileceği vurgulanmaktadır. Bireyde sorumluluk bilincinin oluşması, bu sorumlulukların nasıl yerine getirileceğinin bilinmesi ‘bilme’ ve ‘yapabilme’ gibi zihinsel süreçleri, dolayısıyla belli bir zihinsel olgunluğu gerektirmektedir. Toplumsal bir varlık olan bireyin kendi dışındakileri fark etmesi, onlar ile kendisi arasında nasıl bir bağ olduğunu, bu bağın gerektirdiği tutumları, onlara karşı olan görevlerini sebep-sonuç ilişkilerini dikkate alarak bilmesi, gereğini yerine getirmediğinde doğacak sonuçları kestirebilmesi bilişsel yeterlik ile mümkün olmaktadır. Kendi kendisinin objesi olma bakımından eşsiz bir varlık olan insan yalnız bilinçli değil, çevresindekilerin ve kendisinin de bilincindedir.²⁹

Allah’ın bir yaratıcı olarak tanınması ve O’nunla iletişim kurulması da bilişsel hedeflerdendir. el-Edebü’l-Müfred’deki dua ile ilgili hadislerde, insanın yaratılmışlığından kaynaklanan eksiklik ve güçsüzlüklerinin farkında olması, Allah’ın büyüklüğünü, gücünü kavraması, O’nunla iletişim kurmak istemesi ve problemlerine çözüm araması süreçlerinde bilişsel gelişim aşamalarını görmek mümkündür.

²⁶ E. M., I, s. 218-219, 224.

²⁷ E. M., I, s. 195.

²⁸ E. M., I, s. 209-210.

²⁹ James C. Livingston, *Anatomy of the Sacred An Introduction to Religion*, Macmillan Publishing Company, Newyork 1989, s. 8-9.

Hz. Peygamber yatağına girdiği zaman şöyle derdi: Bize yediren, bize içiren, bizim ihtiyacımızı gideren ve bizi barındıran Allah'a hamd olsun. Çok kimse vardır ki, onun ihtiyacını karşılayan ve barındırıcısı yoktur.”³⁰ Ey Allah'ım! Senden sıhhat, iffet, emanet, güzel ahlâk ve kadere rıza isterim.³¹

Hem maddî hem manevî yönü olan insanın kuşatılmışlık ve yaratılmışlık arasındaki gerilimin bilincinde oluşu onu varoluşsal kaygıya ve hatta ruhsal yönünü araştırmaya yöneltir. İnsan kendisine meydan okuyan, en derin bağlılıklarını ve değerlerini tahrip etmekle kendisini tehdit eden ahlâkî çöküntü, trajedi, açıklanamaz kötülükler ve ölümün kendisi gibi şeylere karşı bilinçlidir. Bazıları onun kontrol gücünün ötesinde olan bu gerçekler, onu korku ve endişeye yöneltir ve bunun sonucunda insan ahlâkî zayıflıktan, sınırlılığın tehdidinden, güçsüzlükten, şüphe ve anlam kaybından kurtulmak için aşkın olana yönelir ve bu evrendeki konumunu doğru olarak belirleme çabası içine girer.³²

“Resûlulah yatağına girdiği zaman sağ yanı üzerine yatarak şöyle buyururdu: Allah'ım! Nefsimi Sana teslim ettim. Yüzümü Sana çevirdim, işimi Sana bıraktım, sırtımı Sana yasladım (Sana güvendim). Sevap umarak işimi Sana bıraktım ve musibetlerden korkarak Sana güvendim. Senden başka sığınılacak ve kurtulacak bir yer yoktur; kurtuluş ancak Sanadır. İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin peygambere iman ettim.”³³

sözlerinde bunları görmek mümkündür.

Birey dua aracılığıyla Allah ile iletişim kurar, bu iletişimde tarafların karşılıklı birbirilerinden haberdar olmaları ve birbirlerini bilmeleri söz konusudur. Duada her iki taraf için de söz konusu olan 'bilinme' zihinsel eylemi vardır. İnsanın büyük küllî bir hayatın kendi sınırlı benliğini kuşattığını birdenbire keşfettiği dua hali

³⁰ E. M., II, s. 571.

³¹ E. M., I, s. 324.

³² Livingston, a. g. e., s. 9-10.

³³ E. M., II, s. 577.

aynı zamanda tefekkür gibi, hatta ondan daha ileri derecede olan bir özümleme, mutlak hakikati kendine mal etme hareketidir.³⁴

İnsan zihninde Allah inancını canlı ve devamlı hale getirerek hayatı daha yaşanılır kılmak için gerekli olan zihin duruluğu, moral güç, sağ duyu ve ferasetin oluşmasına imkân sağlayan dua, insanı, içinde bulunduğu olumsuz şartlardan, maddi, manevî sıkıntıdan kurtulması için çözüm arayışlarına ve hal çareleri üretmeye motive eder.

C. DUYUŞSAL AMAÇLAR (AFFECTİVE OBJECTİVES)

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerden duyuşsal amaçlar bölümünde ele alınacakları "güzel ahlâk" üst başlığı altında insanın kendisi, kendi dışındaki insanlar, hayvanlar ve bitkiler ile ilgili olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. İnsanın kendisi ile ilgili olan hadisler; nefse hakim olmak, takva, haya, hoşgörü, yumuşak huyluluk, sabırlı olmak, zulümden kaçınmak, küçüğü sevmek-büyüğü saymak, iyiliğe iyilikle karşılık vermek, beddua etmemek ve sadaka vermek. İnsanın kendi dışındaki insanlar ile ilgili olanlar; insanlar arasındaki eşitlik, anne-babaya iyilik, akrabalık ilişkileri, komşuluk hakkı, hasta ziyareti, cenazelere katılmak, insanları sevmek, insanlarla iyi geçinmek, iyilik yapmak, Müslümanlarla kardeş olmak, insanlar arasında gizli konuşmamak, kûs durmamak ve vefalı olmak. Diğer canlılar ile ilgili olan hadisler de hayvanlara iyi davranmak, onlara eziyet etmemek, ağaç dikmektir.

İnsandaki bilme ve düşünme yeteneğinin geliştirilmesi İslâm dininin bilişsel hedefini oluştururken, duygular, tercihler, seçimler, inançlar, değerler, ahlâkî kurallar, tutumlar, istek ve arzular, güdüler, yönelimler, duygulanışlar, bireyin sosyal, üstün istek ve duygularının geliştirilmesi de duyuşsal hedefini oluşturur. Duyuşsal yön; özdenetim, azim, sebat ve kendi kendini harekete geçirebilme gibi özellikleri içeren bireyin duygusal zekâsı ile ilgilidir. Ayrıca duygusal zekâ ile duyarlılık, kişilik ve ahlâkî güdüler arasında da bir bağlantı vardır.

³⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 215.

Duyuşsal alan ile ilgili en kabul gören sınıflamayı yapan Krathwohl, Bloom ve Masia (1964) da bilişsel alanla duyuşsal alanın birbirlerinden ayrılmaz olduğunu vurgulamışlardır.

Krathwohl ve arkadaşlarının taksonomisi beş kategoriye ayrılır:

- a) Alma: Farkındalık, almaya açıklık ve denetimli veya seçilmiş dikkat olmak üzere üç alt kategoriden oluşur.
- b) Tepkide bulunma: Tepkide bulunmaya razı oluş, tepkide bulunmaya isteklilik ve tepkide doyum alt kategorileridir.
- c) Değer hükmü oluşturma: Alt kategorileri; bir değer kabulü, bir değeri tercih ve uymadır.
- d) Örgütlenme: Alt kategorileri; bir değer kavramsallaştırılması ve bir değer sisteminin örgütlenmesidir.
- e) Bir değer ya da değerler bütünü ile nitelenmişlik: Dünya görüşü oluşması ve nitelenme alt kategorileridir.³⁵

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerden çıkartılan duyuşsal hedefler güzel ahlâkın gerektirdiği davranışlardır. Son zamanlarda artan sayıdaki bulgular hayattaki etik tavrın temelinde duygusal güçlerin bulunduğunu göstermektedir.³⁶ Hz. Peygamber “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”³⁷ “Sizin en seçkinleriniz ahlâk bakımından en güzel olanlarınızdır,”³⁸ buyurarak dinin en son hedefinin insana genel geçerliği olan iyi özellikleri kazandırmak olduğunu bildirir. Descartes insanın ilk işinin de iyi yaşamasını sağlayacak güzel ahlâka sahip olmak olduğunu söyler. “Güzel ahlâk sahibi insan”, duygusal zekânın gerektirdiği yetenekleri kendinde bulunduran ve geliştiren insandır. Duygusal yetenekler; öz bilinç, duyguları idare edebilme, her türlü şartlarda tıkanıp kalmayarak kendini

³⁵ Hasan Bacanlı, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1999, s. vii, 6-8, 58.

³⁶ Goleman, a. g. e., s. 10.

³⁷ E. M., I, s. 285.

³⁸ E. M., I, s. 287.

harekete geçirebilme, başkalarının duygularını anlamak -empati- ve ilişkileri sağlıklı yürütebilmektir.³⁹

Piaget değişik yaş gruplarındaki çocuklar üzerinde yaptığı araştırma ile ahlâkî gelişim dönemlerini belirlemeye çalışmıştır. Yapılan araştırma sonuçlarına göre çocuğun ahlâkî gelişiminde dışa bağlı dönem ve özerk dönem olmak üzere iki ayrı dönemden söz edilebilir. On yaşına kadar olan dışa bağlı olan dönemde çocuklar ahlâkî yargılar açısından başkalarına bağımlıdır. Otoritenin kurallarını sorgulamadan kabul ederler ve işlenen bir suçun önem derecesini sonuçta doğan zararın miktarı belirler. Bunun henüz duyuşsal güçlerin uyanmaya başlamadığı, zihinsel güçlerden de yalnızca en alt düzeyde olanın gerçekleştiği bir dönem olduğu söylenebilir. On bir yaş ve sonrasını kapsayan özerk dönemde ise, çocuklar içinde bulunulan şartları dikkate alarak değerlendirme yaparlar ve kendi değerlendirmelerine göre davranmaya başlarlar. Davranışın altında yatan niyet dikkate alınırken, ahlâkî yargıları ve kuralları uygulamada esneklik gösterilir.⁴⁰

İngiltere, Kanada, Tayvan, Meksika ve Türkiye gibi değişik kültürlerdeki ahlâk gelişimini araştıran Kohlberg de ahlâkî düşüncenin üç farklı dönemi kapsadığı ve bu dönemlerin her birinin iki ilgili basamağa ayrıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Ahlâkî düşüncenin üç aşamasından birincisi gelenek öncesi, ikincisi geleneksel ve üçüncüsü de gelenek sonrası veya otonom dönemdir. Gelenek öncesi dönem içinde çocuk genellikle iyi davranışlıdır ve kültür içinde yer alan iyi ve kötü değerlere uyumludur, kültürel işaretleri fizikî sonuçlarına (ceza, ödül) veya kuralları iyi ve kötü kavramları koyanların fizikî güçlerine dayanarak yorumlar. Geçerli olan fikirlere veya inançlara uyma olarak da tanımlanabilen geleneksel dönemde kişinin ailesi, grubu veya millî kurallarına uyma değerli görülür. Bireyin yalnızca sosyal kurala uymaya değil, aynı zamanda bu kuralı destekleme ve doğrulamayı sürdürme konusunda da ilgisi vardır. Gelenek ötesi dönemde birey bağımsız olarak kendi

³⁹ Goleman, a. g. e., s. 61-62.

⁴⁰ Erden-Akman, a. g. e., s. 115.

otonom değerler sistemini geliştirerek insan haklarını dikkate alan yargılarda bulunma ve davranma eğilimi gösterir.⁴¹

Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'indeki hadislerde belirlenen ve doğrudan bireyin kendisini ilgilendiren duyuşsal hedefler şunlardır:

*Takva sahibi olmak, kibirlenmemek, hiçbir şeye küfretmemek.*⁴²

*Arabın hiçbir yabancı üzerine, hiçbir yabancının Arap üzerine, siyahın kırmızı üzerine, kırmızının siyah üzerine üstünlüğü olmadığını, fazilet ve üstünlüğün takva ile olduğunu bilmek.*⁴³

*Öfke anında nefesine sahip olmak.*⁴⁴

*Haya sahibi olmak, arsız olmamak.*⁴⁵

*Yumuşak huylu ve hoşgörülü olmak.*⁴⁶

*Sabırlı olmak.*⁴⁷

*Zulümden, kötü şeylerden ve aşırı mala düşkünlükten sakınmak.*⁴⁸

*İyiliğe iyilik ile karşılık vermek, karşılık verecek bir şey bulamazsa kendisine yapılan iyiliği övmek.*⁴⁹

Yukarıdaki hadisler incelendiğinde, insanın fizyolojik, bencil istekleri eğitilerek öncelikle sağlam bir zemine oturtulması hedeflenmektedir. Bireyin kazanması hedeflenen anahtar kelimelerin tersi, haz ilkesine göre işleyen ve yalnızca insanın dürtülerinin içgüdüsel tatminine yönelik olan ilkel insanın psikolojik özelliklerini ortaya koymaktadır. Duyuşsal yönden eğitilmiş bireyin kazanması hedeflenen tutumlar ile, ilkel insanın sahip olduğu tutumlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁴¹ Lawrens Kohlberg, "Moral Development and the Education of Adolescent", **Adolescent Behavior and Society**, Second Edition, Editor, Rolf E. Muuss, Random House New York 1975, s.165-166.

⁴² E. M., II, s. 543-544.

⁴³ E. M., II, s. 256.

⁴⁴ E. M., II, s. 661.

⁴⁵ E. M., II, s. 659.

⁴⁶ E. M., I, s. 589-590.

⁴⁷ E. M., I, s. 507-508, 510-515.

⁴⁸ E. M., I, s. 492.

⁴⁹ E. M., I, s. 227-228.

Kazanılması hedeflenen duyuşsal tutumlar	İlkel insanın özellikleri
Takva	Kötü ahlâk
Alçakgönüllülük	Kibir
Kötü söz söylememek	Küfretmek
Sakinlik	Öfke
Haya	Arsızlık
Sabır	Acelecilik
Adalet	Zulüm
Kötülükten uzak durmak	Kötülük etmek
Kanaat	Aşırı mala düşkünlük
İyiliğe iyilik ile karşılık vermek	Nankörlük

Bu grupta yer alan hadislerde insanın algı ve tepkilerini yönlendirmekte etkili olan duyguların eğitiminin hedeflendiği dikkat çekmektedir. Kontrolden çıktığında aşırı ve patolojik bir hal alacağından, fazlasıyla bastırıldığında da donukluk ve uzaklık yaratacağından dolayı duyguları dengede tutmak önemlidir. Duyguların bastırılması duygusal rahatsızlığa, bu da zihin açıklığı üzerinde yıkıcı bir etkiye yol açar.⁵⁰

el-Edebü'l-Müfred'de yer alan hadislerde hedeflenen, duyguları bastırmak, ortadan kaldırmak değil, onlara meşru sınırlar içinde akış yolları sağlamaktır. Örneğin, *“haya imandandır, iman ise cennettir. Arsızlık cefadandır, cefa ise cehennemdedir,”*⁵¹ hadisinde taşkınlık, sınır tanımazlık, sonu cennete ulaşan bir akış yoluna (haya) yönlendirilmiştir. Çünkü, ‘haya’ kavramında sosyal bilincin ortaya çıkması, kendi dışındaki insanların varlığını fark etme, onları önemseme, toplum ve toplumun sahip olduğu kültür değerlerine göre davranışı şekillendirme söz konusudur.

*Güçlü olan, insanları yenen değil, öfke anında nefesine sahip olandır*⁵² ve *herhangi bir Müslümana bir musibet isabet ederse muhakkak onun günahlarına kefarete olur*⁵³ hadislerinde, genelde başarıların temelinde bulunan bir özellik olan ‘doyumunu erteleyebilmek ve fevri davranışları zaptedebilmek vurgulanmaktadır. Bunlar, duygusal zekânın bir ögesi olan duygusal özdenetim ile ilgilidir.⁵⁴

⁵⁰ Goleman, a. g. e., s. 77, 104.

⁵¹ E. M., II, s. 659.

⁵² E. M., II, s. 661.

⁵³ E. M., I, s. 507-508, 510-515.

⁵⁴ Goleman, a. g. e., s. 61.

Sağlıklı bir kişiliğin gelişebilmesi için tatmin edilmesi gereken ihtiyaçlar Maslow'un piramidinde hiyerarşik bir şekilde yerleştirilmiştir. Alt basamaklarda insanın kendine yönelik olan açlık, susuzluk gibi fizyolojik ve güvenlik, âit olma, saygınlık sağlama gibi psikolojik olanlar yer alırken, üst basamaklarda da kendini gerçekleştirme ihtiyacı, özgeci istekler bulunmaktadır. Üst basamaklardaki ihtiyaçların, isteklerin ortaya çıkması için alt basamaklardakilerin giderilmiş olması gerekmektedir. Temel ihtiyaçlarında doyuma ulaşan insan kendini daha iyi hissederek, sonuçta kendisinde var olan tüm potansiyellerini açığa çıkarır.⁵⁵ el-Edebü'l-Müfred'deki ahlâk hadislerinde hedeflenen de, “Allah katında insanların en iyisi, en çok takvası olandır”⁵⁶ hadisinde belirtildiği gibi bireyin en üst basamağa ulaşmasına yardımcı olmaktır.

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde selâmlaşma, bir toplulukta oturma ve topluluktan ayrılma, bir yere girerken izin isteme, esneme, aksırma, vb. ile ilgili kuralların üzerinde de durularak zihnin ve ruhun terbiye edilerek yüceltilmesi ve sonuçta iyi bir insan meydana getirilmesi hedeflenmektedir. İnsanların eğitiminin temelindeki öge, zihnin ve ruhun terbiyesi ve bunların iyi nitelik ve sıfatlar kazanması anlamına gelen edebın aşılmasıdır. Edeb, hatalı hareketin karşısında doğruyu, sahtenin karşısında gerçeği yerine getirmek, utançtan korunmaktır.⁵⁷

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde hedeflenen bir diğer konu, insanlara iyiyi, doğruyu, güzeli öğretmek, bunlara karşı insan kalbinde bir sevgi ve eğilim yaratmak ve güçlendirmektir. *Rahman olan Allah'a ibadet edin, yemek yedin, selâmı yayın, cennete girersiniz*⁵⁸ ve *haya imandandır, iman ise cennettir, arsızlık cefadandır, cefa ise cehennemdedir*,⁵⁹ hadisleri buna örnek gösterilebilir.

Hadislerde öne çıkan konulardan bir başkası da insan değeridir ve hedef de bu değer , insan onurunun korunması ve bunlara tecavüz edilmemesidir. Bu konu ile

⁵⁵ Erden-Akman, a. g. e., s. 105.

⁵⁶ E. M., I, s. 146.

⁵⁷ Attas, *İslâmî Eğitim*, (Çev. Ali Çaksu), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 64.

⁵⁸ E. M., II, s. 359.

⁵⁹ E. M., II, s. 659.

ilgili olarak da şu örnek verilebilir. *Ey insanlar! Dikkat edin, sizin Rabbiniz birdir, babanız da birdir (Adem'dir). Dikkat edin, hiçbir Arap'ın hiçbir yabancı üzerine, hiçbir yabancının Arap üzerine, siyahın kırmızı üzerine, kırmızının siyah üzerine üstünlüğü yoktur. Fazilet ve üstünlük ancak takva ile dir.*⁶⁰

el-Edebü'l-Müfred'de yer alan hadislerde başka insanlara yönelik kazanılması gereken özellikler şeklinde belirtilen ve dolayısıyla duyuşsal hedefler olarak da nitelendirilebilecek konular şunlardır:

*"Anne-babaya iyilik etmek."*⁶¹

*"Komşu ile ilişkiyi sürdürmek ve onun ihtiyaçlarında yardımcı olmak."*⁶²

*Selâmlaşmak, davet edildiği zaman davete katılmak, aksırana teşmit etmek, hastayı ziyaret etmek, cenazelere katılmak, öğüt isteyen öğüt vermek."*⁶³

*İnsanları sevmek."*⁶⁴

*Yemek ikram etmek, fakiri doyurmak."*⁶⁵

*İnsanlara eli ve dili ile zarar vermemek."*⁶⁶

*Başkaları ile tartışmamak (mücadele etmemek), aşırı şaka yapmamak ve yerine getirmeyeceği bir şeyi vadetmemek."*⁶⁷

*Küçüklere merhamet etmek ve büyüklerin hakkını tanımak."*⁶⁸

*Hediyeleşmek."*⁶⁹

*Fakirlere sadaka vermek, cimri olmamak, malı biriktirmemek."*⁷⁰

*Ödünç vermek, insanlara yol göstermek."*⁷¹

*İnsanların yolundan engelleri kaldırmak."*⁷²

⁶⁰ E. M., II, 256.

⁶¹ E. M., II, s. 30.

⁶² E. M., II, s. 125-129.

⁶³ E. M., II, s. 287.

⁶⁴ E. M., II, s. 359.

⁶⁵ E. M., II, s. 359.

⁶⁶ E. M., II, s. 507.

⁶⁷ E. M., I, s. 408.

⁶⁸ E. M., I, s. 377.

⁶⁹ E. M., I, s. 598.

⁷⁰ E. M., I, s. 295.

⁷¹ E. M., II, s. 245.

*Üç günden fazla dargın durmamak.*⁷³

*Beddua etmemek.*⁷⁴

Kin doğuracak hareketlerde bulunmamak, dünya menfaatine rağbet

*edip de fesat çıkartmamak ve insanlarla kardeş olmak.*⁷⁵

*Vefalı olmak.*⁷⁶

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde belirlenen duyuşsal amaçlardan birincisi, insanın kendini bilmesi, duygularını ve davranışlarını düzenlemesi, zihnini ve ruhunu yüceltmesidir. İkincisi, duygularını eğitip zararlı bir hale gelmesini önleyerek doğru davranış örüntüleri ile kendini şerefli konuma yükselten insanın başka insanlarla olan ilişkilerini düzenlemek, bir başka deyişle onun sosyalleşmesini sağlamaktır.

Bu hadislerde dikkati çeken, bio- kültürel bir varlık olan insanın duyuşsal güçleri geliştirilerek sosyolojik açıdan eğitiminin yapıyor olmasıdır. Toplumsal bir varlık olan insanın ihtiyaçlarını dengeli bir şekilde gidererek mutlu bir hayat sürmesi, onun uygun davranış örüntüleri edinmesi ile ilişkilidir.

Pestalozzi'ye göre, temel ihtiyaçların doyumu sevgi, güven ve duygusal güvenlik duygularını oluşturur. Bu duygular daha sonra insanın aileye, toplumun diğer üyelerine, ülke vatandaşlarına ve Tanrıya açılmasını sağlayarak, onlarla olan ilişkilerde yaşar.⁷⁷

İnsanın başkaları ile olan iletişim ve ilişkilerindeki başarısının temelinde duygusal zekânın bir başka ögesi olan empati bulunur. İnsanlarla iyi ilişkileri yürütme sanatının özünü, diğerinin duygularını anlayabilme, bu duyguları yönlendirmek amacı ile harekete geçebilme ve bu duyguları idare edebilme oluşturur.⁷⁸ Goleman, duygusal zekâ açısından büyük bir eksiklik olan başkalarının duygularını anlayamamanın, insan olma anlamında da trajik bir başarısızlık olduğunu

⁷² E. M., I, s. 597.

⁷³ E. M., I, s. 416.

⁷⁴ E. M., I, s. 190.

⁷⁵ E. M., I, s. 400.

⁷⁶ E. M., II, s. 645.

⁷⁷ Gutek, a. g. e., s. 85.

⁷⁸ Goleman, a. g. e., s. 145.

söyler, çünkü ilgi ve şefkatin kaynağı olan duygusal ahenk, empati yetisinden kaynaklanır.⁷⁹ Empati araştırmacısı Martin Hoffman'a göre, empatik duygu kapasitesi kişileri bazı ahlâkî ilkeleri izlemeye yöneltir ve birçok ahlâkî karar ve davranışların temelinde empati yer alır.⁸⁰

el-Edebü'l-Müfred'de insanın diğer insanlarla olan ilişkilerini konu alan hadislerde gözetilen hedef, başkalarıyla ilişkilerde etkili olmayı sağlayan sosyal yetenekleri geliştirerek birbirlerine karşı duyarlı insanlardan oluşan mutlu bir toplum yaratmaktır. Örneğin, *iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe mümin olamazsınız*,⁸¹ hadisinde insanlar birbirlerini sevmeye teşvik edilmişler ve bu sevgi de cennete girmelerinin bir şartı olarak gösterilmiştir. İnsanların iletişimlerinde gizliden gizliye yaşanan etkileşimin bir parçası da duyguların birbirlerine iletilmeleridir. İnsanın karşısındakine ilettiği ruh hali diğerinin içinde tekrar yaşatılır.⁸²

Hadislerden çıkartılan duyuşsal hedeflerden diğerleri de bireyin başka insanlara karşı olan görevleridir. *Selâmlaşma, akrabalık, komşuluk görevleri, hasta ziyareti, cenazelere katılma, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, dargınların barışması, lanet etmemek, vefa vb.* gibi insanın toplumsal görevleri başkalarına dönük olan hedef davranışlar olarak tavsiye edilmekte ve insanlar bu davranışlara yönlendirilmektedir.

Diğer canlılara yönelik olan duyuşsal hedefler; *hayvanlara merhamet ederek, ihtiyaçlarını karşılamak*⁸³ ve *hayvanlara eziyet etmemek*,⁸⁴ olarak ifade edilmiştir. *Kıyamet koparken dahi ağaç dikilmesini emreden hadis*⁸⁵ ile de çevre duyarlılığı oluşturulmak istenmektedir.

⁷⁹ y. a. g. e., s. 126.

⁸⁰ Goleman, a. g. e., s. 137.

⁸¹ E. M., II, s. 359.

⁸² Goleman, a. g. e., s. 149.

⁸³ E. M., I, s. 391.

⁸⁴ E. M., I, s. 392-393.

⁸⁵ E. M., I, s. 489.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ ÖĞRETİM KONULARI

Bir öğretim sürecinde eğitim psikolojisinin insan hakkında verdiği bilgiye dayanılarak belirlenen amaçların gerçekleştirilebilmesi için öğrenciye öğretilecek olanlar, öğretim konularını veya programın içeriğini oluşturur. Bir başka deyişle, “belirlenen özelliklerin kazandırılması, amacın gerçekleştirilmesi için bireye neler öğretilmelidir?” sorusunun cevabı öğretim programının içeriğini oluşturmaktadır. Buna göre içerik, amaçların gerçekleştirilmesinde bir araçtır.¹

el-Edebü'l-Müfred'de belirlenen öğretim konularını görgü kuralları, ahlâkî görevler ve diğer konular olmak üzere üç bölümde incelemek mümkündür.

A. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE GÖRGÜ KURALLARI İLE İLGİLİ OLAN ÖĞRETİM KONULARI

“Edeb” kavramı; gerek cahiliyye döneminde gerekse İslâmîyette asıl ve insanî şeylere yönelmek ve bunun hayata ve toplumsal ilişkilere yansımaları anlamının yanı sıra, insanı yüksek kültüre erdiren ve insanın bilge kişiler ile diyalog kurmasına imkân sağlayan eğitim, özellikle Arap dili, edebiyatı ve şiiri ile, eski Arap tarihi gibi bilgiler anlamına gelmektedir.²

Sözlüklerdeki başlıca anlamları; ziyafete davet, iyi tutum, incelik, kibarlık, hayranlık ve takdir şeklinde sıralanabilen “edep” kavramı hadis dilinde; hayırlı ve yararlı bilgiler ve davranış alışkanlıkları anlamında kullanılmaktadır. Buna göre, Ku’ran bu bilgi ve davranışları sergileyen ilâhî edep kaynağıdır. Ayrıca “Beni Rabbim eğitti ve eğitimimi en iyi şekilde yaptı.” hadisinde edep, eğitme,

¹ Recai Doğan-Cemal Tosun, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2002, s. 88.

² I. Goldziher, “Edeb”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, IV, s. 105-106.

bilgilendirme anlamlarında kullanılmıştır.³ Ayrıca edep; zihni ve ruhu terbiye ederek bunların iyi nitelik ve özellikler kazanması anlamlarına da gelmektedir.⁴ Görüldüğü gibi geçmişte “edep” kavramı bugünkü anlamda görgü kurallarını ve ahlâkî özellikleri ifade eden genel bir kavram olarak kullanılmıştır. Buhârî’nin incelediğimiz kitabının adındaki edep sözü de bu geniş anlamı ifade eder.

el-Edebü’l-Müfred’de belirlenen görgü kuralları ile ilgili öğretim konuları şunlardır:

Bir eve girerken dikkat edilmesi gereken görgü kuralları:

Eve girerken Allah’ı anmak,⁵ başkalarının odalarına, evlerine girerken izin istemek,⁶ evlere girerken üç defa izin istemek,⁷ üç defa izin istedikten sonra izin verilmezse geri dönmek,⁸ izinsiz başkalarının evlerinin içine bakmamak,⁹ başkasına ait olan kapıda içeriye girmek için izin istediğinde beklerken kapının karşısında değil, yan tarafında durmak,¹⁰ bir yere girildiğinde selâm vermek,¹¹ izin istemek için kapıyı çaldığında “kim o” diyen ev sahibine “ben” demeyip ismini söylemek,¹² ev sahibine sıkıntı verecek kadar misafirlikte kalmamak.¹³

³ Mustafa Çağrıcı, “Edep”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, X, İstanbul 1994, s. 412-413.

⁴ Attas, a. g. e., s. 64.

⁵ E. M., II, s. 458, 459.

⁶ E. M., II, s. 425-431.

⁷ E. M., II, s. 432.

⁸ E. M., II, s. 432, 433.

⁹ E. M., II, s. 434-437.

¹⁰ E. M., II, s. 442-443.

¹¹ E. M., II, s. 447-448.

¹² E. M., II, s. 450-451.

¹³ E. M., II, s. 99.

Selâmlaşma ile ilgili olan görgü kuralları:

Selâmlaşmak,¹⁴ Peygambere salavat getirmek,¹⁵ tanıyıp tanımadığına selâm vermek,¹⁶ selâmi yaymak,¹⁷ yürüyenin oturana, sayısı az olan grubun sayısı çok olan gruba, küçüğün büyüğe selâm vermesi,¹⁸ erkeğin kadını selâmlaması,¹⁹ Müslüman olmayanlara da selâm vermek,²⁰ evine giren kişinin selâm vermesi,²¹ bir topluluğa girerken ve oradan ayrılırken selâm vermek,²² selâm verildiğinde daha güzel selâm ile karşılık vermek.²³

Bir toplumda dikkat edilmesi gereken görgü kuralları:

Bir toplumda, geri dönmek üzere kalkanın yerine oturmamak,²⁴ boş olan yere oturmak,²⁵ iki kişinin arasına oturmamak,²⁶ oturmak için başkasını oturduğu yerden kaldırmamak,²⁷ arkadaşını oturtmak için başkasını kaldırmamak,²⁸ toplulukta aralarında (iki kişinin) gizlice konuşmamak,²⁹ gizli konuşulanları dinlemeye çalışmamak,³⁰

¹⁴ E. M., II, s. 367.

¹⁵ E. M., I, s. 311.

¹⁶ E. M., II, s. 383.

¹⁷ E. M., II, s. 358-359.

¹⁸ E. M., II, s. 367-373.

¹⁹ E. M., II, s. 375.

²⁰ E. M., II, s. 467- 468.

²¹ E. M., II, s. 456-457.

²² E. M., II, s. 378-379.

²³ E. M., II, s. 457.

²⁴ E. M., II, s. 501.

²⁵ E. M., II, s. 503.

²⁶ E. M., II, s. 504.

²⁷ E. M., II, s. 518.

²⁸ E. M., II, s. 503.

²⁹ E. M., II, s. 532-534.

³⁰ E. M., II, s. 524.

Kişinin doğrudan kendisi ile ilgili olan görgü kuralları

Çok gülmemek,³¹ esneyince ağzı kapatmak,³² aksırana rahmet dilemek,³³ lafı uzatmadan konuşmak,³⁴ tırnakları kesmek, diş fırçalamak ve vücut temizliği yapmak,³⁵ sağ el ile yemek yemek,³⁶ yüzü koyun yatmamak.³⁷

Başkalarına yönelik olan davranışlarda dikkat edilmesi gereken görgü kuralları:

Büyüklerle saygı göstermek,³⁸ büyüğe karşı ayağa kalkmak,³⁹ konuşmada önceliği büyüklerle vermek,⁴⁰ insanın sevdiği biri geldiğinde ona olan sevgisini göstermesi için ayağa kalkması.⁴¹ adres soranlara yol göstermek,⁴² birine dönerken bütün vücudu ile dönmek,⁴³ başkasına ait mala sahip olmayı istememek,⁴⁴ hediyeleşmek,⁴⁵ sevdiği kişiye sevgisini bildirmek,⁴⁶ insanlara isimlerinin ve künyelerinin en sevimlisi ile hitap etmek.⁴⁷ İyilik etmeye en yakınından başlamak,⁴⁸ öğüt isteyenlere öğüt vermek, davet edildiği zaman katılmak,⁴⁹ başkalarının ayıbını örtmek,⁵⁰ birini çok övmemek,⁵¹ yol üzerinde oturmamak, eğer

³¹ E. M., I, s. 268, 269.

³² E. M., II, s. 319-321.

³³ E. M., II, s. 283-292.

³⁴ E. M., II, s. 229.

³⁵ E. M., II, s. 616-618.

³⁶ E. M., II, s. 551-552.

³⁷ E. M., II, s. 550.

³⁸ E. M., I, s. 364-368.

³⁹ E. M., II, s. 313.

⁴⁰ E. M., I, s. 369-372.

⁴¹ E. M., II, s. 316-317.

⁴² E. M., II, s. 512.

⁴³ E. M., II, s. 520.

⁴⁴ E. M., II, s. 536-537.

⁴⁵ E. M., I, s. 122.

⁴⁶ E. M., I, s. 548-549.

⁴⁷ E. M., II, s. 176.

⁴⁸ E. M., I, s. 70-71.

⁴⁹ E. M., II, s. 366-367.

⁵⁰ E. M., II, s. 118.

⁵¹ E. M., II, s. 345-346.

muḥakkak oturulacak ise adres soranlara yol göstermek, selâm verenin selâmına karşılık vermek, mazluma yardım etmek gibi gerekli davranışları yerine getirmek,⁵² cemaate imam olan kişinin duayı cemaatle beraber yapması.⁵³

B. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE AHLÂK İLE İLGİLİ ÖĞRETİM KONULARI

İbn Miskeveyh'e göre ahlâk, nefsin düşünüp taşınmadan, kolaylıkla kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan durum olarak tarif edilmektedir.⁵⁴ Gazali'ye göre, ahlâk, iyi veya kötü eylem, onu gerçekleştirecek güç, bilgi ve bu üç kuvvet arasında dengeyi sağlayan adaletten oluşur. İçte bu dört kuvvet arasında denge sağlanırsa güzel huy meydana gelir.⁵⁵ İyi ile kötünün birbirinden ayrılabilmesi için, iyinin ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Kùltürler arası ortak değerler olmasına rağmen 'iyi' kavramı, içinde yaşanan çevre, toplum ve kùltüre göre değişebilir. Ahlâk ilkelerinin, değer yargılarının toplumlara göre değişmesi, iyinin toplum tarafından belirlendiğinin bir kanıtıdır.⁵⁶

Bu konu ile ilgilenen ilim adamları ahlâkı, yaratılıştan kaynaklanan ve eğitim ile kazanılan olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Ahlâkın yaradılıştan kaynaklandığını ileri sürenler; ahlâkî tutumlarda bilişsel süreçlerin olmadığını söylerken, insanın ahlâkının değişemeyeceğini de savunmuşlardır. Ahlâkın eğitim ile kazanıldığını düşünenler ise, ahlâkî tutumlarda düşüncenin yer aldığını ve insanın eğitim ile zamanla değişebileceğini ileri sürerler.⁵⁷ Ahlâkın yaradılıştan gelen bir yönü olmakla birlikte, ahlâkî tutumların kazanılmasında eğitimin önemi büyüktür ve ahlâk, eğitim

⁵² E. M., II, s. 501-502.

⁵³ E. M., II, s. 455.

⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, (Çev., Abdulkadir Şener-İsmet Kayaoglu-Cihad Tunç), Kùltür Turizm Bakanlığı, Ankara 1983, s. 36.

⁵⁵ Hasan Mahmud Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, Han Yayınevi, İstanbul 1983, s. 148-151.

⁵⁶ Bedia Akarsu, *Mutluluk Ahlâkı (Ahlâk Öğretileri-1)*, İnkılâp Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul 1970, s. 9-12.

⁵⁷ Miskeveyh, a. g. e., s. 36.

ile yavaş da olsa değişebilir. Aslında vahye dayalı dinlerin temel (ana) hedefi, ahlâkî bir toplum meydana getirmektir.⁵⁸

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde temel ahlâk ilkeleri ile ilgili öğretim konularını kazanılması tavsiye edilenler ve sakınılması gerekenler olmak üzere iki bölümde inceleyebiliriz:

1. Kazanılması Tavsiye Edilen Ahlâkî Fiil ve Özellikler

Doğrudan kişinin kendisini ilgilendiren ahlâkî tutumlar:

Güzel ahlâk sahibi olmak,⁵⁹ danışmak,⁶⁰ çalışmak.⁶¹ Allah'tan bağışlanma, merhamet, doğru yola iletmesini ve rızık istemek,⁶² Allah'tan dünyada ve ahirette iyilik ve güzellik istemek,⁶³ şiddetli belâdan, günaha düşmekten ve kötü sonuçtan Allah'a sığınmak,⁶⁴ cahillerden yüz çevirmek,⁶⁵ öfkeye hakim olmak,⁶⁶ öfkelenince susmak,⁶⁷ öfkelenince Allah'a sığınmak,⁶⁸ yumuşak hareket etmek,⁶⁹ sabretmek,⁷⁰ hayırlı işlere sebep olmak,⁷¹ güvenilir olmak.⁷²

⁵⁸ Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, DEÜ Yayınları, İzmir 1987, s. 239.

⁵⁹ E. M., I, s. 286-287.

⁶⁰ E. M., I, s. 274.

⁶¹ E. M., II, s. 260-261.

⁶² E. M., II, s. 16, I, s. 491.

⁶³ E. M., II, s. 78.

⁶⁴ E. M., II, s. 82.

⁶⁵ E. M., I, s. 258.

⁶⁶ E. M., II, s. 661.

⁶⁷ E. M., II, s. 664.

⁶⁸ E. M., II, s. 662-664.

⁶⁹ E. M., I, s. 474-476.

⁷⁰ E. M., I, s. 401-403.

⁷¹ E. M., I, s. 256.

⁷² E. M., I, s. 271-272.

Başkalarına yönelik olan ahlâkî tutumlar:

İnsanların ayıbını örtmek,⁷³ insanları sevmek, insanlara merhamet etmek, acımak,⁷⁴ sevgide ölçülü olmak,⁷⁵ çocukları sevmek,⁷⁶ çocuğu omuzda taşımak,⁷⁷ kardeş olmak,⁷⁸ dargınların arasını düzeltmek,⁷⁹ kötü söz söyleyene susmak,⁸⁰ affetmek,⁸¹ eli ve dili ile başkalarına zarar vermemek,⁸² dargınların arasını düzeltmek,⁸³ iyiliksever olmak,⁸⁴ ölçülü şaka yapmak,⁸⁵ güler yüzlü olmak, insanların yollarında bulunan engelleri gidermek,⁸⁶

Yardımlaşma ile ilgili olanlar:

Akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını vermek, verecek bir şey bulamayınca onlara yumuşak söz söylemek,⁸⁷ ölüm anı gelmeden, sağlıklı ve varlıklı iken sadaka vermek,⁸⁸ verecek bir şey bulamayınca iyilik emretmek veya kötülük işlememek,⁸⁹ birisine faydalanması için ödünç mal vermek, yol göstermek,⁹⁰ katlık zamanında yardımlaşmak,⁹¹

-
- ⁷³ E. M., II, s. 118.
⁷⁴ E. M., I, s. 393.
⁷⁵ E. M., II, s. 664-665.
⁷⁶ E. M., I, s. 105-106.
⁷⁷ E. M., I, s. 98.
⁷⁸ E. M., I, s. 422-424.
⁷⁹ E. M., I, s. 405-406.
⁸⁰ E. M., I, s. 432.
⁸¹ E. M., I, s. 257-258.
⁸² E. M., II, s. 507.
⁸³ E. M., I, s. 405-406.
⁸⁴ E. M., I, s. 477.
⁸⁵ E. M., I, s. 405-406.
⁸⁵ E. M., I, s. 280-285.
⁸⁶ E. M., II, s. 245-246.
⁸⁷ E. M., I, s. 61-62.
⁸⁸ E. M., II, s. 135-136.
⁸⁹ E. M., I, s. 238.
⁹⁰ E. M., II, s. 244-245.
⁹¹ E. M., I, s. 567-568.

Dua ile ilgili olanlar:

Sabah-akşam dua etmek,⁹² dua ederken kesin bir ifade kullanmak,⁹³ duada elleri yukarı kaldırmak,⁹⁴ Allah'tan bağışlanma dilemek,⁹⁵ başkaları için dua etmek,⁹⁶ duam kabul olmadı diyerek duayı terketmemek.⁹⁷

Hayvanlarla ilgili olan ahlâkî davranış:

Hayvanlara merhamet etmek.⁹⁸

2. Sakınılması İstenen Ahlâkî Fiil ve Özellikler

Doğrudan kişinin kendisi ile ilgili olanlar:

İhtiyaçları, başkalarını kışkındıracak şekilde açıktan karşılamak,⁹⁹ kibirli olmak,¹⁰⁰ azgınlık ve taşkınlık etmek,¹⁰¹ bile bile kötü işlerde ısrar etmek.¹⁰² Zina etmek, şarap içmek, hırsızlık yapmak, yalan konuşmak, Allah adından başkasına hayvan kesmek, arazinin sınır taşlarını çalmak,¹⁰³ farz namazı geciktirmek,¹⁰⁴ herhangi bir şeyi uğursuzluğa yormak,¹⁰⁵ işlerde acele etmek, tedbirli davranmamak.¹⁰⁶

Başkaları ile ilgili olanlar:

-
- ⁹² E. M., I, s. 608.
⁹³ E. M., I, s. 613-614.
⁹⁴ E. M. I, s. 614-615.
⁹⁵ E. M., I, s. 623-627.
⁹⁶ E. M., I, s. 629-630, c. 2, s. 18.
⁹⁷ E. M., I, s. 21.
⁹⁸ E. M., I, s. 391-393.
⁹⁹ E. M., II, s. 240.
¹⁰⁰ E. M., I, s. 553-562.
¹⁰¹ E. M., I, s. 593-596.
¹⁰² E. M., I, s. 393.
¹⁰³ E. M., I, s. 23.
¹⁰⁴ E. M., I, s. 25, 26.
¹⁰⁵ E. M., II, s. 274-276.
¹⁰⁶ E. M., II, s. 243.

İnsanlara karşı kin ve düşmanlık doğuracak hareketlerde bulunmak, kıskanmak,¹⁰⁷ insanları çekemezlik etmek,¹⁰⁸ insanlar arasında fesat çıkartmak, insanlara arka çevirmek,¹⁰⁹ gıybet etmek,¹¹⁰ koğuculuk etmek,¹¹¹ boş söz söylemek,¹¹² insanlarla münakaşa etmek, aşırı şaka yapmak, yerine getirilemeyecek bir şeyi vaadetmek,¹¹³ üç günden fazla küs durmak,¹¹⁴ kin beslemek,¹¹⁵ hile yapmak,¹¹⁶ beddua etmek,¹¹⁷ adaletli ve Müslüman idareciye karşı çıkmak,¹¹⁸ bir fesatçıyı himaye etmek,¹¹⁹ bağışlanan malı geri almak,¹²⁰ kötü zanda bulunmak¹²¹ insanların ayıplarını araştırmak,¹²² ikiyüzlü olmak,¹²³ konuşurken kendisini onaylayan kimseye yalan söylemek,¹²⁴ zulmetmek,¹²⁵ arsızlık etmek,¹²⁶ birinden bir çıkarı olduğu için onu övmek,¹²⁷ insanları överken aşırıya kaçmak,¹²⁸ yüze vurmak,¹²⁹ kendini haklı görse dahi başındaki idarecilerle çekişmek, arkadaşları kaçsa veya öldürülse dahi savaştan kaçmak, eşini dövmek,¹³⁰ insanları neseplerinden dolayı

-
- ¹⁰⁷ E. M., I, s. 422-424.
¹⁰⁸ E. M., I, s. 423-424.
¹⁰⁹ E. M., I, s. 424.
¹¹⁰ E. M., I, s. 90-91.
¹¹¹ E. M., I, s. 337-338.
¹¹² E. M., II, s. 654.
¹¹³ E. M., I, s. 408.
¹¹⁴ E. M., I, s. 425-428.
¹¹⁵ E. M., I, s. 276.
¹¹⁶ E. M., I, s. 431.
¹¹⁷ E. M., I, s. 190, II, s. 117-118.
¹¹⁸ E. M., I, s. 39.
¹¹⁹ E. M., I, s. 23.
¹²⁰ E. M., I, s. 430-431.
¹²¹ E. M., I, s. 423-424.
¹²² E. M., II, s. 640.
¹²³ E. M., I, s. 423.
¹²⁴ E. M., I, s. 407.
¹²⁵ E. M., I, s. 480.
¹²⁶ E. M., II, s. 659.
¹²⁷ E. M., II, s. 137.
¹²⁸ E. M., I, s. 345-346.
¹²⁹ E. M., I, s. 192.
¹³⁰ E. M., I, s. 25-26.

ayıplamak,¹³¹ yalnızca akraba olduklarından dolayı haksız olan akrabaya yardımcı olmak.¹³²

C. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE GÖREVLER İLE İLGİLİ ÖĞRETİM KONULARI

Hadislerde görevler ile ilgili öğretim konuları; Allah'a, Peygambere, çocuklara, anne-babaya, eşine, akrabaya, misafire, komşuya, yanında çalışanlara ve diğer insanlara karşı olan görevler şeklinde sınıflandırılabilir.

Allah'a karşı olan görevler:

Allah'a ortak koşmamak,¹³³ ibadet etmek,¹³⁴ Allah'a dua etmek.¹³⁵

Peygambere karşı olan görevler:

Adı anıldığında salât etmek.¹³⁶

Anne-babanın çocuklarına karşı olan görevleri:

Çocuklarını sevmek, onlara merhamet etmek,¹³⁷ güzel isim koymak,¹³⁸ ihtiyaçlarını karşılamak,¹³⁹ çocukları terbiye etmek,¹⁴⁰ çocukları arasında eşit davranmak,¹⁴¹ kız çocuklarını veya kız kardeşleri geçindirmek,¹⁴² yetimlerin bakımını üstlenmek,¹⁴³ boşanarak eve geri dönen kız çocukların bakımını üstlenmek,¹⁴⁴

¹³¹ E. M., II, s. 409.

¹³² E. M., I, s. 410-411.

¹³³ E. M., I, s. 40, c. 2, s. 303.

¹³⁴ E. M., I, s. 25-26.

¹³⁵ E. M., II, s. 22-23.

¹³⁶ E. M., II, s. 3-11.

¹³⁷ E. M., I, s. 104-106.

¹³⁸ E. M., II, s. 173-181.

¹³⁹ E. M., I, s. 209-210.

¹⁴⁰ E. M., I, s. 218-219.

¹⁴¹ E. M., I, s. 108-109.

¹⁴² E. M., I, s. 88-91.

Çocukların anne-babaya karşı olan görevleri:

Anne-babaya iyilik etmek,¹⁴³ karşı gelmemek, isyan etmemek,¹⁴⁶ anne-babayı üzmemek, onları ağlatmamak,¹⁴⁷ anne-baba öldükten sonra onlara hayır duada bulunmak, mağfiret dilemek, vasiyetlerini yerine getirmek, dostlarına, akrabalarına iyilik etmek ve ikram etmek,¹⁴⁸ baba dostunu gözetmek, ona iyilik etmek ve ondan ilgiyi kesmemek.¹⁴⁹

Eşe karşı olan görevler:

İhtiyaçlarını karşılamak,¹⁵⁰ zenginliğinden ailesini de faydalandırmak,¹⁵¹ ailesine karşı merhametli olmak.¹⁵²

Komşuya karşı olan görevler:

İhtiyaç sahibi olan komşuya yardım etmek,¹⁵³ komşuya eziyet etmemek,¹⁵⁴ ikrama en yakın komşudan başlamak.¹⁵⁵

¹⁴³ E. M., I, s. 150-157.

¹⁴⁴ E. M., I, s. 92-93.

¹⁴⁵ E. M., II, s. 9-11.

¹⁴⁶ E. M., I, s. 40.

¹⁴⁷ E. M., I, s. 17.

¹⁴⁸ E. M., I, s. 46-47.

¹⁴⁹ E. M., I, s. 50-53.

¹⁵⁰ E. M., I, s. 106-109.

¹⁵¹ E. M., I, s. 25-26.

¹⁵² E. M., I, s. 389-391.

¹⁵³ E. M., I, s. 124-126.

¹⁵⁴ E. M., I, s. 133-137.

¹⁵⁵ E. M., I, s. 122-123.

Akrabaya karşı olan görevler:

Akrabalara iyilik etmek,¹⁵⁶ hakkını vermek, verecek bir şey bulamayınca onlara yumuşak söz söylemek,¹⁵⁷ akrabalık ilişkilerini sürdürmek.¹⁵⁸

Misafirlere karşı olan görevler:

Eve misafir kabul etmek ve misafire ikram etmek.¹⁵⁹

İnsanın yanında çalıştırdıklarına karşı olan görevleri:

Kölelere yediğinden yedirmek, giydiğinden giydirmek,¹⁶⁰ işlemediği bir suç için dövdüğü köleyi azâd etmek,¹⁶¹ köleleri (hizmetçileri) dövmemek.¹⁶²

Başka insanlara karşı olan görevler:

Hasta ziyaretine gitmek,¹⁶³ hastaya gecesinin veya gündüzünün nasıl geçtiğini sormak,¹⁶⁴ tanıdıkları ziyaret etmek,¹⁶⁵ cenazelere katılmak.¹⁶⁶

D. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ DİĞER ÖĞRETİM KONULARI

el-Edebü'l-Müfred'in içeriğini oluşturan diğer öğretim konuları şunlardır:
Yerleşim bölgeleri,¹⁶⁷ binalar,¹⁶⁸ geniş ev,¹⁶⁹ tedbir,¹⁷⁰ dam üzerinde uyumak,¹⁷¹

¹⁵⁶ E. M., I, s. 56.

¹⁵⁷ E. M., I, s. 61-62.

¹⁵⁸ E. M., I, s. 59.

¹⁵⁹ E. M., II, s. 93-98.

¹⁶⁰ E. M., I, s. 92-93.

¹⁶¹ E. M., I, s. 194.

¹⁶² E. M., I, s. 194.

¹⁶³ E. M., I, s. 357.

¹⁶⁴ E. M., II, s. 490-491.

¹⁶⁵ E. M., I, s. 359-362.

¹⁶⁶ E. M., II, s. 367.

¹⁶⁷ E. M., I, s. 582-583, c. 2, s. 499.

anlamı güzel olmayan isimleri değiştirmek,¹⁷² Allah'ın isimleri,¹⁷³ evlenmeyen dul kadının fazileti,¹⁷⁴ bilgi sahiplerinin güvenilir ¹⁷⁵ ve güzel ahlâk sahibi olmaları,¹⁷⁶ benzer kişiliğe sahip olanların daha iyi anlaşmaları,¹⁷⁷ Peygamberin insanlara model olması¹⁷⁸ ve çalışmak.¹⁷⁹

¹⁶⁸ E. M., I, s. 461-466.

¹⁶⁹ E. M., I, s. 467.

¹⁷⁰ E. M., II, s. 588-589.

¹⁷¹ E. M., II, s. 554-556.

¹⁷² E. M., II, s. 181-182.

¹⁷³ E. M., II, s. 171.

¹⁷⁴ E. M., I, s. 157.

¹⁷⁵ E. M., I, s. 271.

¹⁷⁶ E. M., I, s. 299-300.

¹⁷⁷ E. M., I, s. 278, II, s. 257-258.

¹⁷⁸ E. M., II, s. 442.

¹⁷⁹ E. M., II, s. 260-261.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM ÖĞRETİMDE İLKE VE YÖNTEMLER

A. el-EDEBÜ'L MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE GEÇEN EĞİTİM - ÖĞRETİM İLKELERİ

İlke; genel olarak doğruluğu kanıtlanmış, her türlü şüpheden arındırılmış amaca ulaştıran öncül düşüncelere ve kılavuz fikirlere verilen isimdir.¹ Eğitim-öğretimde ise bu kavram, eğitim-öğretimin başarılı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için öğretmen ve eğitimcilerin nasıl davranması gerektiği konusunda yol gösteren genel davranış kuralları olarak tanımlanmaktadır.² Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi, eğitim-öğretimde ilke, eğitim-öğretim çalışmalarının, üzerinde yapılandırılacağı ve şekilleneceği temel görüş ve anlayışlardır. XVII. yüzyıldan günümüze kadar Pestalozzi, Comenius, Froebel ve Dewey gibi bilim adamlarının araştırmaları sonucunda eğitim-öğretimde amaca ulaşmayı kolaylaştıran bir çok ilke ortaya çıkmıştır.³

Buhari'nin el-Edebü'l-Müfred'indeki hadislerin eğitim açısından değerlendirilmesinde belirlenen ilkeler; insana görelilik, somuttan soyuta, yakından uzağa, özgürlük, hazır bulunuşluluk (hazır olma), tekrar, toplumsallık, sevdirmeye ve ikna etme ilkeleridir.

1. İnsana Görelilik

Bu ilke, insan psikolojisi ve bireysel farklılıklar gibi insan hakkında doğru bilgilere dayanmayı ifade eder.⁴ Çağdaş eğitim anlayışında öğretim, öğrencinin gelişim özellikleri, duyguları, heyecanları, ihtiyaçları, ilgileri ve olayları algılama şekline göre gerçekleşir.

¹ Leyla Küçükahmet, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, 11. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000, s. 39.

² Mehmet Okutan, *Genel Öğretim Metotları Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Trabzon, s. 50.

³ Küçükahmet, a. g. e., s. 39.

⁴ Selahattin Parlador, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, İzmir 2001, s. 13.

J. J. Rousseau çocukların yaşlarına göre eğitilmeleri gerektiğini söyler.⁵ Çocuklar yetişkin olmadan önce çocukturlar, eğer bu düzen bozulacak olursa, çocuğa yetişkin gibi davranılırsa, tadı olmayan, olgunlaşmayan meyveler yetişir.⁶ Ona göre çocuğa gereksiz ve birçok bilgi öğretmenin hiçbir faydası olmaz, çünkü akıl da vücut gibi yalnız taşıyabildiğini taşır. Çocuğun nicelik olarak az, fakat nitelik olarak tam bir bilgiye sahip olması, yarım yamalak bir çok şey bilmesinden daha iyidir. Önemli olan onun birçok bilgiye sahip olması değil, fakat bilmediklerini bir gün öğrenmeye hazır olan bir yeteneğinin olduğundan haberdar edilmesidir.⁷

el-Edebü'l-Müfred'de, Hz. Peygamber, insanları yollar üzerine oturmaktan men ettiğinde, insanların buna güç yetiremeyeceklerini söylemeleri üzerine Peygamberin, gözü haramdan sakınmaları, yolcuya yol göstermeleri, aksırıpda hamd edene teşmit etmeleri ve selâm verenin selâmını almaları şartı ile onların bu alışkanlıklarını devam ettirmelerine izin vermiştir.⁸ Bu hadiste sahabilerin istekleri ve güç yetiremeyeceklerini söyledikleri sınırlılıkları değerlendirilmiştir. Hz. Peygamberin hutbe okuduğu esnada gelen bir adamın dinini öğrenmek için soru sorması üzerine, hutbesini yarıda bırakarak, gelene dönüp ona istediği bilgileri öğrettikten sonra tekrar hutbesine devam etmesi,⁹ insana görelilik ilkesine örnek olarak gösterilebilir.

Bu konu ile ilgili olarak gösterilebilecek bir başka örnek ise, Hz. Ayşe'nin Peygambere gelerek "hanımlarına künye verdin, onların künyeleri var, benim çocuğum olmadığı için künyem yok, bana da künye verin", deyince Peygamberin, "kız kardeşinin oğlu Abdullah ile künyelen,"¹⁰ diye Hz. Ayşe'nin bir sıkıntısını giderdiği olayın anlatıldığı hadistir. Bu hadiste Peygamber, Hz. Ayşe'nin psikolojik durumunu göz önünde bulundurarak ona rahatsızlık veren duruma çözüm getirerek, bu sıkıntılı durumu ortadan kaldırmıştır.

⁵ J. J. Rousseau, a. g. e., s. 70.

⁶ y. a. g. e., s. 69.

⁷ y. a. g. e., s. 151.

⁸ E. M., II, s. 384.

⁹ E. M., II, s. 530.

¹⁰ E. M., II, s. 208.

İnsana görelilik ilkesi ile ilgili olabilecek üçüncü örnek de, *oruçtan soran birine Peygamberin her ay bir gün oruç tutmasını söylemesi, sahabi daha fazlasına güç yetirebileceğini söylediğinde, her ay iki gün oruç tut demesi ve sahabi tekrar daha fazlasına güç yetirebileceğini söylediğinde ise ayda üç gün oruç tutmasını söylediği*¹¹ hadistir.

*Kibirlenenlerin ceza göreceklerini, somutlaştırarak anlattığı (Cehennem’de Boles adında bir cezaevine götürülecekleri, ateşin alevleri tarafından kuşatılacakları ve şaşkınlık halinde irinlerden içirilecekleri)*¹² hadisinde insanların öğrenme düzeyleri göz önünde bulundurularak onların anlayabileceği örneklerle mesaj iletmeye çalışılmıştır.

Peygamber insanları eğitirken ve onlara öğretirken bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmuş ve onlardan tahammül sınırlarını zorlayacak şeyler yapmalarını istememiştir. el-Edebü’l-Müfred’deki “*Öğretiniz ve kolaylaştırınız*”¹³, “*kolaylaştırınız, güçlük çıkarmayınız*”¹⁴ hadislerinde, Peygamberin şiddetli sıcakta öğle namazını geciktirmesi¹⁵ olayında ve Hz. Ayşe’nin, Peygamber, iki işten birini seçme konusunda serbest bırakıldığında kolay olanını seçti¹⁶ diye bildirmesinden Peygamberin kolay olanı tavsiye ve tercih ettiği görülmektedir.

2. Somuttan Soyuta

Öğrenme duyu organları aracılığı ile gerçekleşir, duyu organları ne kadar çok devreye girerse öğrenme o kadar kolay ve kalıcı olur. Öğretime somuttan, duyu organlarının algılayabileceği objelerden başlanılarak, soyuta doğru gidilmesi gerekmektedir, çünkü somut olan şeylerden başlamak, soyut konuların daha kolay kavranılmasını ve öğrenilmesini kolaylaştırır.¹⁷

¹¹ E. M., II, s. 83, 538-539.

¹² E. M., I, s. 562.

¹³ E. M., II, s. 664.

¹⁴ E. M., I, s. 289, II, s. 664.

¹⁵ E. M., II, s. 528.

¹⁶ E. M., I, s. 288-289.

¹⁷ Küçükahmet, a. g. e., s. 42.

el-Edebü'l-Müfred'deki Hz. Peygamberin ölü keçi yavrusunu sahabilere göstererek kaç dirheme almak istediklerini sorduğunda, onların bu ölü keçi yavrusunun bizim için herhangi bir değeri yoktur, demeleri üzerine, Peygamberin, dünyanın Allah için bundan çok daha değersiz olduğunu söylediği¹⁸, Peygamberin kuru bir ağacın yapraklarını sopası ile vurarak döktükten sonra, Allah'ı ananların günahlarının kuru ağacın yapraklarının döküldüğü gibi bağışlanacağını¹⁹ ve Müslüman'ın bir ayıbını örtenin, mezara diri diri gömülmüş bir kız çocuğunu kurtarmak gibi sevap kazanacağını²⁰ bildirdiği hadislerde duyu organlarına hitap eden objelerden başlanılarak, dünyanın değeri, Allah'ı anmanın önemi ve başkalarının ayıplarını örtmenin erdemi gibi soyut kavramların öğretilmesine doğru gidildiği görülmektedir.

3. Yakından Uzağa

Öğretilecek konuların öğrenenin yaşantısı dikkate alınarak yakından uzağa doğru sıralanmasının pedagojik açıdan önemi büyüktür.²¹ Öğretilecek konular öğrencinin yakın doğal ve toplumsal çevresi ile ilişkilendirilir, güncelleştirilir ve yakın zamandan hareket edilerek yavaş yavaş daha uzak örneklerle, problemlere ve olaylara geçilerek anlatılırsa öğrenme daha kolay ve kalıcı olur.²²

Hz. Peygamber zaman zaman insanların yakın doğal çevrelerinden örnekler vermiştir. Örneğin, gıybet etmenin ne kadar kötü ve çirkin olduğunu anlatmak için, gıybet edenlerden yolda rastladıkları ölmüş, şişmiş bir eşek etinden yemelerini istemiş, onlar tiksinierek "bundan yenir mi?" diye itiraz ettiklerinde de gıybet ederek daha kötüsünü, ölü insan eti yemiş gibi olduklarını söylemiştir.²³ Bu hadiste insanların gözleri ile gördükleri, kötü kokusunu duydukları bir objeden yararlanılarak gıybet etmenin çirkinliğine ve doğuracağı sonuçlara dikkat çekilmektedir.

¹⁸ E. M., II, s. 338-339.

¹⁹ E. M., I, s. 636.

²⁰ E. M., II, s. 118.

²¹ Okutan, a. g. e., s. 56.

²² Küçükahmet, a. g. e., s. 40.

²³ E. M., II, s. 90-91.

Ayrıca el-Edebü'l-Müfred'de *kuru dalın yapraklarının dökülmesi* gösterilerek, *Allah'ın adını tesbih edenlerin günahlarının o kuru dalın yapraklarının döküldüğü gibi bağışlanacağı*,²⁴ *Müslümanın, her zaman yapraklı olan, meyvesini veren hurma ağacına benzetildiği*²⁵ gibi hadislerde Peygamber insanlara yakın doğal çevrelerinden örnekler göstererek Allah'ı anmanın önemini ve Müslümanın değerini anlatmıştır.

4. Özgürlük

Çocuğun duygu ve düşüncelerine önem vererek çocuğa yönelik olan eğitim özgür eğitimidir. Baskıcı eğitimin karşısı olan özgür eğitim, çocuğun ilgi ve eğilimlerini merkeze alarak onun yeti ve yeteneklerini daha çok geliştirmesine imkân sağlar. Rönesans döneminde yaşamış olan D. Erasmus'un (1469-1536) "Çocukların Özgür Eğitimi" adlı kitabı, özgür eğitim hakkında yazılmış ilk önemli eser olarak kabul edilmiştir.²⁶ 18. yüzyılda yaşamış olan J. J. Rousseau da özgür eğitimin öncülerindendir. E. Key'in 1900'de yayınlanan "Çocuk Yüzyılı" adlı kitabında da çocuğun hiç eğitilmemesi baskı altında eğitilmesinden daha iyidir denilmektedir.²⁷

Hız. Peygamberin hayatında insanlara karşı baskıcı, yasaklayıcı olmayan bir çizgi takip ettiği görülmektedir. Örneğin, *sahabiler Peygambere içlerinde söylemekten kaçındıkları bir şey hissettiklerini ve bundan rahatsız olduklarını söylediklerinde, Peygamberin, "bu imanin en açığıdır",*²⁸ diyerek onları rahatlatması onun düşünce özgürlüğünü kısıtlamadığını göstermektedir. Yine çocukluğu Peygamberin yanında geçen Enes'in, *Peygambere on yıl hizmet ettim, bana hiçbir zaman "öf" demedi ve yapmadığım bir iş için bana: onu keşke yapmış olsaydın," demediği gibi, yaptığım bir iş için de "bunu niçin yaptın?" demedi,*²⁹ demesi de Peygamberin hareket özgürlüğü tanıdığını göstermektedir. Çocukluğunun bir bölümü

²⁴ E. M., I, s. 636.

²⁵ E. M., I, s. 372.

²⁶ Binbaşoğlu, a. g. e., s. 68.

²⁷ y. a. g. e., s. 68.

²⁸ E. M., II, s. 637.

²⁹ E. M., I, s.292.

veya ilk gençlik yıllarından itibaren Hz. Peygamberle beraber yaşayan Hz. Ayşe de, *Peygamberin kız arkadaşlarının onun yanına gelmelerine ve küçük bebeklerle oynamalarına izin verdiğini söylemektedir.*³⁰

Yeni eğitim anlayışının öncülerinden J. J. Rousseau Emile adlı kitabında çocuğun bebekliğinden itibaren özgürce yetiştirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre, çocukların organlarının baskı altına alınmadığı ülkelerdeki insanların bedenleri güçlü, düzgün ve orantılı iken, bebeklerin kundaklandığı ülkelerdeki insanların vücutları sakat, çarpık ve orantısız olmaktadır. Gelişmek isteyen bir beden ve ruh baskı altına alınır, engellenirse, bu beden ve ruh sürekli olarak gücünü tüketen, gelişmesini geciktiren gereksiz bir çaba harcar. Ayrıca beden ve ruh üzerindeki bu baskı çocuğun acı çekmesine de sebep olur.

Büyüdüğünde de çocuğun özgürce davranmasına izin verilmelidir. Çocuk kendi davranışlarında ve büyüklerin davranışlarında insanı kötülüklerden koruyan özgürlüğü hissetmelidir. Çocuk gitmek istediğinde kalmaya, kalmak istediğinde de gitmeye zorlanmamalı, kesinlikle ona emredilmemelidir ve hatta üzerinde bir otorite olduğu dahi hissettirilmemelidir. Yalnızca zayıf yönlerini görmesine yardımcı olunmalı, yanılacak olursa yanlışları düzeltilmemeli, hatalarını kendisinin görmesi ve düzeltmesi beklenmelidir. Yine Rousseau'ya göre çocuğa daha fazla özgürlük ve daha az egemenlik verilmesi, kendi işlerini kendisinin görmesini ve başkalarına daha az ihtiyaç hissetmesini sağlar. Böylece isteklerini güçleri oranında sınırlamasını öğrenen çocuk, gücü yetmeyen bir şeyin eksikliğini hissetmez.³¹

Yine el-Edebü'l-Müfred geçen bir hadiste Hz. Peygamberin, insanların özgürce davranmalarına imkân tanıdığı, onların isteklerini mümkün olduğu kadar erteleme yoluna gitmediği şu örnekte anlatılmaktadır. *Tam namaza başlanmak üzere iken Peygambere bir bedevi gelip, elbisesinden tutarak "bitirmesi gereken çok az işinin kaldığını, namazdan sonraya kalırsa onu unutmaktan endişe ettiğini söyleyince, Peygamber bedevinin işini bitirmesi için onu ayakta bekler ve bedevi*

³⁰ E. M., II, s. 648.

³¹ Rousseau, a. g. e., s. 28, 46, 52-54, 62, 70, 124.

*işini bitirince namaza başlar.*³² Bu olayda Peygamberin aynı zamanda insana görelilik ilkesine göre davrandığı da söylenebilir.

5. Hazır bulunuşluk (bilinenden bilinmeyene)

Öğrenmeye hazır bulunuşluk; yeni bir konunun öğrenilmesinde gerekli olan, öğrencinin sahip olduğu yetenek ve ön bilgilerden oluşan yeterlilik durumunu ifade eder. Öğrenme sürecinde öğrencinin iç durumu ve daha önce öğrendikleri önemli rol oynamaktadır. Bir konunun öğretilmesinde öğrenen bireyin hazır bulunuşluk düzeyi, yani giriş davranışları yeterli değilse öğrenmenin gerçekleşmesi imkânsızlaşır,³³ çünkü hazır bulunuşluk düzeyi öğrenmenin alt yapısını oluşturmaktadır. Temel matematik bilgileri bilmeyen birinin problem çözmesi beklenemez.

Öğrenilecek konu ile ilgili gerekli davranışları, bilgi ve becerileri hatırlama, kullanma ve kontrol etmeye yeterli olmak anlamına gelen hazır bulunuşluluk, olgunlaşma ve geçmiş yaşantıların etkileşiminin bir ürünüdür. Bir işin yapılabilmesi için ruh ve beden olgunluğunun yanı sıra, gerekli ön bilgi, beceri ve tutuma da sahip olunmalıdır.

el-Edebü'l-Müfred'deki "*Mümin bir yuvadan iki kere ısırılmaz*"³⁴ hadisinde öğrenme için gerekli olan olgunlaşma ve giriş davranışlarının yeterliliğine dikkat çekilmiştir. Bir defa yanlış yapan veya aldatılan bir kişinin yaşadığı olumsuz deneyim, onun sonraki öğrenmeleri için geçmiş yaşantısını oluşturur ve bireyin ilerideki zararlı sonuçları fark edip daha dikkatli bir tutuma sahip olmasına sebep olabilir. Birey sonraki öğrenmeler için bir hazır bulunuşluk içindedir.

Öğrenmek için hazır olma durumunun gerekliliği gibi, öğrencinin hazır olma durumuna uygun olan öğrenmenin gerçekleşmesi için de öğrenme sürecinde

³² E. M., I, s. 292-293.

³³ Arı ve diğerleri, a. g. e., s. 167-168.

³⁴ E. M., II, s. 633.

öğrencinin bilgilerinin, yeteneklerinin, ilgilerinin, alışkanlıklarının, tutumlarının ve değerlerinin dikkate alınması gerekir.³⁵

6. Tekrar

“Tekrar, kısa süreli bellekteki bilgilerin daha uzun kalmasını ve uzun süreli belleğe aktarılmasını sağlayan süreçtir. Bu süreçte bilgiler hiçbir değişikliğe uğratılmadan tekrarlanır.”³⁶ Kalıcı ve etkili bir öğrenmede ilgi çekici, anlamlı ve iyi düzenlenmiş tekrarların rolü büyüktür.³⁷

Tekrar ilkesinin Hz. Peygamberin çok kullandığı söylenebilir. Peygamberin, dikkatleri çekerek dinleyenleri konuya motive etmek istediğinde ve önemli gördüğü konuların iyice öğrenilmesini sağlamak için bu ilkeyi kullandığı görülmektedir. Örneğin, “*Namaza dikkat edin*”³⁸ cümlesini tekrar tekrar söylemesi kalıcı ve etkili bir öğrenmenin gerçekleşmesini sağlamak içindir. Ayrıca, Hz. Peygamberin büyük günahları sayarken yalan söylemek sözünü çok fazla tekrar etmesi üzerine Ebu Bekir’in, Hz. Peygamberin üzülmemesi için, içinden artık söylemese dileğinde bulunması,³⁹ hadisinde Peygamberin yalan söylemek sözünü Hz. Ebu Bekir’in ‘artık söylemese’ diyecek kadar çok tekrar etmesi, bu davranışın büyük günahlardan olduğunu belirtmek, yanlışlığının ve kötülüğünün altını çizmek içindir.

7. Toplumsallık

İnsanda bir güdü olarak bulunan toplumsallık, eğitimin ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Eğitim-öğretim sürecinde insanların başkaları ile birlikte olma ihtiyacından ve eğiliminden yararlanılarak, küçük gruplar içerisinde canlı ve aktif öğrenme gerçekleştirilebilir.⁴⁰

³⁵ Okutan, a. g. e., s. 57.

³⁶ Erden-Akman, a. g. e., s. 168.

³⁷ Okutan, a. g. e., s. 58.

³⁸ E. M., I, s. 174.

³⁹ E. M., I, s.19-20.

⁴⁰ Parladır, a. g. e., s. 21.

Bireyi başkaları ile birlikte yaşamaya, bir yöneticiye bağlanmaya ve bu amaçla bir takım grup ya da örgütlere girmeye yönelten bu ilke, 20.yüzyılda J. Dewey ve Kerschensteiner gibi eğitimciler tarafından desteklenmiştir. Toplumsallaşma ilkesinin amacı, kişiye çevresini etkileyecek biçimde kişilik kazandırmaktır.⁴¹

el-Edebü'l-Müfred'deki insanın diğer insanlarla olan ilişkileri konusundaki hadislerin bu ilke ile ilgili olduğu düşünülebilir. Örneğin, *komşuya iyilik etmek*⁴², *hasta ziyaretinde bulunmak*⁴³, *cenazelere katılmak*⁴⁴, *akrabalara iyilik etmek*⁴⁵, *ihtiyaç sahiplerine yardım etmek*⁴⁶ v.b hadislerde toplumun ahlâkî değerlerini benimseyip, özümseyen birey, bu değerlerle şekillenen kişiliği ile kendi dışındaki insanlarla sağlıklı ilişkiler kurarak ihtiyaç sahiplerine yardımcı olur.

Ayrıca Hz.Peygamber “*Mü'min mü'minin aynasıdır, kardeşidir, onu korur ve ihtiyaçlarını giderir*”⁴⁷ buyurarak iki önemli noktaya dikkat çekmektedir. Birincisi, devamlı ilişki içinde bulunan insanlar birbirlerinden etkileşim sonucunda benzer özellikler gösterebilirler. Bu bireyin yaşadığı toplumun kültürü ile kültürlenmesidir. İkincisi de, sosyalleşme süreci içindeki bireyin sosyal sorumluluklarına dikkat çekmektedir. Sosyal sorumluluk insanın toplumsallık güdüsünden kaynaklanmaktadır. Tek başına varlığını sürdürecektir şekilde yaratılmayan insan, çevresiyle etkileşiminin bir ürünüdür.⁴⁸ Bu etkileşimin birinci aşamasında, birey içinde yaşadığı toplumun ahlâkî değerlerini özümseyerek kişiliğini geliştirir, ikinci aşamasında ise, toplumun kültürü ile kültürlenerek ve ilişki ağını öğrenen birey yeni değerler üretebilir ve edilgen değil, aynı zamanda etkin bir varlık da olur.⁴⁹

el-Edebü'l-Müfred'deki *Allah'ın dilediği cezayı kıyamete kadar geciktireceği, ancak azgınlık etmek, anne-babaya asi olmak, akrabalık ilişkilerini kesmenin istisna*

⁴¹ Binbaşıoğlu, a. g. e., s. 73-74.

⁴² E. M., I, s. 117-126.

⁴³ E. M., I, s. 523-545.

⁴⁴ E. M., II, s. 286-290.

⁴⁵ E. M., I, s. 56-79.

⁴⁶ E. M., I, s. 229.

⁴⁷ E. M., I, s. 253.

⁴⁸ S. Ahmed Arvasi, *Eğitim Sosyolojisi*, Burak Yayınevi, İstanbul 1995, s. 124.

⁴⁹ Binbaşıoğlu, a. g. e., s. 73-74.

*olduğu, bu günahların cezalarının sahiplerine ölmeden önce hemen verileceğinin*⁵⁰ bildirildiği hadis de toplumsallık ilkesi ile ilgili olduğu görülebilir. Sosyal hayata hazırlanma, sosyal hayatın davranış kalıplarını öğrenme, toplumsallık ilkesinin gereklerindendir.

8. Sevdirme ve İkna Etme

Sevdirme ve ikna etme ilkesi, inanç, davranış, özellikle ahlâk ve değerlerin öğretilmesinde kullanılmaktadır⁵¹. Çocukların sağlıklı bir üst benlik geliştirmeleri için eğitim-öğretim çalışmalarında, içinde hoşgörü, bağışlama ve ödüllendirmenin bulunduğu bu ilkeye uymak gerekmektedir.

*el-Edebü'l-Müfred'deki öğretiniz, kolaylaştırınız*⁵², *kim rızkının bol olmasına ve ömrünün uzamasına sevinirse, silâ-i rahim yapsın*⁵³, vb. hadislerde kazandırılmak istenen davranışın sonundaki mükâfata dikkat çekilerek sevdirek öğretme yoluna gidildiği görülmektedir.

B. el-EDEBÜ'L-MÜFRED'DEKİ HADİSLERDE KULLANILAN EĞİTİM-ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

İnsan psikolojisinin tanınması sonucunda ortaya çıkan ilkeler, eğitim-öğretim çalışmalarında yöntem seçilmesi konusunda rehberlik ederler.

Yöntem dar anlamda; belli bir bilim dalında özel biçimde çalışma türü (yol, yordam), genel anlamda ise; olaylar ve kavramlar üzerinde çalışmanın düzenli yolu⁵⁴ olarak tanımlanmaktadır. Bir amaca ulaşmak için düşünülmüş, planlanmış bir hareket biçimi olan yöntem, öğretmenin başarısında önemli rol oynayan etmenlerden

⁵⁰ E. M., I, s. 595-596.

⁵¹ Selahattin Parlador, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, İzmir 1996, s. 90.

⁵² E. M., II, s. 664.

⁵³ E. M., I, s. 69.

⁵⁴ Öncül, a. g. e., s. 1208.

biridir.⁵⁵ Vakit ve para kaybına sebep olan düzensiz, tesadüfi faaliyetin karşıtı olan yöntem, düzenli, kısa ve doğru bir çalışma şeklidir.⁵⁶

Türk İslam eğitimcisi Zernûcî, Tâ'lim'ül Mûteallim adlı eserinde eğitim-öğretimde yöntemin önemi üzerinde durarak, günümüzdeki bir çok öğrencinin gayretli olduğu halde amaçlarına ulaşmakta başarılı olamayışlarının sebeplerinden birinin yanlış yöntem uygulamaları olduğunu belirtmiştir.⁵⁷

Descartes'e göre yöntem, güvenilir ve kolay kurallardır, bu kurallara uyanlar hiçbir zaman yanlışla doğru demezler ve boş emeklerle yorulmadan, azar azar ilimlerini arttırarak, bilebilecekleri bütün şeylerin doğru bilgisine ulaşacaklardır. İnsan, gücü yettiğince bütün şeylerin bilgisine ulaşmak için, kendisine her yönde yol gösterecek ve aldanmasına engel olacak gerçek bir yöntem ve gerçeğe götüren bir takım kurallar aramak zorundadır. Herhangi bir şey üzerinde gerçeği yöntemsiz aramaktansa hiç aramamak daha iyidir, çünkü sırasız ve düzensiz araştırmalar ve belirsiz düşünceler tabii ışığı karartır ve zihnimizi körletir. Sonuçta karanlıklar arasında yürümeye alışan kimselerin gözleri o kadar zayıflar ki, güneş ışığına tahammül edemezler. Gerçek, yöntemle aranır.⁵⁸

Yöntem kelimesi ile eş anlamda kullanılan diğer kelimeler usul, sistem ve metottur.

Bir konunun anlatımında, konunun özellikleri, öğrencinin gelişim özellikleri ve çevre imkânlarına göre, öğretim ilkelerine uygun olan çeşitli yöntemler kullanılabilir. Ancak dikkat edilmesi gereken konulardan biri, öğrencinin alma ve öğrenme isteğinin canlı tutulmasıdır. "Yöntem", bir bakıma öğrencinin bilgiye açık hale getirilmesi çabalarının bir ifadesidir. Yöntemsiz bir eğitim, bilgiye kapalı,

⁵⁵ Okutan, a. g. e., s. 58.

⁵⁶ Parlador, a. g. e., s. 98-99.

⁵⁷ Mehmet Tütüncü, Türk-İslam Eğitimcisi Zernûcî, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, İzmir 1991, s. 119.

⁵⁸ Descartes, İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler, (Çev. Mehmet Karasan), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s. 10.

almayacak durumda olan birine boşuna bir takım şeyler söyleyip durmaktır.⁵⁹ Yöntemde önemli olan bir başka konu, duyuların öğrenme sürecine hangi oranda katıldığıdır. İletişimde dolayısıyla eğitim-öğretimde, öğrenmenin kolaylığı ve kalıcılığı kullanılan duyu organlarının çeşitliliği ile doğru orantılıdır. Öğrenme sürecine katılan duyuların sayısı, çeşidi, arttıkça beyin ve kas organizasyonu da artacağından öğrenme daha zevkli ve kalıcı olur. Konuların soyutlaşması ve kullanılan duyu organlarının azalması durumunda ise öğrenme zorlaşmakta ve kalıcı olmamaktadır.⁶⁰

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde anlatım, soru-cevap, gösteri, drama, problem çözme ve örnek olay incelemesine benzer yöntemlerin kullanıldığı söylenebilir.

1. Gösteri (demonstration) Yöntemi

Demonstration, ispat, açıklama ve gösteri anlamlarına gelmektedir. Hem göz hem de kulak yoluyla öğrenmeye imkân sağlayan bu yöntemde konu, bir takım araç gereçler kullanılarak öğretilir. Gözlem ve deneyin kazandırdığı derin izlenimleri bu yöntemde de görmek mümkündür. Konfüçyüs'ün de dediği gibi, bir resim veya bir levhanın öğrencilere gösterilmesi en az onlar üzerinde konuşulması kadar etkilidir.⁶¹

Din eğitimi-öğretiminde abdest, gusül, namaz, vb. ibadet konuları bu yöntemle anlatılabilir.

Hz. Peygamber insanları eğitir, onlarda tutum değişikliği gerçekleştirmeye çalışırken konuşması, davranışları ve yaşantısı ile de insanlara model olmuştur. Dinin kendilerine yüklediği bir görevle Peygamberin yaptıklarını yapmakla sorumlu olan insanlar da aralarında yaşayan Peygamberi görüyor, izliyor ve onu taklit ediyorlardı. Örneğin, el-Edebü'l-Müfred'deki, *Peygamberin yanında çalışanlara karşı*

⁵⁹ Parladır, a. g. e., s. 100.

⁶⁰ Parladır, a. g. e., İzmir, 2001, s. 14.

⁶¹ Binbaşıoğlu, *Genel Öğretim Bilgisi*, 3. Basım, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara 1983, s. 101.

merhametli tutumu,⁶² kız çocuklarının istenmediği, horlandığı, utanç kaynağı kabul edildiği ve diri diri toprağa gömüldüğü bir toplumda kızlarına karşı olan sevgisi, şefkatli tutumu, kızı yanına geldiğinde yerinden kalkıp onu karşılaması, ellerinden tutarak alnından öpmesi ve oturduğu yere oturtması⁶³ ve kadınların çoğunluk tarafından yalnızca ihtiyaçları gideren bir araç olarak görüldüğü toplumda kadınlara değer vermesi ve onların eğitimleri ile ilgilenmesi,⁶⁴ gibi hadisler, Peygamberin insanlar için yaparak, yaşayarak ve göstererek öğretip model oluşturmaya verilebilecek örneklerdir. Öğrenmenin %83'ünün görme duyusu ile kazanıldığı göz önünde bulundurulacak olursa, insanların, kendilerine model oluşturan Peygamberin tutumlarının çoğunu görerek öğrendikleri söylenebilir.

2. Anlatma Yöntemi

Öğretmen merkezli olan bu yöntemde, konu bir sıra ve düzene göre öğreten kişi tarafından açıklanarak anlatılır. Öğretmen öğrencilerinde zihinsel uyanıklık sağlayarak onları konuya motive eder ve onların duygu ve düşüncelerine seslenerek tutum değişikliği oluşturmaya çalışır. Öğretmenin sürekli öğrencilerde zihinsel uyanıklık halini oluşturması gerektirdiği, öğrencilerin pasif olduğu bu yöntem modern eğitimciler tarafından öğrenciyi edilin yapma ile eleştirilmektedir.

Daha çok bilişsel yönün gelişmesi ve yaşantıların zenginleşmesinden sonra güvenle kullanılabilecek olan anlatım yönteminin verimli olabilmesi için, öncesinde edinilen algı ve bunların soyut şekli olan kavramların sağlam olması gerekir. Çünkü, anlatılan şeyleri herkes kendi yaşantısına göre yorumlamaktadır.⁶⁵

el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde anlatım yönteminin sık kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Hz. Peygamberin, *nasıl dua edileceğini*⁶⁶, *selâmın önemini*,⁶⁷ *selâmlaşmanın nasıl yapılacağını*,⁶⁸ *anne-babaya iyilik etmenin*

⁶² E. M., I, s, 292.

⁶³ E. M., II, s, 317.

⁶⁴ E. M., I, s, 164.

⁶⁵ Binbaşıoğlu, a. g. e., s. 106, 107.

⁶⁶ E. M., II, s, 24, 581.

⁶⁷ E. M., II, s, 363.

gerekliliğini,⁶⁹ anne-baba hakkı,⁷⁰ vb. konuları öğrettiği hadislerde bu yöntem kullanılmıştır.

el-Edebü'l-Müfred'deki ahlâk hadislerinde Hz. Peygamberin anlatım yöntemini kullanarak insanları eğitirken, bir tutum değişikliği gerçekleştirmeye çalışırken öğüt verdiği, teşvik ettiği ve korkutarak sakındırdığı görülmektedir.

Örneğin, *insanlar arasında sevginin artması için hediyeleşmek*,⁷¹ *gece sükuneti bastırdıktan sonra toplantı yapmaktan sakınmak, kapıları kilitlemek, su kaplarını kapayıp bağlamak, kapıları ters yüz edip örtmek, lambaları söndürmek*⁷² öğütlenmiştir.

Hz. Peygamber insanları Allah'ı anmaya ve haramdan uzak durmaya teşvik etmek için; *"Her tesbih ve her hamd ediş karşılığında bir sadaka vardır. Sizin her birinizin eşi ile yetinip haramdan korunması da bir sadakadır,"*⁷³ buyurmuştur.

Hz. Peygamberin insanları korkutup, sakındırarak öğretmesine de şu hadisler örnek olarak gösterilebilir: *"Kim akrabalarından ilgisini keserse, Allah da ondan ihsan ve rahmetini keser."*⁷⁴ *"Komşusu açken tok yatan mümin değildir,"*⁷⁵ Bu örneklerde, akrabalarından ve komşudan ilgiyi kesmek, Allah'ın yardımını, rahmetini kesmesi ile ve akrabadan, komşudan ilgiyi kesenler mümin olmamakla korkutularak bunlardan sakındırılmaya çalışılmıştır.

Ancak Hz. Peygamberin anlatım yöntemini kullanırken dinleyenlerin dikkatlerinin dağılmaması ve sıkılmaları en aza indirebilmek için karşılaştırma, benzetme, konu ile ilgili hikayeler anlatma, örneklerle öğretme, konuşturma gibi tekniklere de başvurduğu görülmektedir.

⁶⁸ E. M., II, s. 365-377.

⁶⁹ E. M., I, s. 1-9.

⁷⁰ E. M., I, s. 14.

⁷¹ E. M., I, s. 598.

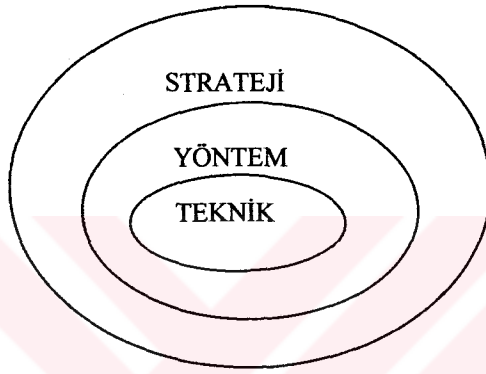
⁷² E. M., II, s. 592-593.

⁷³ E. M., I, s. 240.

⁷⁴ E. M., I, s. 66.

⁷⁵ E. M., I, s. 125.

Öğretim tekniği, öğretim yöntemlerinin uygulanış biçimlerine denir.⁷⁶ Yöntem, hedefe ulaşmak için önceden belirlenmiş, takip edilecek olan en kısa yol olarak tanımlanırken, teknik de, bir öğretim etkinliği için baş vurulması gereken beceri, işlem, yol veya araçları kullanırken, etkinlikte bulunurken izlenen özel yol olarak tanımlanmaktadır. Her iki kavram da, izlenen yol olmasına rağmen, teknik; yöntemin uygulanış biçimi, yöntem uygulanırken izlenilecek olan yol olduğundan, daha dar kapsamlıdır.⁷⁷

a. Karşılaştırma Yoluyla Öğretme

Anlatma yöntemi destekleyici öğeler ile zenginleştirilirse hem sıkıcılığının ortadan kaldırılması hem de öğrenmenin daha kolay ve kalıcı olması mümkün olabilir. Karşılaştırma da anlatma yöntemini zenginleştiren tekniklerden birisidir. Hz. Peygamber el-Edebü'l-Müfred'deki bir hadiste *dünyada iyilik yapanlarla, kötülük yapanları karşılaştırarak, dünyada iyilik yapanların ahirette karşılık olarak iyilik bulacağı, kötülük yapanların da kötülük bulacağını haber vermiştir.*⁷⁸ Bir başka hadiste, *veren üst el, dilenip alan alt elden daha hayırlıdır,*⁷⁹ denilerek sadaka veren ile alan elin karşılaştırılması yapılırken, bir diğer hadiste de, *iyilik, güzel ahlaktır, günah da nefsinin rahatsız eden ve insanların farkına varmasından hoşlanmadığı şeydir,*⁸⁰ denilerek iyilik ve günah karşılaştırılmıştır.

⁷⁶ Doğan-Tosun, a. g. e., s. 235.

⁷⁷ y. a. g. e., s. 190.

⁷⁸ E. M., I, s. 234.

⁷⁹ E. M., I, s. 209-210.

⁸⁰ E. M., I, s. 310.

b. Benzetme Yoluyla Öğretme

Benzetme yolu ile anlatım, soyut konuların somut şeylere benzetilerek anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Bu konu ile ilgili olarak şu hadisler örnek gösterilebilir: *Müslüman, her zaman yapraklı olan, meyve veren hurma ağacına,⁸¹ gıybet etmek, ölü kardeş eti yemeğe benzetilmektedir.⁸²*

c. Hikâyeler Anlatma Yolu İle Öğretme

Anlatım yönteminde dinleyenlerde zihinsel uyanıklığı sağlamak, onları motive etmek veya dağınık dikkatlerini toplamak için ilginç hikâyelerden yararlanılabilir. el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerden, Hz. Peygamberin, öğretmek istediği konuyu kendisinin hikâyeleştirerek anlattığı görülmektedir.

Örneğin, ihtiyaç sahiplerine yardım etmenin ve hastaları ziyaret etmenin gerekliliği ve önemi şöyle hikâye edilmiştir:

“Allah kıyamet günü kuluna buyurur: -Senden yemek istedim de bana yedirmedin. Kul: -Ey Rabbim! Sen alemlerin Rabbi olduğun halde benden nasıl yemek istersin de ben sana yedirmem? der. Allah buyurur: -Bilmiyor musun ki, falan kulum senden yemek istedi de, ona yedirmedin. Eğer ona yedireydin onun mükafatını katımda bulacağını bilmiyor muydun? Ey kulum senden su istedim de bana su vermedin. Kul der ki: -Ey Rabbim! Sen alemlerin Rabbi iken ben sana nasıl su verebilirim? Allah şöyle buyurur: -Falan kulum senden su istedi de ona su vermedin. Eğer ona su vereydin onun mükafatını yanımda bulacağını bilmiyor muydun? Allah şöyle buyurur: -Ey kulum! Ben hasta oldum da sen beni ziyaret etmedin. Kul; -Ey Rabbim Sen alemlerin Rabbisin, ben Seni nasıl ziyaret edebilirdim? der. Allah; -Eğer falan kulum hastalığında onu ziyaret

⁸¹ E. M., I, s. 372.

⁸² E. M., II, s. 84.

edeydin, onun mükafatını katımda bulacağını bilmiyor muydun? buyurur."⁸³ Bir başka hadiste de, *hiçbir çıkar gözetmeden yalnızca Allah rızası için birini ziyaret edenin Allah tarafından sevileceği*⁸⁴ belirtilmiştir.

d. Örnek Vererek Öğretme

Somut örnekler verilerek soyut konuların anlaşılması kolaylaştırılabileceği gibi, tarihten veya geçmiş yaşantılardan örnekler ile de anlatım zenginliğinin sağlanmasının yanı sıra, geçmişten çıkartılan dersler ile öğrenme daha kolay ve daha kalıcı olabilir. Hz. Peygamber hem insanların yakın çevrelerinden somut örnekler vererek konunun anlaşılmasına yardımcı olmaya çalışmış, hem de geçmiş ümmetlerin hayatlarından örnekler vererek, bu örneklerden alınan mesajların hayata geçirilmesini amaçlamıştır. Buhari'nin el-Edebü'l-Müfred'inde Hz. Peygamber, *Allah'ı ananların günahlarının bağışlanacağını, kuru dalın yapraklarının dökülmesine benzeterek*⁸⁵, anlatırken, *Müslümanı da her zaman yapraklı olan, meyvesini veren hurma ağacına benzetmiştir.*⁸⁶

e. Kavramları Konuşturma Yolu İle Öğretme

Hz. Peygamberin hadislerinde zaman zaman cennet, cehennem, akrabalık bağı vb. nin konuşturularak, öğretilmek istenilen konunun somutlaştırıldığı görülmektedir. Örneğin Peygamber bir hadiste cennet ile cehennemi şu şekilde konuşturmuştur:

-Cennet ile cehennem tartıştılar, cehennem dedi ki; -Zorbalarla azamet sahipleri benim içime girerler, cennet dedi ki; -Bana ancak bîçarelerle fakirler girer. Allah cehenneme; -sen benim azabımsın,

⁸³ E. M., I, s. 526-527.

⁸⁴ E. M., I, s. 362.

⁸⁵ E. M., I, s. 636.

⁸⁶ E. M., I, s. 372.

*seninle dilediğime azap ederim, buyurdu. Cennete de; - sen benim rahmetimsin, seninle dilediğime merhamet ederim, buyurdu.*⁸⁷

Bir diğer örnekte akrabalık bağı konuşurulmuştur:

*Aziz ve Celil olan Allah insanların ruhlarını yarattıktan sonra, 'rahim' akrabalık bağı ayağa kalktı, Cenab-ı hak ona; -dur, ne söylüyorsun, dedi. Rahim şöyle dedi: -Bu benim kalkışım, akrabalık bağını kesmekten sana sığınanın kalkışıdır. (Akrabalık bağlarını kesmek çok büyük bir iştir). Allah Tealâ buyurdu ki; -Sana ilgi gösterip iyilik edene, iyilik etmeme ve senden ilgiyi kesenden iyiliğimi kesmeme razı olmaz mısın? Rahim: -Razı olurum ey Rabbim, dedi. Allah Tealâ; -bu hüküm senindir, buyurdu.*⁸⁸

3. Soru-Cevap Yöntemi

Sokrates yöntemi de denilen bu yöntemde, öğrencilere bir takım sorular sorulup, cevapları eleştirilerek öğrenmenin gerçekleşmesine çalışılırken, anlatma yönteminin sıkıcılığı da bu yöntem ile giderilebilir. Soruya önem verilmesi, öğrencileri düşünmeye yöneltmesi, öğrencilerin değerlendirme yapmalarına imkân tanınması, düşünmenin sonunda öğrencilere yeni bir şeyler buldurması bu yöntemin üstün yönlerindendir.⁸⁹

Soru-cevap yöntemi de el-Edebü'l-Müfred'de en çok kullanılan yöntemlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Hz. Peygamberin insanların öğrenme konusundaki meraklarını canlı tutmak, zihinsel uyanıklığı sağlamak veya öğrenmenin gerçekleşmesi için sahabilere soru sormasının yanı sıra, zaman zaman da sahabeler tarafından Peygambere sorular sorulduğu görülmektedir.

⁸⁷ E. M., I, s. 593.

⁸⁸ E. M., I, s. 59-60.

⁸⁹ Binbaşoğlu, a. g. e., s. 109.

Hz. Peygamber: “ –Hanginizin mirasçısının malı, kendisine kendi malından daha sevgilidir?” diye sorar. Sahabiler de herkese kendi malının mirasçısının malından daha sevgili olduğunu söylerler. Bunun üzerine Peygamber herkese kendi malının daha sevgili olduğunu söyleyerek,-senin malın önceden harcadığıdır, mirasçının malı da harcamayıp geriye bıraktığıdır, buyurur.⁹⁰ Bir başka hadiste Peygamber: “ –Size göre baş pehlivan kimdir?” diye sorduğunda, sahabiler: “Erkeklerin yenemediği kimsedir”, deyince Peygamber:” -Baş pehlivan hiddet anında nefesine sahip olandır” buyurur.⁹¹ Görüldüğü gibi bu ve buna benzer hadislerde Peygamber sahabelere sorular sorarak bir konuyu öğretmeye veya bir tutum değişikliği sağlamaya çalışmıştır.

Soruların sahabiler tarafından Peygambere yöneltildiği hadislerle de şunlar örnek olarak gösterilebilir: *Bir sahabinin Hz. Peygambere “kime iyilik edeyim”? diye sorması üzerine Peygamberin: “Önce annene, sonra babana iyilik et”, diye cevap verir.⁹² Peygambere, “-İnsanların hangisi en iyidir?” diye sorulur. Peygamber: “ -Allah katında insanların en iyisi en çok takvası olanıdır,” diye cevap verir.⁹³*

Bazen de sorduğu soruların cevapları sahabeler tarafından verilmeyince veya Allah'ın Resulü en doğrusunu bilir dediklerinde Peygamber sorduğu soruları kendisi cevaplandırır. Buna da şu hadis örnek gösterilebilir: *Hz. Peygamber sahabilere: “Zina, şarap içmek ve hırsızlık yapmak hakkında ne dersiniz?” diye sorar. Sahabiler: “ -Allah'ın Resulü en iyisini bilir,” derler. Bunun üzerine Peygamber, onların çirkin şeyler olduğunu, ve onlarda öldürmek, dövmek ve el kesmek gibi cezalar bulunduğunu söyleyerek onlardan sakınılması gerektiğini bildirir.⁹⁴*

Görüldüğü gibi soru-cevap yöntemi ile öğrenmenin gerçekleştirilmeye çalışıldığı hadislerde bilişsel alan kuramlarından bazen sunuş, bazen de buluş yoluyla öğretim modelleri kullanılmaktadır. S. Bruner tarafından geliştirilen buluş yoluyla öğretim modelinde öğrenme, bireyin çevresindeki kişiler, objeler, sözcükler ve

⁹⁰ E. M., I, s. 169.

⁹¹ E. M., I, s. 170-171.

⁹² E. M., I, s. 5-7.

⁹³ E. M., I, s. 145-146.

⁹⁴ E. M., I, s. 40.

fikirlerle etkileşim kurarak geçirdiği yaşantılar sonucu gerçekleşir. Bruner'e göre birey, bilişsel gelişim sırasında aksiyon (eylemsel), tasavvur (imgesel) ve sembolik olmak üzere üç farklı biçimde bilgi edinir.⁹⁵

Örneğin, Câbir ibn. Abdullah'dan rivayet edilen şu hadiste geçen olay, Peygamberin mesajını karşı tarafa iletirken kullandığı yapılandırılmamış buluş yoluyla öğretim yöntemlerine birine örnek olarak gösterilebilir:

*Peygamber insanlarla beraber yolda yürürken gördüğü kulaksız ölü keçi yavrusunu tutarak bir dirhem karşılığında kimin sahip olmak istediğini sorar. Sahabiler bedelsiz olarak dahi ona sahip olmak istemediklerini, çünkü onun ölü olduğunu, canlı olsa bile kulaksız olduğundan dolayı kendileri için değersiz olacağını söylerler. Bunun üzerine Peygamber; bu kulaksız, ölü keçi yavrusu nasıl size değersiz geliyorsa dünya da Allah'a daha değersiz geliyor, buyurur.*⁹⁶

Bu hadislerde Peygamber gerçek nesnelerden yola çıkarak tutum değişikliği yaratmayı hedeflemekte ve bunu yaparken de yapılandırılmamış buluş yolu ile öğretim modelinin bazı aşamalarını kullanmaktadır. 1- Yapılandırılmamış doğal bir ortamda insanların dikkatini bir konu üzerine çeker, 2- Meraklarını uyandıracak bir problem durumu verir, 3- Sorular sorarak öğrenenleri güdüler, ellerindekini analiz etmelerine ve sonuca ulaşmalarına yardım eder, 4- Öğrenmeye basitten –somuttan-başlayarak soyuta doğru gider, ölü oğlak yavrusundan dünyanın değerine, 5- Tümevarım, diyalektik ve analoji gibi akıl yürütme süreçlerini kullanır.⁹⁷

Fakat buluş yolu ile öğretim modelinde, öğrenciden kavramlara, ilkelere ve çözümlere ulaşması beklenirken, Hz. Peygamberin soruları sorduktan sonra cevabı, sonucu kendisinin haber vermesi sunuş yoluyla öğretim modelini çağrıştırmaktadır. Çünkü sunuş yolu ile öğretim modelinde birey bilgileri keşfetmeden hazır olarak alır.

⁹⁵ Erden-Akman, a. g. e., s. 173

⁹⁶ E. M., II, s. 338-339.

⁹⁷ Doğan-Tosun, s. 181-182.

Peygamberin mesajını iletirken, tutum değişikliği yaparken sergilediği bu hareket tarzını, onun farklı sistemlerden alınan parçalarla tutarlı yeni bir sistem oluşturmadaki becerisi olarak kabul etmek gerekir.

SONUÇ

A. ÖZET

Bu çalışmada Buhari'nin el-Edebü'l-Müfred adlı eserindeki hadisler eğitim açısından değerlendirmeye çalışılmıştır. Dört bölümden oluşan bu araştırmanın birinci bölümünde hadislerde eğitimin psikolojik ve sosyolojik temelleri, ikinci bölümde eğitim amaçları, üçüncü bölümde öğretim konuları, dördüncü bölümde eğitim-öğretimde ilke ve yöntemler araştırılmış ve sonuçta da özet, değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir.

Araştırma sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

1. Hadislerde eğitimin psikolojik temelleri ile ilgili görülen bulguları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Hadislerde bazı fizyolojik ve sosyo-psikolojik güdülere değinildiği görülmektedir. Fizyolojik güdülerden açlık-susuzluk, cinsellik, annelik güdüsü; psiko-sosyal güdülerden de güvende olma ve bilgi edinme güdüsünün yer almaktadır. Bencil güdülerin kontrol altında tutularak zararsız bir şekilde doyuma ulaştırılması ile üst basamaklardaki ihtiyaçlar ve güdülerin ortaya çıkması sağlanarak insanın kendini gerçekleştirmesinin hedeflendiği söylenebilir.

b) Bireyin dış dünya ile etkileşimi sonucunda hoşlanma veya acı duyma şeklindeki bir tepki ile ortaya çıkan duygular ve bunların şiddetli, normal sınırların üstünde tepkiye yol açanları olarak tanımlanabilen bazı coşkuların da hadislerde yer aldığı görülmektedir. Olumsuz duygulardan bireyin uzak durması, olumsuz coşkuların da kontrol altına alınması hedeflenmektedir.

Hadislerde değinilen duygular ve coşkular; inanma, sevgi, kıskançlık, kin, utanmak, öfke ve kibirdir.

c) Hadislerde öğrenme psikolojisi ile ilgili olarak şu bulgulara ulaşılmıştır:

İnsanlar bir konuyu öğrenmeye güdülenirken veya bir tutum, davranış değişikliği gerçekleştirilmeye çalışılırken genel uyarılmışlık hali yaratılmakta ve öğrenilecek konu ile ilgili olarak olumlu veya olumsuz duygular geliştirilerek birey motive edilmektedir.

d) Hadislerde öğrenmenin veya tutum değişikliğinin kolay ve kalıcı olması için olumlu ve olumsuz pekiştireçler ile pekiştirmeler yapıldığı da belirlenmiştir

e) Pekiştireçlerden bir kısmı ileriye dönüktür ve gelecekteki ödül (cennet vb.) ve ceza (cehennem vb.) ile öğrenme gerçekleştirilmeye, bir davranış yerleştirilmeye veya olumsuz tutumlar söndürülmeye çalışılmaktadır. Geleceğin yüceltilmesi ile, yaşanan zaman düzenlenmektedir.

f) Hadislerde kullanılan pekiştireçler Premack ilkesine benzemektedir. Uyarıcı yerine faaliyet kullanmayı öneren bu ilkeye göre, organizmanın daha sık yaptığı hareket, organizmanın daha seyrek yaptığı hareket için pekiştireç olarak kullanılmaktadır. *“Hediyeleşirseniz birbirinize sevginiz artar,”¹ “Müslüman olmadıkça cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de gerçek mümin olamazsınız,”²* gibi. Hadislerde bir alttaki davranış kendi üstündeki davranış tarafından pekiştirilirken, bu davranış kendi altındaki davranış için de pekiştireç olarak kullanılabilir. Cennete girmek için Müslüman olmak, Müslüman olmak için birbirini sevmek, birbirini sevmek için de hediyeleşmek öneriliyor, buna göre; cennet Müslüman olmak için, Müslüman olmak birbirini sevmek için, birbirini sevmek de hediyeleşmek için olumlu pekiştireç olarak kullanılmaktadır.

g) Öğrenmenin ve davranış değişikliğinin kalıcı olmasını sağlamak için bazı hadislerde geribildirim kullanıldığı görülmektedir. Geribildirim; yapılan davranışların doğruluğu ve yanlışlığı hakkında bazen dıştan bazen de içten alınan mesajdır. *İyilik kalbini rahatlatan, kötülük de kalbini sıkın şeydir,*³ hadisindeki

¹ E. M., I, s. 598.

² E. M., I, s. 276-277.

³ E. M., I, s. 310.

geribildirim içten gelirken, *devesini döven Hz. Ayşe'ye Peygamberin yumuşak davranmasını söylediği*⁴ hadiste geribildirim dıştan yapılmaktadır.

h) el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerde öğrenme psikolojisi ile ilgili olarak ulaşılan sonuçlardan biri de Peygamberin model olarak öğretmesidir. Değişik kaynaklarda taklit, gözlem yoluyla veya sosyal öğrenme olarak geçen , model alarak öğrenme kuramına göre, birey çevredeki kişilerin davranışlarını ve sonuçlarını gözleyerek, bu gözlemlerinden bazı sonuçlar çıkartır ve bu sonuçları değerlendirdikten sonra taklit eder veya etmez. Sahabilerin öğrenmelerinin önemli bir kısmının Peygamberin davranışlarını, tutumlarını gözleyerek⁵ öğrenme olduğu şüphesizdir.

i) Hadislerde ilk yaşlardaki biyolojik gelişim ödevleri ile ilgili malzemeye rastlanmamıştır, fakat anne-babaya, akrabaya karşı görevler gibi yetişkinlik dönemindeki sorumluluklar ile ilgili olan gelişim ödevleri yer almaktadır.

ii) Hadislerde dengeli bir kişiliğin oluşmasının hedeflendiği görülmekte, kişiliğin öznel yanını oluşturan ideal benlik tasarımı ve dengeli kişiliğin öğelerinden olan pozitif ruh sağlığı da belirlenen hedefler arasında yer almaktadır.

Fizyolojik ve psiko-sosyal ihtiyaçların doyuma ulaşması, duyuşsal yönün de geliştirilmesi ile bireyin kendini gerçekleştirme (güzel ahlâk, takva), değer yargılarına (yalan, gıybet, ikiyüzlülükten uzak durmak, dürüstlük, adalet, vefa), bir hayat felsefesine sahip olması (dürüst gidişat, ölçülü hareket, eşitlik, yardımlaşma, yararlı işlerde öncülük etmek), estetik yönünü geliştirmesi (temizlik, güzel görünüş, ağaçlandırma), yaşama zevkine sahip olması (çalışmak, Allah'tan istemek, insanlarla iletişim kurmak), zorluklar karşısında direnç gösterebilmesi (sabır), sosyal etkilerden bağımsız davranabilmesi (otonom, Allah rızası için davranma), nesnellik (batıl inançlardan uzak durmak) ve çevresel üstünlük (hayırlı işlerde önderlik etmek) hadislerdeki dengeli bir kişiliğin oluşumundaki özellikler olarak sayılabilir.

⁴ E. M., I, s. 479.

⁵ E. M., II, s. 442.

2- el-Edebü'l-Müfred'deki fitrat ve küçük yerleşim bölgelerinde oturmamayı tavsiye eden hadisler eğitimin sosyolojik temelleri ile ilgilidir. *Fitrat hadisinden*⁶ çocuğun ilk çevresi olan ailenin ve ailede verilen eğitimin, kişiliğin oluşmasında ve hayatın yönlendirilmesinde belirleyici bir fonksiyonu olduğu sonucu çıkartılabilirken, *köylerde oturmayı mezarlarda oturmaya benzeten* hadisten de⁷ insanın çevresinin bir ürünü olduğu ve küçük yerleşim bölgelerinin imkânları sınırlı olduğundan bireyin kültürel yönden gelişimini ve yeteneklerinin açılmasını engelleyebileceği sonucuna ulaşılabilir.

3- Hadislerden çıkarılabilen eğitimin bilişsel amaçları; duyu organlarını doğru ve yararlı olacak şekilde kullanmak, akıl yeteneğini geliştirmek ve insanı bilişsel yönden nitelikli hale getirmektir. Duyu organlarının doğru ve yararlı olacak şekilde kullanılması, duyuların iyi veya kötü yönde kullanıma yönlendirilmesinde etkili olan düşüncenin üretildiği zihin, düşünceleri güçlendiren veya zayıflatan duyguların yeri olan kalp ve harekete geçmeyi sağlayan veya engelleyen irade ile ilgilidir. Bu nedenle zihnin doğru olarak çalışması ve iradenin oluşumu temel bilişsel amaçlardandır. Allah'a şirk koşmamak, batıl inançlardan uzak durmak, sorumluluklarını yerine getirmek bilişsel yönden nitelikli hale gelen insanın özelliklerindendir.

4- Hadislerin değerlendirilmesinden çıkan sonuca göre; hadislerdeki asıl amacın; bilişsel yeteneklerin geliştirilmesinin yanı sıra duyuşsal yeteneklerin gelişimi olduğu görülmektedir. Hadislerdeki duyuşsal amacın, özbilinci geliştirme (*duygular oluşurken onları fark edebilme, onları tanımlayabilme ve kişinin güçlü ve zayıf yanlarını bilerek kendisini olumlu ama gerçekçi bir ışıktaki görmesi*), duyguları idare edebilme, her türlü şartlarda tıkanıp kalmayarak kendini harekete geçirebilme (*kıtlık zamanında yardımlaşma*)⁸ ve başkalarına karşı empati geliştirerek toplumsallaşma olduğu söylenebilir. Gerçekleştirilmesi amaçlanan duyuşsal davranışlar; nefse hakim olmak, takva, haya, hoşgörü, yumuşak huyluluk, sabırlı olmak, zulümden kaçınmak, küçüğü sevmek, büyüğü saymak, iyiliğe iyilikle karşılık

⁶ E. M., II, s. 216.

⁷ E. M., I, s. 583.

⁸ E. M., I, s. 568.

vermek, eşitlik, aileye, akrabaya, komşuya, başka insanlara ve diğer canlılara karşı görevlerin yerine getirilmesidir.

5- el-Edebü'l-Müfred'in içeriğini görgü kuralları, ahlâk, görevler ve diğer konular ile ilgili hadisler oluşturmaktadır.

6- Hadislerde insana görelilik, somuttan soyuta, yakından uzağa, özgürlük, hazır bulunuşluk, tekrar, toplumsallık, sevdirmeye ve ikna etme ilkeleri belirlenmiştir.

Peygamber bireysel farklılıkları dikkate almış (*Ey Ebu Umeyr! Serçecik ne oldu?*)⁹ ve insanların tahammül sınırlarını zorlamamıştır. *Kolaylaştırınız güçlük çıkarmayınız, sevdiniz nefret ettirmeyiniz*¹⁰ diyerek kolaylığı önerirken, kendisi de kolay olanı tercih etmiştir.

Somut örneklerle anlatarak öğrenmenin kolaylaşmasını ve kalıcılığını amaçlamış, zaman zaman insanların yakın, doğal çevrelerinden örnekler vermiştir.

Dinleyenlerin dikkatlerini çekmek, konuya motive etmek ve öğrenmenin gerçekleşmesini sağlamak için önemli gördüğü konuları tekrar etmiştir.

Hz. Peygamberin baskıcı, yasaklayıcı olmayan, rahatça düşünmeye ve hareket etmeye imkân sağlayan bir çizgi takip ettiği görülmektedir. Örneğin, *sahabiler Peygambere içlerinde söylemekten kaçındıkları bir şey hissettiklerini ve bundan rahatsız olduklarını söylediklerinde, Peygamberin, -bu iman en açıktır*¹¹, diyerek buna engel olmaması düşünce özgürlüğünü kısıtlamadığını ve *yanında on yıl hizmet eden Enes'e yapmadığı bir iş için -keşke onu yapmış olsaydın, veya yaptığı bir iş için de -bunu niçin yaptın?*¹² dememesi hareket özgürlüğü tanıdığını göstermektedir.

⁹ E. M., I, s. 284.

¹⁰ E. M., I, s. 483.

¹¹ E. M., II, s. 637.

¹² E. M., I, s. 292.

Aynı zamanda Peygamber, öğrenme objesine karşı olumlu duygular geliştirildiğinde öğrenmenin kolay ve kalıcı olacağı ilkesini de göz önünde bulundurmuştur.

7- Peygamber öğretirken ve insanları eğitirken gösteri, anlatma ve soru-cevap yöntemlerini kullanmıştır. Peygamberin anlatım yöntemini kullanırken dinleyenlerin dikkatlerinin dağılmaması ve sıkılmalarını en aza indirmek için karşılaştırma, benzetme, hikayeler anlatma, örneklerle öğretme ve konuşturma gibi teknikleri de kullandığı görülmektedir.

B. DEĞERLENDİRME

Buhari'nin el-Edebü'l-Müfred adlı eserinde yer alan hadislerin modern eğitim açısından bir değeri olup olmadığının anlaşılabilmesi için, geleneksel eğitim ile modern eğitimin farklarını oluşturan ölçütler açısından karşılaştırılması gerekmektedir. Geleneksel eğitim ile modern eğitim arasındaki farklar şunlardır:

1- Geleneksel eğitimde öğretim konuları çoğu zaman hayata dönük değildir, modern eğitimde ise, öğretim konularının belirlenmesinde, işlenmesinde ve sonuç olarak değerlendirilmesinde günlük yaşamın ihtiyaçları, öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve sorunları dikkate alınır.¹³

2- Geleneksel eğitim öğretmen merkezlidir ve alıcı durumundaki öğrenci pasiftir, eğitilen kişinin ilgi, istek, görüş ve düşüncelerine yer verilmez. Modern eğitimde ise eğitime yönelik, onun ilgi, istek, duygu ve düşüncelerine değer verilen bir tutum izlenir. Öğrenci merkezli eğitim öğrencinin yeteneklerini geliştirmesine daha çok imkân sağladığı için aktiftir.¹⁴

3- Geleneksel eğitimde bireysel farklılıklara dikkat edilmez. Herkes seri halde üretilen, aynı özellikleri taşıyan ürünler gibi kabul edilir, çocuğun yetiştikten farklı özelliklere sahip olduğu dikkate alınmaz. Modern eğitimde bireysel farklılıklar

¹³ Binbaşoğlu, a. g. e., s. 63.

¹⁴ y. a. g. e., s. 66-68.

göz önünde bulundurulur ve çocuk eğitilirken çocuğa yapılacak her türlü etkinin onun gelişim dönemlerine ve özelliklerine uygun olmasına dikkat edilir.¹⁵

4- Geleneksel eğitim bireycidir* ve rekabetçi bireyler yetiştirir, modern eğitimde küme çalışmalarına ve ekip ruhuna önem verilir.

Hadislerin bu kıstaslar açısından değerlendirmesinin yapılabilmesi için, o toplumun hem halihazırdaki, hem de öncesinin siyasî, ekonomik, kültürel ve toplumsal özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Hz. Peygamberin misyonu da göz önünde bulundurulacak olursa hadislerde büyük bir toplumsal ve kültürel değişimin gerçekleştirilme çabalarını görmek mümkündür. Bireyin daha çok duyuşsal yönünün geliştirilmesine ağırlık verilerek köklü bir tutum, davranış değişikliği ve bir bakış açısı, dünya görüşü kazandırma çabaları ile yepyeni bir hayat felsefesine sahip bir toplum oluşturulmaya çalışılmıştır.

Hz. Peygamber öğrettiği, yerleştirmeye çalıştığı değerler ile köklü bir zihinsel, toplumsal ve kültürel değişiklik gerçekleştirmeye çalıştığından, geleneksel eğitim ile modern eğitimin farklarından biri olan, öğrenilenlerin hayata dönük olması ilkesini hadislerde bütün canlılığı ile görmek mümkündür.

Hz. Peygamberin amacı; toplumsal reform olduğundan eğitim-öğretim sürecinin başlangıç noktasını genelde yapılan hataların veya görülen eksikliklerin giderilmesinin oluşturduğu söylenebilir. Zaman zaman da insanların istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda eğitim-öğretim çalışmalarını sürdürmüştür. Hadislerden anlaşıldığına göre, Peygamber iyi, faydalı davranışları yerleştirmeye, kötü olanlardan insanları uzak tutmaya çalışırken baskıcı, zorlayıcı ve yasaklayıcı değil, aksine

¹⁵ y. a. g. e., s. 61-62.

* Bireyci eğitim, bireycilik görüşü yanlısı bir eğitimidir. Aşırı ve ılımlı türleri vardır. Bu görüşe göre, birey bölünemez, bağımsız bir varlıktır ve toplumun her yönden odağı sayılması gerekir. Onun hak ve çıkarları toplumdan ayrı olarak düşünülüp, gerçekleştirilmelidir. Bireyin eğitiminde doğa yasaları yeterlidir, toplum açısından bir karışma olmamalıdır –sofistlerde, aydınlanma döneminde, Lock, Rousseau, Ellen Key, Gurlitt- Bireycilik (birey gerçeğine ve onun somutluğuna ağırlık veren öğretim) akımı ile sıkı ilişkisi olan bu görüşü, eğitim-öğretimde bireyselleştirme (eğitimi, öğrencilerin değişik gereksinimlerine göre ayarlama, küme içinde bireysel ihtiyaçlara cevap vermek) konusu ile karıştırmamalıdır. Karşıtı toplumcu eğitimidir. Kişilik eğitimi görüşü bu iki karşıt görüşün birleştiricisidir.

demokratik bir tutuma sahip olmuştur. *Kolaylaştırınız, güçlük çıkarmayınız, sevdiniz, nefret ettirmeyiniz,*¹⁶ diyerek de eğitim-öğretim sürecinde öğrencinin öğrenme nesnesine karşı olumlu duygulara sahip olmasını sağlamak amacıyla kolaylaştırmanın önemini vurgulamıştır.

Hadislerdeki eğitim-öğretim yaklaşımı otokratik değil demokratiktir. Otokratik eğitim yaklaşımında öğrenci kendini gerçekleştirebilecek imkânlarla sahip olamadığından, özgürlükten ve sorumluluk almaktan kaçınarak otoriteye bağımlılık eğilimleri gösterir. Oysa hadislerde hedeflenenin, fizyolojik ve psiko-sosyal ihtiyaçları kendine ve çevresine zarar vermeyecek şekilde meşru yollardan doyuma ulaşmış, kendisi ile barışık, (*dünyada ve ahirette iyilik istemek, belâ , kötülük istememek,*¹⁷), kendini ifade eden (*güzel ahlâk, takva*), kendini kontrol edebilen, değer yargılarına sahip olarak kendine bir hayat felsefesi oluşturmuş, yaşama zevkine sahip, estetik yönünü geliştirmiş, zorluklara göğüs gerebilen, sosyal etkilerden bağımsız olarak otonomisini elinde bulunduran, sorumluluklar üstlenerek bunların gereklerini yerine getiren, nesnel ve çevresel üstünlük sağlayabilmiş insan olduğu söylenebilir.

Ey Ebu Umeyr! Serçecik ne oldu? ile Hasta ziyaretlerinde Peygamberin hastaya söyledikleri; mümin hasta olduğu zaman Allah onun günah kirlerini maden eritme ocağı demirin pasını giderdiği gibi temizler, gibi örnekler Hz. Peygamberin eğitim-öğretim anlayışında, bireysel farklılıklara dikkat ettiğini göstermektedir.

Hadislerde gerçekleştirilmeye çalışılan, bireyci eğitim, rekabetçi ruh haline sahip insanların oluşturduğu bir toplum değil, başkalarının haklarına saygılı, özgürlüklerini kısıtlamayan bireylerden oluşmuş, huzur ve güven ortamına sahip bir toplumdur. Selâmlaşma, ziyaretleşme, yardımlaşma, iletişim halinde olma ve ilişkiyi koparmama gibi davranışlar önerilerek, insanların duyuşsal yönünün geliştirilmesi ile toplumsallaşması hedeflenmektedir. İnsanlar arasındaki sınıf farklılıkları hoş görülmemiş ve eşitlik düşüncesi yerleştirilmeye çalışılmıştır. Kölelere, rengi siyah

¹⁶ E. M., I, s. 483.

¹⁷ E. M., II, s. 79-80.

olanlara, fakirlere, güçsüzlere, kadınlara ve kızlara tanınan eşit toplumsal statü ile toplumsal dikey bir hareketliliğin yaşandığı görülmektedir.

Eğitilecek, kişilik özellikleri oluşturulacak ve tutum değişikliği gerçekleştirilecek olan bireyin tanınması, özelliklerinin bilinmesi eğitim-öğretim sürecinin hareket noktasını oluşturmaktadır. el-Edebü'l-Müfred'deki hadislerden çıkartılan insan psikolojisi hakkındaki bilgiler; güdüler, duygular, coşkular ve öğrenci motive edilirken Peygamberin gerçekleştirdiği zihinsel uyanıklık hali, öğrenmenin kolaylığını ve kalıcılığını sağlamak için yaptığı pekiştirmeler ve geribildirimler modern eğitimde de güncelliğini, önemini korumaktadır ve ilgililere ışık tutabilecek niteliktedir.

Pekiştireçlerin ileriye dönük olması, geleceği de hesaba katarak düşünme ve davranma yetisi kazandıracağından bireyde ufuk genişliğini meydana getirdiği söylenebilir. Bu günümüz eğitim açısından da öğrenciye kazandırılması amaçlanan önemli bir özelliktir.

Hız. Peygamberin model olarak öğretmesi, değişik kaynaklarda taklit, gözlem yoluyla, model alarak veya sosyal öğrenme kuramı olarak geçmektedir. Birçok yönleriyle bilişsel öğrenmenin özelliklerini taşıyan bu kuram, bazı eğitimcilere göre bilişsel öğrenme ile davranışsal öğrenme kuramı arasında bir öğrenmedir. Daha çok toplumsal ve ahlâkî davranışların öğrenilmesinde geçerli olan bu öğrenme kuramına göre; birey çevredeki kişilerin davranışlarını ve sonuçlarını gözleyerek bu gözlemlerinden bazı sonuçlar çıkartır ve sonuçları değerlendirdikten sonra gözledikleri davranışlardan pekiştirilenleri taklit eder, sonucu olumsuz olanları taklit etmez.

Hadislerde amaçlar arasında yer aldığı söylenebilen dengeli bir kişilik ve dengeli kişiliğin öğelerinden olan ideal benlik tasarımı ve pozitif ruh sağlığı günümüz eğitiminin de amaçları arasında yer alır.

Hadislerde geçen öğrenme çevrelerinden aile ve çevrenin kişiliğin şekillenmesinde etkili olduğu düşüncesi, modern eğitim anlayışında da doğruluğunu ve önemini korumaktadır.

Hadislerden çıkartılan bilişsel ve duyuşsal amaçların günümüz eğitim anlayışında da önemli ve değerli olduğu, belirlenen öğretim konularının güncelliğini ve önemini koruduğu görülmektedir.

Peygamberin yaşanılan çevreden verdiği somut örnekler ile soyut kavramları öğretmesi, bireyde dikkat, kavrama, analiz, sentez gibi bilişsel güçler ile hayal etme ve görünenin gerisindeki görünmeyen gerçeğe ulaşma gibi yaratıcılık yeteneğini geliştirdiği söylenebilir.

Ayrıca Peygamberin anlattığı kıssaların da bireyde yaratıcılığı arttırarak psiko-sosyal olaylara yaklaşımda farklı bakış açıları kazandırdığı ve farklı çözüm yolları bulunmasına yardımcı olduğunu söylemek mümkündür.

Peygamberin farklı yöntemleri kullanma yaklaşımı, günümüzdeki din eğitimi- öğretimi için de değerli görülmektedir. Özellikle anlatma yönteminde kullandığı farklı teknikler anlatım yöntemine renklilik ve canlılık katmaktadır.

C. ÖNERİLER

1. Uygulama Önerileri

1- Araştırma sonucunda ulaşılan eğitim psikolojisi ile ilgili bulgular –güdüler, duygular, coşkular, motive etmek, zihinsel uyanıklık hali yaratmak, olumlu olumsuz pekiştireçler, geribildirim, dengeli kişilik- eğitimin yanında din eğitiminin de psikolojik temellerini oluşturmaktadır. Ulaşılan bu bulgular (örgün) eğitim kurumlarının ders programlarının hazırlanmasında ve uygulamasında dikkate alınmalıdır.

2. Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarının ikinci maddesinde; bütün fertlerin beden zihin, ahlâk, ruh, duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirilmesinin Türk Milli Eğitiminin amaçları arasında olduğu bildirilmektedir.¹⁸ Bu amaçların hadislerden çıkartılan daha çok duyuşsal amaçlarla örtüştüğü görülmektedir. Buna göre hadislerde resmedilen insan somutlaştırılarak (klip, film çekilebilir) Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinde duyuşsal yönden (görsel) bir model olarak kullanılabilir.

3. Hz. Peygamberin içinde yaşadığı toplumu geliştirir ve dönüştürürken takip ettiği içerik Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinde ahlâk ile ilgili öğretim konularını oluşturabilir.

2. Yeni araştırma önerileri

1. Bu araştırma Buhari'nin el-Edebü'l-Müfred adlı eserinde topladığı hadisler ile sınırlandırılmıştır ve hadislerde eğitim açısından değerli ve modern eğitime katkı sağlayacak malzemenin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Peygamberin diğer kaynaklarda yer alan hadislerinin de eğitim açısından değerlendirilmesi yapılarak eğitim-öğretim anlayışı bir bütün olarak ortaya çıkabilecektir.

2. İslam'ın eğitim-öğretim anlayışının ortaya çıkartılabilmesi için de hadislerin incelenmesinin yanı sıra ayetlerin de eğitim-öğretim açısından değerlendirilmesi gereklidir.

¹⁸ Bilgin-Selçuk, a. g. e., s. 54.

KAYNAKLAR

AKARSU, Bedia., **Mutluluk Ahlâkı (Ahlâk Öğretileri-1)**, İnkılâp Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul 1970.

ARI, Ramazan-ÜRE, Ömer-YILMAZ, Hasan., **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, 2. Baskı, Mikro Yayınları, Konya 1999.

ARMANER, Neda., **Din Psikolojisine Giriş**, 1. Cilt, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.

ARVASI, Ahmed., **Eğitim Sosyolojisi**, Burak Yayınevi, İstanbul 1995.

AYDIN, Mehmet., **Din Felsefesi**, DEÜ Yayınları, İzmir 1987.

BACANLI, Hasan., **Duyuşsal Davranış Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1999.

BALA, Mirza., “Buhârâ”, **İslâm Ansiklopedisi**, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945.

BAŞARAN, İbrahim Ethem., **Eğitime Giriş**, 3. Baskı, Bimaş Matbaacılık, Ankara 1978.

BAYMUR, Feriha., **Genel Psikoloji**, İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul 1990.

BİLGİN, Beyza-SELÇUK, Mualla., **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, 5. Baskı, Gün Yayıncılık, Ankara 2000.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit., **Eğitim Psikolojisi**, 5. Baskı, Binbaşioğlu Yayınevi, Ankara 1982.

..... **Genel Öğretim Bilgisi**, Üçüncü Basım, Binbaşıoğlu
Yayınevi, Ankara 1983.

..... **Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi**, Milli Eğitim
Basımevi, İstanbul 1995.

BUHÂRÎ, **el-Edeb’ül-Müfred**, C. I-II, (Tercüme ve Şerh. A. Fikri Yavuz), Sönmez
Yayınevi, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1974.

CANAN, İbrahim., “el-Edebü’l-Müfred”, **İslâm Ansiklopedisi**, I-XIII, Milli Eğitim
Basımevi, II, İstanbul 1945,

CEBECİ, Suat., **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi**, Akçağ Yayınları,
Ankara 1996.

CÜCELOĞLU, Doğan., **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

ÇAMDİBİ, Hasan Mahmud., **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, Han Yayınevi, İstanbul
1983.

DOĞAN, Recai-TOSUN, Cemal., **İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve
Ahlâk Bilgisi Öğretimi**, Pegem A Yayınları, Ankara 2002.

el-ATTAS, S. M. Nakib., **İslâmî Eğitim**, (Çev. Ali Çaksu), Endülüs Yayınları,
İstanbul 1991.

ERDEN, Münire-AKMAN Yasemin., **Gelişim ve Öğrenme**, 10. Baskı, Arkadaş
Yayınevi, Ankara 2001.

ERGÜN, Mustafa., **Eğitim Felsefesi**, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

ERTÜRK, Selahattin., **Eğitimde Program Geliştirme**,Yelkentepe Yayınları,
Üçüncü baskı, Ankara 1979.

GOLEMAN, Daniel., **Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Daha Önemlidir?**, (Çev. Banu Seçkin Yüksel), Varlık Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1998.

GUTEK, L. Gerald., **Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar**, Ütopya Yayınları, Ankara 2001.

HÖKELEKLİ, Hayati., **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

İBN MİSKEVEYH, **Ahlâkı Olgunlaştırma**, (Çev. Abdulkadir Şener-İsmet Kayaoğlu-Cihad Tunç), Kültür Turizm Bakanlığı, Ankara 1983.

KARASAR, Niyazi., **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 9. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1999.

KOHLBERG, Lawrens., "Moral Development and the Education of Adolescent", **Adolescent Behavior and Society**, Second Edition, Editor, Rolf E. Muuss, Random House New York 1975.

KÜÇÜKAHMET, Leyla., **Öğretimde Planlama ve Değerlendirme**, 11. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000.

LİVİNGSTON, James C., **Anatomy of the Sacred An Introduction to Religion**, Macmillan Publishing Company, Newyork 1989.

NECATİ, Muhammed Osman., **Hadis ve Psikoloji**, (Çev. Mustafa Işık), Fecr Yayınevi, Ankara 2000.

OKUMUŞLAR, Muhiddin., **Fıtrattan Dine-Din Fıtrat Eğitim İlişkisi**, Yediveren Kitap, Konya 2002.

OKUTAN, Mehmet., **Genel Öğretim Metotları-İlke ve Yöntemleri**, Trabzon.

ÖNCÜL, Remzi., **Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü**, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 2000.

PARLADIR, Selahattin., **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, İzmir 1996.

..... “Din Eğitiminde Hedefler”, **DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, IX, İzmir 1995.

..... “Din ve Aile” **Türk Aile Ansiklopedisi**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, III.

..... **Öğretimde Planlama ve Değerlendirme**, İzmir 2001.

.....“Peygamber Döneminin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi” (Basılmamış Makale)

..... **İslâm'da Örgün Din Eğitimi**, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1984.

PARS, Vedide Baha- CIRITLI, Hüsni-ENÇ, Mithat-OĞUZKAN, Turhan., **Eğitim Psikolojisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

ROUSSEAU, J. J., **Emile Ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, (Çev. Mehmet Baştürk-Yavuz Kızılçim), Babil Yayınları, Erzurum 2000.

SELÇUK, Muallâ., **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.

SEZGİN, Fuad., **Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)**, Rheingold-Druckerei Mainz, Germany 1967.

ŞEŞEN Ramazan., “Buhârâ”, **İslâm Ansiklopedisi**, VI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992.

TEKİN, Halil., **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, Yargı Yayınları, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Ankara 1994.

TÜRKER, Vural., “İnsanda GÜDÜ ve Erişİ GÜDÜSÜNE Farklı Yaklaşımlar”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Yayınları, Sayı 2, Ankara 1999.

TÜTÜNCÜ, Mehmet., **Türk-İslam Eğitimcisi Zernûcî**, İzmir Anadolu Matbaacılık, İzmir 1991.

UĞUR, Mücteba., **İmam Buhârî**, Türkiye Diyanet Yayınları Vakfı, Ankara 1994.

YAPAREL, Recep., **Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1987.

YARDIM, Ali., **İmâm Muhammed Buhârî**, (Basılmamış Makale), İzmir 1991.

YAVUZ, Kerim, **Günümüzde Din Eğitimi**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana 1998.

YAZARIN İZMİR ANADOLU
MATBAACILIK İZMİR